

AZƏRBAYCAN DİLİ

DƏRSLİK

8

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırlız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayraqınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayraqını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

**HAVA ABDULLAYEVA, İRADƏ ƏFƏNDİYEVA,
MƏLAHƏT ƏLƏSGƏROVA**

**Ümumtəhsil məktəblərinin
8-ci sinfi üçün AZƏRBAYCAN DİLİ
(dövlət dili) fənni üzrə DƏRSLİK**

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
kovserneshriyyat@gmail.com və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

«KÖVSƏR» NƏŞRİYYATI

MÜNDƏRİCAT

Vətənim	5	Ağabəyim ağa (II hissə)	88
Milli Ordu quruculuğunda	6	İstedadlı şairə, xeyriyyəçi qadın (I hissə)	91
Səməd bəy Mehmandarov		Xurşidbanu Natəvan (II hissə).....	94
Birinci Dünya müharibəsində	9	Atəsgah Aleksandr Dümanın gözü ilə	97
Əlvida, Lənkəran torpağı	12	Azərbaycan torpağı	100
Yadigar qalan innab ağacı	15	Ərik ağacı	102
Partizan Daşdəmirov (I hissə)	19	Novruz beynəlxalq bayramdır.....	105
Partizan Daşdəmirov (II hissə)	22	Oğul qazancı	107
Mübarizi olan millət	24	Gülbəsləyən qız	110
Arxadan gullə atmaq		Mükafat	113
kişilik sayılmır	27	Mən sənə qul olacağam, ana!	115
Şərq şeirinin gəncəli ilahəsi	29	Ölkəm	118
“Kəlilə və Dimnə”nin yaranması	32	Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməsi (I hissə)	119
Qızıl it	35	Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməsi (II hissə)	122
Dahi mütəfəkkir	38	Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməsi (III hissə)	125
Bərdənin tərifi	40	Təbriz sənətkarları	128
Çinar və taxta parçası	42	Qara Qarayevin ölməz irsi	130
Üsyankar şair	45	Səxavət	133
Nəsimi	48	Rəngkarın son sərgisi	135
Qurban bayramı	50	Balaca balıqçı	138
Ağılı sövdəgər	53	Hələ bu harasıdır?!	141
Kim haqlıdır?	55	Sonrakı peşmanlılıq fayda verməz	143
Şah İsmayıł (I hissə)	59	Birliyin gücü (I hissə)	147
Şah İsmayıł (II hissə)	61	Birliyin gücü (II hissə)	149
Qızıldan qiymətli bitki	63	Azərbaycan oğluyam	152
Ən varlı məmələkət (I hissə)	66	Əsrin Heydər tarixi	154
Ən varlı məmələkət (II hissə)	69	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti.....	156
Məhəmməd Füzuli	71	Baharın son ayı	158
Dənizdə firtina (I hissə)	73		
Dənizdə firtina (II hissə)	75		
Dərsə gecikən uşaqlar (I hissə).....	78		
Dərsə gecikən uşaqlar (II hissə).....	81		
Tariximizi yazan qadın	83		
Ağabəyim ağa (I hissə)	86		

Dörslikdə istifadə olunmuş şərti işaretlər:

* – mətndə üzərində müəyyən işlər aparılması nəzərdə tutulmuş söz, ifadə və ya cümlələri fərqləndirir;

.. – çalışmaların mətnində buraxılmış hərf və ya şəkilçinin yerində işlədirilir;

... – cümlələrdə buraxılmış hissənin əvəzinə işlədirilir;

- – çalışmaların mətnində buraxılmış sözlərin yerində işlənir;

Qara rəng (məs.: **mehriban**) – mətndə kontekstə uyğun mənalarının izahı nəzərdə tutulmuş söz, ifadə və söz birləşmələrini fərqləndirir;

✿ – çalışmalarla aid əlavə tapşırıqları fərqləndirir;

_____ – mətn və çalışmalarda buraxılmış sözlərin yerində işlədirilir.

BEŞİKDƏN QƏBİR EVİNƏDƏK ELM ÖYRƏNİN HZ. MƏHƏMMƏD (S.Ə.S)

VƏTƏNİM

Mən sənin torpağından*
Boy atmışam, Vətənim...
Dirçəlmışəm, qalxmışam,
Dənli sünbül olmuşam.
Eşqini ürəyimdə
Yaşatmışam, Vətənim.
Min nəğməli, min sözlü
Coşqun könül olmuşam.
Mən səndən* öyrənmişəm

Eşqi də, nifrəti də.
İnsana, təbiətə
Sonsuz məhəbbəti də...
Bir gün sinəmdə əgər,
Çırpinmasa bu ürək,
Torpağın altda belə
Sənin böyük eşqinlə
Həmişə döyüncək...

Nigar Rəfibəyli

SÖZLÜK

dirçəlmək	dənli
çırpinmaq	sonsuz

SÖZ EHTİYATI

boy atmaq

1 Şeirdəki əsas ideyanı müəyyənləşdirin və şairin fikirlərinə münasibətinizi bildirin.

2 Necə düşünürsünüz,

“Eşqini ürəyimdə

Yaşatmışam, Vətənim.

Min nəğməli, min sözlü

Coşqun könül olmuşam” – misraları ilə şair nə demək istəmişdir?

3 Şairin Vətəninə sonsuz məhəbbəti hansı misralarda daha qabarlıq ifadə olunub? Həmin misraları seçib oxuyun və münasibətinizi bildirin.

4 Aşağıda verilmiş misraları şeirin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) Mən sənin torpağından 2) Min nəğməli, min sözlü 3) Dirçəlmışəm, qalxmışam 4) Bir gün sinəmdə əgər 5) Mən səndən öyrənmişəm 6) Eşqini ürəyimdə 7) Torpağın altda belə

5 Necə bilirsiniz, tamamladığınız misralar şeirdəki ardıcılığa uyğun gəlirmi? Fikrinizi əsaslandırın və müvafiq ardıcılığı bərpa edin.

5 Şeirdə feillerdən biri xəbər şəklində işlənməmişdir. Həmin feili tapıb hansı formada işləndiyini müəyyənləşdirin. Sonra isə şeirdəki digər feillərin hansı zamanda və şəxsədə işləndiyini söyləyin.

6 Şeirdə işlənmiş sıfətləri tapıb səsləndirin və hər birini cümlədə işlədin.

7 Necə bilirsiniz, şeirdə hansı köməkçi nitq hissələri işlənmişdir? Onları tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslaşdırın.

A) qoşma, bağlayıcı, modal söz	B) nida, qoşma, bağlayıcı
C) modal söz, nida, bağlayıcı	D) qoşma, bağlayıcı, ədat
E) bütün köməkçi nitq hissələri	

8 Şeirdə işlənmiş isimləri seçib müvafiq sütunlarda yazın.

adlıq yiyəlik yönük təsirlilik yerlik çıxışlıq

9 Şeirdə mənsubiyət şəkilçisi ilə işlənmiş isimləri tapıb aid olduğu sözlərlə birlikdə köçürün, hansı şəxsə aid mənsubluq bildirdiyini qarşısında qeyd edin.

10 Vətən mövzusunda bildiyriniz atalar sözlərini dəftərinizə yazın.

11 Vətən mövzusunda əzbər bildiyriniz şeirləri, bildiyriniz atalar sözlərini, oxuduğunuz hekayələri yadınıza salıb “Elim, günüm, obam sənsən”, yaxud “Od ürəkli, od nəfəsli diyərim” başlıqlı inşa yazın.

Bizim keçmişdə başqa xalqların qıbtə etmələrinə layiq böyüklerimiz olub... həmin böyükləri müasirlərimizə, gəncləri mizə yaxşı tanıtmalyıq. Keçmişə məhəbbət gələcəyə xidmətdir.
prof. Əkrəm Cəfər

MİLLİ ORDU QURUCULUĞUNDA

Ölli ildən çox nizami orduda **qüsursuz** xidmət edən Əliağa Şıxlinski **həmişə** birincilər sırasında olmuşdur. O, dörd **mühəribənin** şahidi, üçünün **iştirakçı** olub: 1904-1905-ci illərdə Port-Artur, 1914-cü il Cahan mühəribəsində, 1918-ci ildə isə torpaqlarımızın **bütövlüyü** uğrunda daşnak Ermənistənə qarşı **döyüşüb**. Böyük Vətən mühəribəsinin şahidi olan qoca general yenə də fəaliyyətini* dayandırmamışdı. O, «Xatırələrim» kimi qiymətli hərbi memuarını diktə edib yazmışdır. Bu, Azərbaycan **hərb** tarixində **ilk** və **yeganə** hərbi memuardır. Hərb elminin inqilabdan əvvəl və inqilabdan sonrakı dövrləri ilə məşğul olan elə bir alimi yoxdur ki, bir qiymətli mənbə kimi ondan istifadə etməsin.

1918-ci ilin oktyabrında general Əliağa Şıxlinski Gəncədə yeni yaratdığı Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun əsgərləri qarşısında çıxış edərək demişdir:

Görkəmli sərkərdə Əliağa Şıxlinskiin xalqımız üçün ən böyük xidmətlərindən biri də 1917-ci ilin noyabrında olmuşdur. Həmin ayın 15-də Qafqaza qayıdan Şıxlinski ilk dəfə Tiflisdə azərbaycanlılardan ibarət **milli** korpus yaratmışdı. Bununla da o, Milli Azərbaycan Ordusunun təməl daşını qoymuşdu. Bu **barədə** general «Xatirələrim» hərbi memuarında daha **dəqiq** məlumat verir: “Tiflisə qayıtdıqda **müvəqqəti** olaraq mənə korpus komandanlığı **həvalə olunduğu** barədə əmri oxudum. Xalqımın baş verə biləcək **xarici** təzyiqlərdən və daxili qarşıqlıqlardan* özünü qorumasına xidmət etmək **arzusu** ilə korpus təşkil etməyi **qət etdim** və Tiflisdə öz qərargahımı düzəltməyə başladım...”

Dekabrin 31-də mən öz qərargahımın ilk heyətilə Gəncəyə getdim ki, orada **hissələrin** təşkil edilməsilə məşğul olum. Korpus hissələrinin təşkilində böyük* **əngəllərə** rast gəlirdik”.

“Azərbaycanlılar birdəfəlik bilməlidirlər ki, **doğma** ordu əsla tənbəlxana deyil və onun mövcudluğu* hər hansı bir azərbaycanının **maddi rifahını** daha da **yaxşılaşdırmaq*** üçün yaranmayıb. Ordu xalqın istinadgahıdır – bura xalqın **ləyaqətli*** oğulları gəlməlidirlər”.

General Əliağa Şıxlinski bu vətənpərvər çıxışını Gəncədə praporşiklər məktəbinin birinci buraxılışı münasibətələ söylemişdir. Bu şənlikdə* Qafqaz İsləm Ordusunun baş komandani Nuru Paşa, atası Hacı Əhməd, xalq təhsili naziri Nəsib bəy Usubbəyov, daxili işlər nazirinin vəkili Mehdi bəy Hacınski, sosial-təminat naziri Musa bəy Rəfibəyov, Gəncə qubernatoru general İbrahim ağa Vəkilov və başqa dövlət xadimləri iştirak edirdilər.

1918-20-ci illərdə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin **təşkilində** Əliağa Şıxlinskiin müstəsna rolü olmuşdur. Doğma xalqının nizami ordusunu yaratmaq istəyan general uzun illik hərbi təcrübəsindən gecə-gündüz istifadə edirdi.

Səmistan Nəzirlinin “Cümhuriyyət generalları” kitabından

SÖZLÜK		SÖZ EHTİYATI	
əngəl	qarşıqliq	əlahiddə korpus	maddi rifah
qərargah	mövcudluq	təməl daşını	istinadgah
təzyiq	müstəsna	qoymaq	həvalə olunmaq
mənbə	qüsursuz	sosial-təminat	qət etmək
sərkərdə	memuar		
diktə etmək	nizami		

1 Mətni oxuyun və suallara cavab verin.

- 1) Əliağa Şıxlinski hansı müharibələrin iştirakçısı olub?
- 2) Görkəmli sərkərdə neçə müharibənin şahidi olmuşdu?
- 3) “Xatirələrim” memuarını general nə zaman diktə edib yazdırılmışdır?
- 4) “Xatirələrim” memuarının əhəmiyyəti nə ilə müəyyənləşir?

5) Tiflisdə azərbaycanlılardan ibarət milli korpusu Əliağa Şıxlinski nə zaman yaratmışdır?

6) General Əliağa Şıxlinski nə üçün milli korpus yaratmayı qət etdi?

7) Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun əsgərləri qarşısındaki çıxışında Şıxlinski nə demişdir?

2) Oxuduğunuz mətndə məntiqi ardıcılığın pozulması faktı ilə qarşılaşdırınız mı? Fikrinizi konkret faktla əsaslandırın.

3) Hissələr arasında əlaqələri gözləməklə oxuduğunuz mətnin məzmununu qisaca danışın.

4) Mətndə işlənmiş miqdar və sıra sayılarını seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

5) Mətndə işlənmiş sıra sayılarını seçib sözlə yazın.

6) Mətnin sonuncu abzasında bir neçə sözdə ahəng qanunu pozulmuşdur. Həmin sözləri tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

7) Mətndə vacib şəklində işlənmiş feilləri tapıb səsləndirin və həmin feilləri şəxslər üzrə dəyişin.

8) Mətnin birinci abzasında bir-biri ilə əlaqələnən sözləri seçib birləşmə şəklində yazın.

Köməkçi: əlli il, nizami ordu, qüsursuz xidmət ...

9) Mətndə qara şriftlə verilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və hər birinin qarşısında antonimini yazın. Sonra sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

10) Mətndə göy rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edərək cümlələri həmin sözlərlə yenidən oxuyun.

11) Mətndən 10 düzəltmə söz seçib dəftərinizə yazın və hər birinin qarşısında sualını qeyd edin.

• Seçdiyiniz düzəltmə sözlərin hansı nitq hissələrindən düzəldiyini müəyyənləşdirin.

12) Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə “o”, “bu” əvəzliklərindən sonra vergül işarəsinin işlədilməsinin zəruri olduğunu əsaslandırın.

13) Sözlərdən cümlələr düzəldib yazın və cümlələrin sonunda müvafiq durğu işarələrini qoyn.

1) Şıxlinski, general, etmişdir, Port-Artur, müharibə, iştirak. 2) Şıxlinski, şahidi olmuşdur, Büyük Vətən müharibəsi, general, Əliağa. 3) sərkərdə, xidmətlər, göstərmişdir, görkəmli, Əliağa Şıxlinski, böyük, xalqımız, üçün. 4) Tiflisdə, milli, ibarət, Şıxlinski, azərbaycanlılardan, yaratmışdı, ilk dəfə, korpus. 5) Şıxlinski, dekabrın 31-də, getdi, üçün, Gəncəyə, korpus, hissələrini, təşkil, etmək.

14) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantlarından düzgün istifadə etməklə

aşağıdakı məlumatı oxuyun. Bu məlumatdan mətnin hansı hissəsində istifadə edərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

General Əliağa Şixlinskinin şəxsi arxivin .. mühafizə olunan “Zabitin dəftəri”ndəki qeydlərin .. məlum olur ki, o hələ gənc zabit ikən hərb elmi ilə, dilçilik və hərbi lügətlə, terminologiya ilə maraqlanmış və bu sahədə gərgin axtarışlar aparmış .. Uzun illər (1879-cu ildən 1917-ci ilədək) həyatı.. çox hissəsini Azərbaycandan uzaqlarda, yüksək hərbi dairələrdə və başqa dil mühitində yaşamasına baxmayaraq, general doğma dilini, milli varlığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Orada Azərbaycan dili .. mətbuatın və nəşriyyatın olmaması üzündən “Rusca-Türkçə qısa hərbi lügət”ini 1926-cı ildə Bakı.. üç əlifba (rus, ərəb və latin əlifbası) ilə nəşr etdirə bilmüşdür. Bununla da ilk dəfə Azərbaycanda hərbi lügət .. yaradıcısı olmuşdur. Məhz bu əvəzsiz xidmətinə görə general Əliağa Şixlinski SSRİ Hərbi İnqilab Şurasının 1928-ci il 23 fevral tarixli qərarı ilə Fəxri Fərmanla təltif olunmuşdur. Şixlinskinin lügəti hərbi nizamnamələrin, hərbi elmi ədəbiyyat.. Azərbaycan dilinə tərcümə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eyni zamanda hərbi məktəblərdə, yenicə yaranmış ordu.. xidmət edən azərbaycanlı əsgər və zabitlər bu lügət.. qiymətli vəsait kimi istifadə etmişlər.

Səmistan Nəzirli

SƏMƏD BƏY MEHMANDAROV BİRİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNĐƏ

1910-cu ilin iliq may günlərindən* birində uzun ayrılıqdan* sonra doğma Qafqaz Səməd bəyi qəhrəman bir oğlu **kimi** qəbul etdi. O, Tiflisdə yerləşən birinci Qafqaz ordusunun korpusunda artilleriya rəisi təyin edildi.

Səməd bəyi yaxından* tanıyan mayor Hacıağa İbrahimbəyli 1946-cı ildə çap etdirdiyi “Səməd bəy Mehmandarov” adlı kitabçasında iftخارla yazır: “Rəsmən hərbi akademik təhsili olmayan bir zabit **yalnız** böyük bacarığı sayəsində, hərbi xidməti çox sevdiyinə, döyüslərdə misilsiz qoçaqlıq* və hərbi məharət göstərdiyinə, işinə can yandırığına və son dərəcə təmiz adam olduğuna **görə** bu qədər böyük rütbə sahibi ola bilərdi. Səməd bəy Mehmandarov da **məhz** belə bir zabit idi ...”

Birinci Dünya müharibəsi illərində general Mehmandarov almanları* bir neçə dəfə ciddi surətdə məğlub edən istedadlı sərkərdə **kimi** ad-sən qazanmışdı.

1914-cü il sentyabrın 15-də keçirilən Lodz əməliyyatında general Mehmandarov xüsusilə şöhrət qazandı. Alman generalı Makenzənin qoşunları güclü hücumla İvanqorod şəhərini alıb sürətlə Lodz şəhəri uğrunda əməliyyata başladı. Güclü təzyiqlə geri çəkilən rus qoşunları* çox ağır vəziyyətdə idi. Bütün mövqelərdə hücumu keçən almanlar* dayanmadan irəliləyərək geri çəkilən rus

qoşunlarının* bir hissəsinin qarşısını kəsib mühəsirəyə almağa çalışırdılar.

Mehmandarovun 21-ci piyada diviziyası 81-ci Abşeron, 82-ci Dağıstan, 83-cü Samur və 84-cü Şirvan polklarından* təşkil olunmuşdu. Bu polkların hərəsinin özünəməxsus döyüş ənənəsi vardi.

İki rus *diviziyanın* geri çəkildiyi belə bir ağır vaxtda Mehmandarovun **diviziyası** böyük bir inamla irəliləyən düşmənə ağır zərbələr vurub onu geri oturtdu. Üç günlük* ağır döyüslərdən **sonra** İvanqorod şəhərinin *hüdudlarına* ətək onu mühəsirəyə aldı. Birinci Dünya *mühəribəsi* tarixində Mehmandarovun bu müvəffəqiyyətli *əməliyyatı* alman generalı Makenzenin sürətli *planlarını** puça çıxartdı. Geri çəkilən iki rus diviziyasını **isə** mühəsirəyə düşmək rüsvayçılığından xilas etdi.

Elə həmin əməliyyat zamanı general Əliağa Şıxlinski Ali Baş Komandan tərəfindən* səhra toplarının xüsusi tapşırıq* generalı vəzifəsini daşıyırıldı. Sonralar o yazırıdı: “O zaman rus ordusunda yeni bir silah olan ağır səhra toplarının vəziyyətini yoxlamaq* və bu sahədə fəaliyyətə istiqamət vermək üçün qərb cəbhəsinə çağırıldım. Mən yeddi korpusu gəzdim və müəyyən etdim ki, **ancaq** Səməd bəy Mehmandarovun *korpusunda* ağır topların *vəzifəsi* düzgün başa düşülmüş və bu toplar həmin vəzifələrə uyğun yerləşdirilmişdir. Bu iş **məhz mahir topçu** olan Mehmandarovun şəxsi təşəbbüsünün nəticəsi idi”.

Bu mühəribədə misilsiz qələbələrə görə Mehmandarova tam artilleriya generalı rütbəsi verildi. 1915-ci ildə o, İkinci Qafqaz ordu korpusuna komandan təyin edildi.

Səmistan Nəzirlinin “Cümhuriyyət generalları” kitabından

SÖZLÜK

məhz	hərbi məharət
rüsvayçılıq	rütbə sahibi
mühəsirə	şəhərin hüdudlarına
əməliyyat	Ali Baş Komandan
rəsmən	səhra topları
misilsiz	

SÖZ EHTİYATI

geri oturtmaq
müqəddərat
təşvişə düşmək
puça çıxarmaq
can yandırmaq

1) Mətni oxuyun və suallara cavab verin.

1) Uzun ayrılıqdan sonra 1910-cu ildə Səməd bəy Mehmandarov nə üçün Qafqaza qayıtdı?

2) Səməd bəy Mehmandarov hansı keyfiyyətlərinə görə artilleriya rəisi təyin edildi?

3) Mehmandarovun 21-ci piyada diviziyası hansı polklardan təşkil olunmuşdu?

4) Bu mühəribədə misilsiz qələbələrə görə Mehmandarova hansı hərbi rütbə verildi?

- 5) 1915-ci ildə Mehmandarov hansı ordu korpusuna komandan təyin edildi?
6) General Əliağa Şıxlinski Səməd bəy Mehmandarov haqqında nə yazmışdır?

✿ Necə bilirsiniz, cavab verdiyiniz suallar mətndəki ardıcılıqla uyğun-durmu? Fikrinizi əsaslandırın.

2 Mətndə hansı faktlarla tanış oldunuz? Həmin faktları məntiqi ardıcılıqla təqdim edin.

3 1914-cü il sentyabrın 15-də keçirilən Lodz əməliyyatında general Mehmandarovun şöhrət qazanmasının səbəbi nə ilə bağlı idi? Mətndəki bu hissənin məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

4 Mayor Hacıağa İbrahimbəyli və general Əliağa Şıxlinskinin Səməd bəy Mehmandarov haqqındaki fikirlərində ortaq cəhət nədən ibarətdir? Fikir-lərinizi ümumiləşdirərək təqdim edin.

5 Oxuduqlarınız əsasında siz Səməd bəy Mehmandarovu necə təqdim edərdiniz? Özünüzü yoxlayın və fikirlərinizi əlaqələndirərək oxuduğunuz mətnin qısa məzmununu danışın.

6 Mətndən götürülmüş aşağıdakı cümlələri oxuyun və onların mətndəki yerini müəyyənləşdirin. Sizcə, bu cümlələri mətndəki hansı abzasdan sonra yerləşdirmək lazımdır? Fikrinizi əsaslandırın.

Korpus komandanı öz bölmələrinin müqəddərəti üçün təşvişə düşərək Mehmandarovun diviziyasının nə vəziyyətdə olduğunu telefonla ondan xəbər aldı. Səməd bəyin telefonda komandirlərə məxsus, mərd, qısa cavabı belə oldu: “Vəziyyət ağırdır. Hükuma keçirəm!”.

7 Mətndə göy rənglə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirib, məna növləri üzrə qruplaşdırın.

8 Mətndə qırmızı rənglə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirib, məna növləri üzrə qruplaşdırın.

9 Mətndə işlənmiş əvəzlikləri seçib məna növləri üzrə qruplaşdırın.

10 Mətndə işlənmiş əlamət bildirən sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə seçib yazın və birləşmələrin tərəflərinin hansı nitq hissələri ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

11 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın.

1) İki rus diviziyasının geri çəkildiyi belə bir ağır vaxtda 2) Mən yeddi korpusu gəzdim və müəyyən etdim ki, 3) Bu müharibədə misilsiz qələbələrə görə Mehmandarova 4) Mehmandarovun 21-ci piyada diviziyası 81-ci Abşeron, 5) 1914-cü il sentyabrın 15-də keçirilən Lodz əməliyyatında 6) Birinci dünya müharibəsi tarixində Mehmandarovun bu müvəffəqiyyətli əməliyyatı

12 Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrin bəzilərində “o” və “bu” əvəzliklərindən sonra vergül işarəsi qoyulmuş, bəzilərində isə qoyulmamışdır. Səbəbini izah edin və fikrinizi əsaslandırın.

13 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri tələffüz xüsusiyyətləri baxımdan qruplaşdıraraq ayrı-ayrı sütunlarda yazın və qarşılarda tələffüz şəklini göstərin.

14 Mətnin heç bir cümləsinin sonunda sual işarəsindən istifadə edilməmişdir. Səbəbini izah edin və fikrinizi əsaslandırın.

15 Mətndə kursivlə verilmiş sözləri əlaqədar olduğu sözlərlə birlikdə seçib yazın və alınan söz birləşmələrinin hansı nitq hissələrində düzəldiyini söyləyin.

16 Cədvəli mətn əsasında tamamlayın.

Səbəb	Nəticə
	Mehmandarovun korpusunda ağır topların vəzifəsi düzgün başa düşülmüş və toplar vəzifələrə uyğun yerləşdirilmişdi.
Hərbi xidməti çox sevirdi, döyüşlərdə misilsiz qoçaqlıq və hərbi məharət göstərirdi, işinə can yandırırdı və son dərəcə təmiz adam idi.	

ƏLVİDA, LƏNKƏRAN TORPAĞI

Nuşu ananın neçə gün idi ki, *gözünün* yaşı *qurumurdu*. Öz-özü **ilə** danışındı:

– Bu uzaq yolda olan məktəbi uşağın başına kim saldı? **Guya burda** başına sənət qəhət idi? **Elə** burda oxusaydı, pis olardı? Müəllim olub dərs verərdi, gözümün qabağındaca olardı. Bir əlcə uşaqdır, anadan ayrı çöldə-bayırda nə edəcək, **görəsən**? Üstü açılında kim örtəcək? Çay-çörəyini vaxtında kim verəcək? Soyuqda **bərk** üzüyəndi. Allah özü amanında saxlasın **barı**.

Ana bu günlər Həzini bircə an gözündən kənara qoymaq istəmirdi.

Həzi gəldi. Anası sevindi, onu bağrına basdı:

– Heç bilmirəm sənsiz neyləyəcəyəm, **ay** bala, – dedi. Sonra da **səssiz-səmirsiz** göz yaşlarını sildi.

Həzi **də** kövrəldi, **ancaq** göz yaşlarını anasından gizlətdi. Onun *könlünü* *alıb* güldürmək **üçün** başını açıb göstərdi.

- **Hə**, necədir?
- **Biy**, başıma xeyir, niyə qırxdırıb keçəl elədin özünü, **a** bala?
- Komissar tapşırıb.
- Nahaq yerə. **Lap** balacalaşmışan **elə bil**. Saçın səni yaraşıqlı göstərirdi.
- ... Nuşu ana **dördüncü gün** idi ki, boranıplov bisirirdi. Bu **ancaq** Həzinin xatırınə idi. Axı Həzi boranıplovu çox sevirdi. **Bu dəfa** boraniyla qozu **daha bol** töküb, dəmə qoydu. **Axşam** Həziyə ayrıca nimçədə xörək çəkdi, yağını bol elədi.

Ananın gözü Həzinin ağızındaydı. O yedikcə **elə bil** ananın canına yayılır, ağızı dada gəlirdi. Ana fikirləşəndə **ki**, bu, sonuncu gecədir ki, Həzi onlarla bir süfrədə oturur, onu *dəhşət bürüyürdü*.

Səhər Həzi hamidan tez oyanmışdı. Anasının axşamdan hazırladığı palpalar, yeməli şeylər yiğilmiş torbanı görəndə onu *heyrət büründü*:

– Bu qədər şeyi mən apara bilmərəm, – dedi. Almaları, qozu çıxarıb balaca bacısı Teyybənin ətəyinə tökdü. Başqa şeylərə əl atanda anası biləyindən yapışdı:

– A bala, dəymə, – dedi, – hamısı sənə lazımlı olacaq, uzaq yol gedəcəksən. Həzi torbanın ağızını bağlayıb **zorla** qaldırdı.

– Ağırlığından qorxma, qardaşın aparacaq. Gəmidə yeməli şeyləri yeyəndən **sonra** **lap** yüngülləşəcək.

Yol torbasını Abbasqulu dalına aldı. Anası, bacısı Asya, qardaşı Hacıbaba Həzini *yola salmağa* getdilər.

Qapıdan çıxanda balaca Teyybə Həzinin arxasında bir parça su atdı.

... Lənkəran limanında bu gün adam çox idi. Həzi **ilə** bərabər *yola düşənlərin* ata-anaları da uşaqlarını yola salmağa gəlmışdılər. Hərbi komissar özü **də** burada idi. Komissar Həzini görən **kimi** saxladı:

– **Hə**, balaca əsgər, necəsən? – dedi. Sonra da papağını götürüb başına baxdı.

– Ay sağ ol! **Deməli**, tapşırığa əməl eləmisən. İndi gəmiyə minə bilərsən.

Həzi dönə-dönə anası, qardaşları **və** bacısı **ilə** qucaqlaşıb öpüşdü. Anasını bir də öpdü. Sonra dolu torbasını sürüya-sürüyə, salı adlayıb gəmiyə mindi. Gəminin qırağındakı dəmir məhəccərdən yapışib uşaqlarla bir sıradə dayandı. O, uşaqların hamisindən **alçaqboylu** **və** **cılız** görünürdü. Bunu **ancaq** Nuşu ana görürdü. Onlar cərgədə dayanmamışdan anaya elə gəlirdi ki, Həzi bu beşaltı günün içində tamam böyüüb tanınmaz olub. **Amma**, **sən demə**, bu, anaya belə gəlirmiş. Əslində o, cərgədə dayanmış uşaqların hamisindən balacaboylusu, ariği **və** sisqasıymış. Bu da anaya bir dərd oldu. Ürəyində: ”Bir əlcə uşağa bax, – dedi, – çıxıb getdilər. Allah, pənahında saxla balamı!”

Gəmi fit verdi **və** **yavaş-yavaş** ləngər vura-vura sahildən aralındı. Gəmi *gözəndən itənəcən* Həzinin **də**, Nuşu ananın **da** **əlləri havada asılı qaldı**.

Əli Səmədli “Generalın uşaqlığı” kitabından

SÖZLÜK

sal	məhəccər
sısqə	boranıplov
nimçə	barı
cılız	

SÖZ EHTİYATI

könlünü almaq	əl atmaq
canına yayılmaq	ağzı dada gəlmək
bir əlcə	Başına sənət qəhət
dəmə qoymaq	idi?

1 Mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yoldaşlarınıza ünvanlayın. Sualların tərtibində mətnindəki ardıcılılığı izləməyi unutmayın. Yoldaşlarınızla cavabları müzakirə edin.

2 Oxuduğunuz mətn üzrə tərtib edilmiş planı nəzərdən keçirin. Necə düşünürsünüz, təqdim edilmiş planda fikirlərin məntiqi ardıcılığı gözlənilmişdirmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Həzinin yola salınması.
- 2) Ananın narahatlığı.
- 3) Gəminin sahildən aralanması.
- 4) Lənkəran limanında.
- 5) Həzinin göz yaşlarını anasından gizlətməsi.
- 6) Həzinin ailə üzvləri ilə vidalaşması.
- 7) Ananı düşündürən fikirlər.
- 8) Həzinin sevdiyi boranıplov.

3 Necə düşünürsünüz, niyə Nuşu ananın gözlərinin yaşı qurumurdu? O nədən narahat idi? Hadisəyə münasibətinizi öz sözlərinizlə ifadə edin.

4 Oxuduğunuz mətnində haqqında danışılan Həzi kimdir? Mətnindəki hadisə və əhvalatlar onun kimliyi barədə hansı fikirləri söyləməyə əsas verir?

5 Mətnində qara şriftlə verilmiş köməkçi nitq hissələrini qrammatik mənalarına görə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

6 Mətnində işlənmiş qoşmaları səsləndirin və onların nitqdə rolunun nədən ibarət olduğunu, hər birinin yazılış xüsusiyyətini izah edin.

7 Mətnində işlənmiş bağlayıcıların məna növləri barədə bildiklərinizi konkret misallarla izah edin.

Kəlmələrin "dili"ni öyrənək!

Çıxmaq – 1) Bir yerdən (otaqdan, məktəbdən və s.) kənar olmaq, xaric olmaq, içəridən çölə getmək; 2) Bir yerə getməyə başlamaq, yola düşmək – Avtobus saat 7-də çıxacaq; 3) Doğmaq, görünmək – Ay çıxdı; 4) Yuxarı qalxmaq – Yoxusu çıxmaq; 5) Bir ədədi başqa bir ədəd qədər azaltmaq – 5-dən 3 çıxmaq; 6) İşini, vəzifəsini buraxmaq, işlədiyi yerdən getmək – İşdən çıxmaq; 7) Öz işini görüb qurtararaq getmək – İşdən saat 6-da çıxırıq.

- 8 Mətndə göy rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin və onları mənə növləri üzrə qruplaşdırıb təqdim edin.
- 9 Mətndəki sual və nida cümlələrini seçib qrammatik normalara uyğun düzgün intonasiya ilə tələffüz edin.
- 10 Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə onun məzmununu yığcam şəkildə danışın.
- 11 Mətndə kursivlə verilmiş ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin və hər birinin qarşılığını söyləyin.
- 12 Mətndə işlənmiş mürəkkəb sözləri seçib yazın və hər birinin qarşısında hansı nitq hissəsinə aid olduğunu qeyd edin.
- Mürəkkəb sözlərin yazılışı ilə əlaqədar öyrəndiyiniz qaydaları yadınıza salıb seçdiyiniz mürəkkəb sözlərin bitişik və ya defislə yazılmasının səbəbini izah edin.
- 13 Mətndə sarı fonda verilmiş cümlənin mənasını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi izah edin və cümləni təhsil allığınız dilə tərcümə edin.
- 14 Mətni siz necə adlandırırdınız? Fikirlərinizi əsaslandırın.

YADİGAR QALAN İNNAB AĞACI

Həzini yola salıb qayıdanandan* sonra Nuşu ana darıxdığından* nə ev-eşiyə siğışır, nə də gözünün yaşı quruyurdu. Elə hey öz-özünü danlayırdı.

– Balamı nahaq qoydum getməyə. Həzim indi, görən, neyləyir?

Ananın əli heç bir işə yatmadı. Hara baxırdı, Həzini görürdü. Nəyə əlini vururdu, Həzini xatırlayırdı.

Atası heç fikirləşmədən innab ağacının adını çəkmişdi. Həzi hardansa bu innab şitilini tapıb gətirmiş və buradaca əkmişdi. Çalasını zorla qazmışdı. Gücü beli götürməyə güclə çatırdı. ... Ağac indi iki Həzi boyda olmuşdu.

Həzinin köynəyi, Həzinin sapандı, Həzinin köhnə ayaqqabılı ... Ana indi az qalirdı onları əzizləyib bağırna bassın. Hər birindən* elə bil Həzinin iyini alındı. Öz-özlüyündə Həziylə danişirdi. Həzinin yerinə də, öz yerinə də.

Nuşu ana özüylə danişa-danişa damın altında heç bilmirdi nə iş görür.

Asya anasının səsinə gəldi:

– Ay ana, kiminlə danişırsan?

– Kiminlə danişacağam, ay qızım, özüm-özümlə. Həzi balam heç yadım-dan* çıxmır, – deyib gözlərinin yaşını sildi.

Asya ona təskinlik vermək üçün:

– Eeh, Həzi indi gəmidə kef edir, sən də burada ağlayırsan. Bir il keçməmiş bir də görəcəksən, Həzi budur ha, general paltarında girdi **içəri**.

– Allah ağızından* eşitsin, ay bala!

Axşam oldu, əl-ayaq yiğışdı, ocaq* qırağında süfrə açıldı. Həzinin boş qalan yeri göründü. **Dünən** axşam əziz adam kimi, lap yuxarı başda əyləşmişdi. Ana ondan* gözlərini çəkmirdi. Həzinin iştahla yeməsi ananın canına yayılırdı. Amma indi? İndi Həzi yox idi. Ana xörəkdən hamiya pay çəkdi. Hamısı **iştaha ilə** yedi. Təkcə Nuşu ananın boğazı tikilmişdi, heç nə boğazından* keçmirdi. Süfrə yiğisdirildi, çay içildi, heç kim dinib-danışmirdi. Ana yerləri saldı, hamısı axşamdanca yixilib yatdı. Təkcə Nuşu ananın gözlərinə yuxu getmədi. Yatağının içində çevrilə-çevrilə qaldı. İndi onun xəyalı Həzi ilə gəmidə idi.

Nuşu ana **ayağa qalxdı**, eşiyyə çıxdı. Aydınlıq* idi: həyət-baca süd kimi görünürdü. Hava ayaz olduğundan* bir qədər soyuq* idi. Nuşu ana isə elə bil bu soyuğu hiss etmir, alışib-yanırdı. Birdən gözü Həzinin **inişil** evin qabağında əkdiyi innab ağacına sataşdı. Onun yanına gəldi. Əlini ağacın gövdəsinə sürtüb:

– Balamin yadigarı, – dedi. – Bircə tez böyüyəydi. İnnabını Həziyə göndərəydim.

Mal-qara sürtündüyündən* ağacın gövdəsi əyilmişdi.

– Gərək **sabah** uşaqlara tapşıram, yanlarına **cəpər** çəksinlər. Balamin yadigarıdır.

Nuşu ana Həzinin innab əkməsini xatırladı.

O zaman Həzi lap balaca idi. Ondan* bir gün əvvəl atasından* soruşmuşdu ki, ən uzunömürlü ağaç hansıdır?

Nuşu ana kiçik innab ağacının yanında nə qədər dayandığını bilmədi. Bircə onu hiss etdi ki, kürəkləri soyuqdan* qovuşur. Ağacı bir də tumarladı*, oxşadı: "Balamin yadigarisan!" – dedi.

Səhər ananın **təkidi ilə** qardaşlar innab ağacının yanını çəpərlədilər, ona su verdilər.

İnnab ağacı həmin gündən* əzizləndi, **müqəddəsləşdi**. Yaz gələndə çiçək açdı, ilk **nübarını** gətirdi. Kimsə onun dadlı, qırmızı meyvələrinə toxunmadı. Yetişəndə ana onu **ovuc-ovuc** yiğib sərdi, qurutdu və ilk nübarını Həziyə **sovqat** göndərdi.

Həmin innab ağacı indi də Həzinin ata yurdunda durur. Lənkəran şəhərinə yolu düşən əziz qonaqları*, ilk növbədə, ölməz sərkərdənin ev muzeyinə gətirirlər. İçəri girən kimi, bələdçilər birinci növbədə qonaqlara innab ağacını göstərirlər.

– Həzinin uşaq* vaxtı əkdiyi ağacdır, – deyirlər. Hamı da ona **maraqla** baxır. Sanki o, başqa innab ağaclarına **bənzəmir**. Bu ağac daha **əzəmətli**, daha **vüqarlı** görünür. Böyük sərkərdənin özü kimi!

Əli Səmədli "Generalın uşaqlığı" kitabından

SÖZLÜK

eşik
gövdə
çala
tumarlamaq

SÖZ EHTİYATI

yolu düşmək
təskinlik vermək
əl-ayaq yiğisdi
əli işə yatmamaq
boğazı tikilmək
boğazından
keçməmək
kürəkləri soyuq-
dan qovuşur

1) Oxuduğunuz mətndə məntiqi ardıcılığın pozulmasını müşahidə etdinizmi? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

2) Mətndə narıncı fonla fərqləndirilmiş hissəni oxuyun və oradakı hadisəyə münasibətinizi bildirin.

3) Mətnin məzmunu üzrə beş bənddən ibarət plan tərtib edib yazın.

4) Hissələr arasında əlaqələri gözləməklə mətnin məzmununu plan əsasında danışın.

5) Oxuduğunuz mətndə diqqətinizi cəlb edən fakt və hadisələr barədə danışın.

6) Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrdəki sözlərin vurğusunu müəyyənləşdirin. Sonra cümlələri bir daha ucadan oxuyun. Oxuduğunuz cümlələrdəki hansı sözlər digərlərindən fərqli intonasiya ilə tələffüz edilir?

7) Aşağıdakı cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın. Necə bilirsiniz, cümlələrin sırası mətndəki məntiqi ardıcılığa uyğun gəlirmi? Fikrinizi əsaslandırın və mətn üzrə məntiqi ardıcılığı bərpa edin.

1) İçəri girən kimi, bələdçilər birinci növbədə qonaqlara 2) Birdən gözü Həzinin inişil evin qabağında əkdiyi... . 3) Bir il keçməmiş bir də görəcəksən Həzi budur ha, 4) Təkcə Nuşu ananın boğazı tikilmişdi, 5) Nuşu ana kiçik innab ağacının yanında 6) Səhər ananın təkidi ilə qardaşlar innab ağacının 7) Həmin innab ağacı indi də 8) Lənkəran şəhərinə yolu düşən əziz qonaqları, ilk növbədə, ...

8) Həzi Aslanov haqqında aşağıda verilmiş məlumatı oxuyun. Mətndə rəqəmlə verilmiş miqdardan və sıra sayılarını ayrı-ayrı sütunlarda sözlə yazın.

1941-ci ilin dekabrında Moskva ətrafında vuruşmalarda göstərdiyi igidliyə və komandanlığın tapşırığını ləyaqətlə yerinə yetirdiyinə görə H. Aslanov "Qırmızı ulduz" ordeni ilə təltif edilib.

Xarkov və Stalinqrad ətrafında gedən döyüslərdə onun başçılığı ilə 35-ci tank briqadası düşmənə ağır zərbələr endirib.

55-ci əlahiddə tank polkunun komandiri podpolkovnik Həzi Aslanov Stalinqrad döyüslərində xüsusilə fərqlənirdi. Aslanovun tankçıları vuruşa-vuruşa 40 kilometrdən artıq yol gedib Stalinqrad Salsk dəmir yolunu tutmuş,

düşmənin xeyli qüvvəsini və texnikasını sıradan çıxarmışdır.

15-19 dekabr 1942-ci ildə Aslanov bölməni məharətlə və bacarıqla idarə edərək düşmənin 30 əks-hücumunu dəf etmişdi. Polkun tankçıları 50 avtomaşın və 30 düşmən tankını vurub yandırmış, Yuxarı Kumski rayonuna gedən yolu bağlayaraq düşmənin 2 min əsgər və zabitini məhv etmişdi.

Stalinqrad ətrafında göstərdiyi ığidliyə görə 1942-ci il 22 dekabrda pod-polkovnik Həzi Aslanov Lenin ordeni və “Qızıl ulduz” medalı təqdim edilməklə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü.

✿ İkinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı Həzi Aslanova ölümündən 47 il sonra, 1991-ci ildə çatır... Səbəbini bilmək, yəqin, sizin üçün də maraqlı olar. Araşdırma aparın və nəticəni sinifdə müzakirə edin.

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

Çıxmaq – 8) Birdən-birə görünümk, qarşısına çıxmaq – Birdən yola bir uşaq çıxdı; 9) Bir şeyin üstünə qalxmaq, dırmaşaraq qalxmaq – Dama çıxmaq; Ağaca çıxmaq; 10) Qurtarmaq, sonu çatmaq – Qış yenicə çıxmışdı; 11) Çap olunmaq, nəşr edilmək, buraxılmaq – Jurnalın yeni nömrəsi hələ çıxmamışdır; 12) Yerin altından hasil edilmək, əldə edilmək – Buradan hələ də neft çıxır? 13) Doğulmaq, yetişmək, meydana gəlmək – Bu kənddən elə bir məşhur adam çıxmayıb.

9) Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantı seçməklə aşağıdakı cümlələri oxuyun.

Həzi.. köynə.., Həzinin sapand.., Həzinin köhnə ayaqqabilar.. . Ana indi az qalırkı onlar.. əzizləyib bağlı.. bassın.

İnnab ağacı həmin gün.. əzizlən.. , müqəddəsləş.. . Yaz gələndə çiçək aç.. , ilk nübarı.. gətir.. Kimsə onun dad.. , qırmızı meyvəleri.. toxunma.. . Yetişəndə ana onu ovuc-ovuc yığıb sər.. , qurut.. və ilk nübarı.. Həzi.. sovqat göndər.. .

10) Aşağıdakı cümlələrdə bir-biri ilə əlaqəsi olan sözləri müəyyənləşdirin və onları seçib birləşmə şəklində yazın.

Nuşu ana kiçik innab ağacının yanında nə qədər dayandığını bilmədi. Bircə onu hiss etdi ki, kürəkləri soyuqdan* qovuşur. Ağacı bir də tumarladı, oxşadı: ”Balamın yadigarısan!” – dedi.

Səhər ananın təkidi ilə qardaşlar innab ağacının yanını çəpərlədilər, ona su verdilər.

Həmin innab ağacı indi də Həzinin ata yurdunda durur. Lənkəran şəhərinə yolu düşən əziz qonaqları, ilk növbədə, ölməz sərkərdənin ev muzeyinə gətirirlər.

✿ Yazdığınız birləşmələrin hansı nitq hissələrindən düzəldiyini müəyyənləşdirin.

11 Mətndə göy şriftlə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik vəzifəsini müəyyənləşdirin və onları məna növləri üzrə qruplaşdıraraq təqdim edin.

12 Mətnin birinci abzasında qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin və onları başqa cümlələrdə də işlədin.

13 Mətndə ulduz işarəsi ilə fərqləndirilmiş sözləri tələffüz xüsusiyyətləri baxımından qruplaşdırıb köçürün və hər birinin qarşısında düzgün tələffüz şəklini qeyd edin. Həmin sözlərin tələffüzü ilə əlaqədar keçdiyiniz qaydaları yadınıza salıb konkret faktlarla izah edin.

PARTİZAN DAŞDƏMİRÖV

I hissə

Hərbi əsirlər ətrafi tikanlı* məftillə əhatə edilmiş bir yerdə sıraya düzül-müşdülər. Zabitlərdən biri almanca **nə isə** dedi. Əlindəki çubuqla* dar ağaclarından sallanmış meyitlərə işarə etdi. Uzundraz, eynəkli tərcüməçi:

– Kim qoyulmuş qaydalara əməl etməsə, onun günü bax elə olacaq*.

Həmi dar ağaclarına *nəzər salsın*.

Nəsrəddin zabitlə qarşı-qarşıya dayanmışdı. O, qəzəbdən alışan baxışlarını gizlədə bilmirdi. Qaralmış meyitlərə **ani** olaraq *gözü sataşan* Nəsrəddin *gözlərini yerə dikdi*, dişlərini qıcadı. Zabitin gözünün ona sataşması ilə əlindəki çubuğu Nəsrəddinin kəlləsinə endirməsi bir oldu.

“Arxamca!” deyən adamlı o, zabitin nişan verdiyi iki **yol ayrıcının** sol tərəfinə buruldu. Kolluğun içində **onu** gözləyən adamlara qoşuldu. Ertəsi günü onlar Alp dağının **əlçatmaz** bir yerində ”Militari” partizan dəstəsinin* qərargahında oldular.

– Başını yuxarı, qanmazın biri qanmaz!

Çubuğun ağrısı sümüyünə yeriyən Nəsrəddin alman zabitinə istehza ilə baxdı:

– Mən artıq “təlimatlanmışam”, cənab zabit, – dedi, –1942-ci ildən bəri düşərgələrinizdə asılan-kəsilən, incidilən, ağlayan-sızlayan, ac-susuz saxlanan **əsirləri** çox görmüşəm...

Əsirin halına və sözlərinə nəzər yetirən zabit onda faşizmə qarşı amansızkin və qəzəb duydu. Alman zabitü gülümsündü. Yəqin ki, o, sovet əsirindən* **elə** bunu gözləyirdi. O gündən Nəsrəddinin hərəkətlərinə* *göz qoyan* zabit bir axşamçağı qaranlıq* düşəndə onu təkləyib təmiz rus dilində dedi:

– Səndə xüsusi bir mətanət duyuram, əsl qafqazlı mətanəti.

Qulağının dibində bomba kimi partlayan* bu sözlərdən *heyratə gələn* Nəsrəddin zabitdən uzaqlaşmaq* istədi.

Alman zabitü əsirin qolundan möhkəm tutub, özünə tərəf çəkərək dedi:

– **Sizin** sabah axşam qaranlıq düşəndə qaçmaq planınız *baş tutmayacaq...*

Nəsrəddini *heyrət bürüdü*. Sərənəcəkdir. Öz halını bürüzə verməməyə çalışmasına baxmayaraq, **qeyzlə** zabitə dedi:

– **Sən** xəfiyyəsən, məndən el çək!

Zabit **israrla** davam etdi:

– Almaniya Kommunist Partiyası adından deyirəm, indicə qaçmalısınız.

O üstdən gedən şose yol Berqamo şəhərinədir. Şəhərə çatmamış iki yol ayrıcında **səni** qarşılayan olacaq. Parol “Militari”dir. “Yubanmaq olmaz”, – deyən zabit cibindən* çıxarıb ona tapança və patron uzatdı.

– Al, – dedi, – hər ehtimala qarşı! – Zabit sonra onun qolundan tutub irəli itələdi və **hökmlə**:

– Haydi! Tezliklə! Haydi!

Gecə qaranlığında şosenin kənarı ilə qorxu və həyəcan içinde hərəkət eləyən Nəsrəddini bir nida **diksindirdi**:

– Parol!

– Militari...

Yusif Hacıyev

SÖZLÜK

qanmaz	israrla
tikanlı	qeyzlə
uzundraz	amansız
dar ağacı	xəfiyyə
mətanət	təlimatlanmaq

SÖZ EHTİYATI

dişlərini qıçamaq
sümüyünə yeriyən
bürüzə verməmək

① Necə bilirsiz, oxuduğunuz mətndə məntiqi ardıcılığın pozulmasına yol verilmişdirmi? Mətndən həmin hissəni tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın. Sonra mətnin məntiqi ardıcılığını bərpa edin.

② Mətndəki fakt və hadisələri sualların köməyi ilə müəyyənləşdirin və tərtib etdiyiniz sualları yazın.

③ Necə düşünürsünüz, mətndə haqqında danışılan alman zabiti kimdir? Mətnin məzmunu əsasında onu xarakterizə edin.

④ Mətndə yaşıl rənglə fərqləndirilmiş cümlədə ifadə olunmuş fikrə münasibət bildirin. Necə düşünürsünüz, Nəsrəddinin hansı sözləri və hərəkətləri onun faşizmə amansız kin, qəzəb duyduğunu bürüzə verirdi?

⑤ Mətndə kursivlə verilmiş ifadələrin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb səsləndirin.

⑥ Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə onun məzmununu qısaca danışın.

7 Mətndə göy şriftlə fərqləndirilmiş sözlər əvəzliyin hansı məna növlərinə aiddir? Düzgün variantı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

- A) işarə və sual
- B) qeyri-müəyyən və şəxs
- C) təyini və qeyri-müəyyən
- D) qeyri-müəyyən və işarə.

8 Mətndə qırmızı rənglə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin və hər birini cümlələrdə işlədin.

9 Mətndə narıncı rənglə fərqləndirilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin və hər birinin sinonimini tapıb səsləndirin. Sonra fikrinizi əsaslandırın.

10 Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrdəki sözlərin vurğusunu müəy-yənləşdirin. Sonra həmin cümlələri bir daha ucadan oxuyun. Necə bilirsiniz, bu cümlələrdə hansı sözlər digərlərindən fərqli intonasiya ilə tələffüz olunur? Həmin sözləri seçib səsləndirin.

11 Aşağıdakı cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözləri mənaca əlaqə-ləndikləri sözlərlə birlikdə seçib yazın. Sonra yazdığınız birləşmələrdə iştirak edən sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

1) O, qəzəbdən alışan baxışlarını gizlədə bilmirdi. 2) Şəhərə çatmamış iki **yol ayrıcında** səni qarşılayan olacaq. 3) **Alman zabiti** əsirin qolundan möhkəm tutub, özünə tərəf çəkərək dedi. 4) **Hərbi əsirlər** ətrafi tikanlı məftillə əhatə edilmiş bir yerdə sıraya düzülmüşdülər. 5) Əlindəki çubuqla dar ağaclarından sallanmış meytılərə işarə etdi. 6) Kolluğun içində onu gözləyən adamlara qoşuldu. 7) O üstdən gedən şose yol Berqamo şəhərinədir.

✿ Yazdığınız və qara şriftlə verilmiş söz birləşmələri üzərində müşahidə aparın. Necə bilirsiniz, onlar arasındaki fərq nədədir? Müqayisə edin.

✿ Necə bilirsiniz, yuxarıdakı cümlələrin sırası mətndəki ardıcılığa uyğun-durmu? Fikrinizi əsaslandırın.

12 Nəsrəddinin başına bundan sonra nələr gələcək? Əhvalatı siz necə da-vam etdirərdiniz? Öz variantınızı təqdim edin.

13 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı başlıqlardan hansı mətnin məzmununa daha çox uyğun gəlir? Siz bu başlıqlardan hansını seçərdiniz? Münasibət bildi-rin və fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Parol “Militari”dır.
- 2) Mən artıq “təlimatlanmışam”, cənab zabit.
- 3) Nəsrəddini heyrət bürüdü.

PARTİZAN DAŞDƏMİRÖV

II hissə

Təzə gələnlər* siyahıya alınırdı. Növbə Nəsrəddinə cətəndə rota komandırı Ələkbərli onu maraqla* süzdü. Nəsrəddin adını, familiyasını söyləyəndə o, qeyri-iradi olaraq yerindən* qalxdı, marağını gizlədə bilməyərək ondan azərbaycanca soruşdu:

- Haralısan, bacıoğlu?!
- Azərbaycandanam.
- Azərbaycan böyük respublikadır. Rayon, kənd?
- Qusar rayonunun **Hil kəndi** ...

Ələkbərli onun boynuna sarıldı:

- Mən də Dərbənd şəhərindənəm, – dedi.

Nəsrəddin qəhərləndi*. Ələkbərli* onun halını duyub dedi:

- Qəm yemə, yerli*, biz onsuz da dağ adamı'yıq*. Nə fərqi var, **Qafqaz dağlarında** deyilik, Alp dağlarındayıq. Görünür, **bizim qismətimizə** dağ havası nəsibmiş. Cox yaxşı oldu ki, sən "Militari"yə düşmüsən. **Mənim rotam**da ola-

caqsan. "Militari" faşistlərə az divan tutmamışdır...

Qərargah məlumat aldı ki, Milandan* Verona şəhərinə almanların* hərbi qatarı yola düşəcəkdir. Gecə saat birdə partizanlar* qatarı qarşılamalı idilər. Bu məsul iş **Ələkbərlinin rotasına** tapşırıldı. **Sıldırıım dağları aşaraq**, keçilməz meşələri adlayaraq* **dəmir yoluna yaxınlaşan*** partizanlar öz mövqelərini hələ tutmamışdilar ki, qəfldən **almanların şiddətli atəsi**nə məruz qaldılar. Atışma uzun çəkdi. Sayca almanlardan qat-qat az olan **partizanların vəziyyəti** olduqca ağırlaşdı. Lakin onlar təslim olmadılar... Öks tərəfdən **atəşin kəsildiyini görən** faşistlər çıxıb getdilər.

Ara səkitləşdi. Nəsrəddin **meyitlərin arasından galxaraq***, sıfətini basmış **qan laxtalarını** sildi. **Qəlpə capmış** ayağını tezliklə sarıyb **əqrəbi isıldayan** saatına baxdı. Artıq qatarın gəlib keçməsinə az vaxt qalmışdı. O sürünen-sürünen dəmir yol xəttinə yaxınlaşdı*. Dinamiti şpalın altına qoyub rəhatca nəfəs aldı. Geri qayıtməq* istəyirdi ki, o bir qaraltı ilə qarşılaştı.

Nəsrəddin qeyri-ixtiyari olaraq qışkırdı:

- Parol!
- Militari!

Bu cavabın mənasında böyük ümid mənbəyi tapan Nəsrəddin, **Ələkbərlini səsi**ndən tanıdı. O, piçilti ilə komandırınə:

- Tez çıxaq* buradan, – dedi, – bir azdan partlayış baş verəcək.

Dəmir yolunda dəhşətli partlayış bas verəndə artıq Nəsrəddin Daşdəmirov komandiri Ələkbərli ilə meşədə idilər...

Yusif Hacıyev

SÖZLÜK

qəlpə	sıldırım
qaraltı	qəhərlənmək
qismət	qeyri-iradi

SÖZ EHTİYATI

məruz qalmaq	qan laxtası
qəm yemə	ümid mənbəyi

1 Hər iki mətni oxuduqdan sonra çıxardığınız nəticə barəsində danışın. Danışarkən məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməyə səy göstərin.

2 Mətnindəki fakt və hadisələri ümumiləşdirməklə suallara cavab verin.

1) Nəsrəddin adını, familiyasını söyləyəndə nə üçün Ələkbərli qeyri-iradi olaraq yerindən qalxdı?

1) Nəsrəddinin qəhərlənməsinin səbəbi nə ilə bağlı idi?

2) Alman zabiti Nəsrəddinin qaçmasına nə üçün kömək etdi?

3) Nəsrəddin alman zabitinə inanmamaqda haqlı idimi? Onun buna əsası vardımı?

4) Nəsrəddin dinamiti şpalın altına qoyduqdan sonra niyə rahat nəfəs aldı?

3 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri dəftərinizə köçürün və yazılışından fərqli tələffüz olunan hissənin altından xətt çəkin. Sonra oxşar orfoqramlı sözləri qruplaşdırın və hər birinin düzgün tələffüzü səsləndirin.

4 Hər iki mətnindəki fakt və hadisələri ümumiləşdirməklə mətnin məzmununu qısaca danışın.

5 Sonunda sual işarəsi qoyulmuş cümlələri seçib səsləndirin və onların sonunda nə üçün bu işarənin qoyulmasının səbəbini izah edin.

6 Mətnində qırmızı və qara şriftlərlə verilmiş birləşmələri ayrı-ayrı sü tunlarda yazın. Birləşmələrin yaranmasında hansı sözlərin daha mühüm rola malik olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Öziz uşaqlar, təhsil alığınız dildə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də iki və daha artıq müstəqil mənalı söz **məna** və **grammatik cəhətdən** birləşərək **söz birləşmələri** əmələ gətirir. Məsələn: üçrəngli bayraq, səkkizguşəli ulduz, qızın gözləri, vətən havası, hündürdən danışan, paltarları ütüləmək, dərsdən çıxanda...

Söz birləşmələri də sözlər kimi, əşya və hadisələri adlandıır. Məsələn: **saat - qol saatı, qasıq-çay qasığı, şirə-alma şirəsi, oxumaq-mahni oxumaq...**

7 Mətnində qırmızı şriftlərlə verilmiş birləşmələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin və birləşmələri tərcümə edin.

8 Mətndə qara şriftlərlə verilmiş birləşmələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin və birləşmələri tərcümə edin.

9 Mətndə qırmızı və qara şriftlərlə verilmiş birləşmələr arasındaki ümmümi və fərqli cəhətlərin nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirin.

10 Aşağıdakı sözlərin hansı şəkilçilərlə düzəldiyini müəyyənləşdirin. Sonra hər bir şəkilçi ilə bir neçə söz düzəldib yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

partlayış, qəhərləndi, sakitləşdi, atışma, yerli, şiddətli, maraqla

11 Aşağıdakı sözlərin əvvəlinə mənaca uyğun gələn sözlər artırmaqla söz birləşmələri düzəldib yazın və cümlələrdə işlədin.

- ayağı, – gödəkçəm, – sualın, – faydası, – tapşırığı, – marağım,
- hörmətin, – ordumuz, – səsiniz, – qələbəsi, – ölkəm, – yurdumuz

12 Aşağıdakı sözlərə mənaca uyğun gələn ikinci tərəf artırmaqla söz birləşmələri düzəldib yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

ayaqqabının –, yağışın –, alma –, sənin –, bizim –, hörmətlə –, diqqətlə –, tezdən –, axşamdan –, bomba kimi –, qolundan möhkəm –

Köməkçi: üzüm bağı, meyvələr yetişəndə, dünəndən yuyulmuş ...

13 Mətndə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri dəftərinizə köçürün və hər birinin vurğusunu müəyyənləşdirib üzərində qeyd edin.

MÜBARİZİ OLAN MİLLƏT

Yurdu sevər məhəbbətlə*,
Yaşayar* **daim qeyrətlə***.
Barışmaz bu müsibətlə*
Mübarizi* olan millət*!

Vətən olar eşqi, andı,
Əqidəsi qana qandı!
Sönməyən* yatmış vulkандı
Mübarizi* olan millət!

Ucalar, enməz bayraqı,
Pozulmaz heç vaxt **novraqı***.
Qaytaracaq* Qarabağı
Mübarizi* olan millət!

Əsgəri **ər** oğlu ərdi,
Döyüslərdə* qızmış nərdi.
İnan mənə **bəxtəvərdi**
Mübarizi* olan millət!

Hər bir oğlu bir qəhrəman,
Yağıllara verməz aman.
Yaşayacaq* **zaman-zaman**
Mübarizi* olan millət!

Gəray Göyyurd

SÖZLÜK

əqidə	nər
növraq	yatmış vulkan

1 Səs tonu, temp və fasıləni gözləməklə şeiri ifadəli oxuyun. Şeirin oxusu zamanı məntiqi vurğu altına düşən sözlərin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin. Necə düşünürsünüz, şeirdəki hansı sözlər məntiqi vurğu ilə tələffüz edilməlidir?

2 Şeirin əsas ideyası aşağıdakı variantlardan hansında daha düzgün ifadə olunub? Həmin variantı səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

A) Milli Qəhrəman Mübariz xalqımızın fəxridir.

B) Şərəfli qəhrəmanlıq tarixi və Mübariz kimi qəhrəmanları olan bir millət heç vaxt məğlubiyyətlə barışmayacaq; lazıim olanda sönməmiş vulkan kimi püskürəcək və düşməndən intiqamını qızmış nər kimi alacaq!

C) Azərbaycan bayrağı yenilməzdir, tezliklə millətimiz onu Qarabağda ucaldacaq.

D) Azərbaycan ordusu döyüşlərdə igidliklə vuruşmayı bacarır.

E) Qəhrəmanlarımızın hünəri heç vaxt unudulmur, onların xatırəsi daim yaşayır.

3 Şeirdə “Mübarizi olan millət”ə aid hansı keyfiyyətlər sadalanır? Həmin keyfiyyətləri şeirdən seçib səsləndirin. Bəs özünüz millətimizi səciyyələndirən hansı keyfiyyətləri söyləyə bilərsiniz?

4 Qruplara bölünün və hərəniz şeirin bir bəndinin ideyası ətrafında fikirlərinizi formalaşdırıb öz sözlərinizlə danışın. Danışarkən səs tonunuza tənzimləyin və ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantlarından düzgün istifadə edin.

5 Şeirin birinci bəndində kursivlə verilmiş ifadənin mənasını necə başa düşürsünüz? Millətimizin “barışmadığı müsibət” dedikdə, şair nəyi nəzərdə tutur? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

6 Yəqin ki, şeirdə adı çəkilən Mübariz İbrahimov haqqında məlumatınız var. Onun haqqında bildiklərinizi danışın, sonra araştırma aparmaqla geniş təqdimat hazırlayın.

7 Aşağıdakı aforizmləri oxuyun, yadda saxlayın və fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün lazıim gəldikdə onlardan bir nümunə kimi istifadə edin. Necə düşünürsünüz, 1-ci aforizmdə deyildiyi kimi, Mübariz İbrahimov “tarixin qatarında gələcəyə gedən qəhrəmanlar” sırasında olacaqmı? Müzakirə edin və fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) "Tarixə düşmək" özü də uğur hesab edilir, amma ən böyük uğur tarixin qatarında bu günə gəlib çatmaq və gələcəyə getməkdir. ***Əbu Turxan***
- 2) Vətən uğrunda həlak olmaq şərəfdür. ***Horatsi***
- 3) Vətən məhəbbəti hər şeyə üstün gəlir. ***Vergili***
- 4) Unudulmur el yolunda canı qurban olanlar. ***S. Vurğun***

8 İnternetdən istifadə etməklə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun tərcüməyi-halını öyrənin və yazın.

9 Aşağıdakı atalar sözlerinin hissələri bir-biri ilə qarşıq düşüb. Mənaca uyğun hissələri birləşdirməklə atalar sözlerinin ilkin şəklini bərpa edib yazın.

1) İgid olər, qatlanar. 2) İgid yarasına igid ürəklədir. 3) İgidlik biləklə deyil, adı qalar. 4) İgidin başı qalda tanınar. 5) El igidiylə gərək. 6) Əmanətə xəyanət yorulmaz. 7) Doğru yolla gedən olmaz.

✿ Necə düşünürsünüz, yazdığınız atalar sözlerinin içərisində şeirin məzmunu ilə səsləşən varmı? Fikrinizi seçdiyiniz atalar sözünün mənasını izah etməklə əsaslandırın.

10 Necə düşünürsünüz, "Hər bir oğlu bir qəhrəman ..." misrasında işlənmiş "bir" sözü hansı nitq hissəsidir? Fikrinizi əsaslandırın.

11 Şeirdə təsdiqdə və inkarda işlənmiş feilləri seçib ayrı-ayrı süturlarda yazın. Onların gələcək zamanın hansı növündə olduğunu və şəxsini müəyyənləşdirin.

✿ Diqqətli olsanız, görərsiniz ki, şeirdə işlənmiş feillərdən yalnız biri gələcək zamanda işlənməmişdir. Həmin feili tapıb səsləndirin, hansı formada və şəxsədə olduğunu söyləyin.

12 Qruplarla işləyin. Qrup üzvlərindən hər biri şeirdə gələcək zamannda işlənmiş bir feili şəxslər üzrə dəyişib yazsın. Sonra onları feilin digər formalarında işlədin.

13 Şeirdə qara şriftlə verilmiş sözlerin kontekstə uyğun qarşılıqlarını tapıb səsləndirin, bir neçəsini mövzuya uyğun cümlələrdə işlədin.

14 Şeirdə qırmızı rəngdə verilmiş hissələrdən hansını ayrı yazmaq olar? Səbəbini izah edə bilərsinizmi? Sualların və müəlliminizin köməyindən istifadə edin.

15 Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantlarını düzgün seçməklə sözlərdən cümlələr düzəldib yazın.

- 1) biz, sev, yurd, məhəbbət, böyük
- 2) xalq, vulkan, Azərbaycan, yat, bənzəmək
- 3) Qarabağ, xalq, qaytar, tezliklə, bayraq, orada, Azərbaycan, dalğalan

- 4) millət, Mübariz, bəxtəvər, ol, kimi, qəhrəmanlar
5) Qəhrəman, əsgər, Azərbaycan, yağı, düşmən, öz, almaq, intiqam

16 Bu gün Azərbaycan ordusu bölgənin ən qüdrətli ordusudur. Onun ən sıravi əsgəri də Mübariz İbrahimov kimi qəhrəmanlıq göstərməyə qadirdir. Bəs Milli Ordumuzun yaranma tarixi barədə nə bilirsiniz? Fərqləndirilmiş sözlərə ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantları artırmaqla oxuyun və yadda saxlayın.

AXC hökuməti **1918-**.. il iyunun 26-da hərbi korpusun **yaradılma..** barədə qərar qəbul etdi və Azərbaycanda milli **ordun..** təməli qoyuldu. **1918-**.. il avqustun **1-**.. isə AXC-nin Hərbi Nazirliyi təsis edildi. **İstedad..** general Səməd bəy Mehmandarov dekabrın **25-**.. hərbi nazir, general-leytenant Əliağa Şıxlinski isə nazir **müavin..** təyin edildi. Qısa müddət ərzində Milli Ordu Osmanlı dövlətinin Qafqaz İslam Ordusu ilə birlikdə **Bakı..** və ətraf qəzaları erməni-bolşevik **işgalin..** xilas etdi. O zaman Azərbaycan **ordusu..** Hüseynxan Naxçıvanski, İbrahim ağa Usubov, Həmid Qaytabaşı, Kazım Qacar, Cavad bəy Şıxlinski, Həbib bəy Səlimov kimi istedadlı **generallar..** var idi.

✿ Rəqəmlə yazılan saylara şəkilçilərin artırılması ilə əlaqədar qaydanı nümunələr əsasında izah edə bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

17 Şeirdən götürülmüş aşağıdakı misralarda fərqləndirilmiş hissənin mənasını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi öz sözlərinizlə izah edin.

Vətən olar eşqi, andı,
Əqidəsi **qana qandı!**

ARXADAN GÜLLƏ ATMAQ KİŞİLİK SAYILMIR ...

Salahlı kəndi Kürün **sahilində** yerləşirdi. **Ziyafrət** Hacı Emin ağanının evində təşkil edilmişdi. Qubernatorun göstərişilə bu məclisə seçmə şəxslər dəvət olunmuşdu.

Söhbət yenə Kərəmdən düşmişdü...

Sərdar dizləri üstünə baş qoyan cüyür balasının başını **oxşaya-oxşaya** İsrafil ağaya dedi:

– Cənab Kərbalayev, Kərəm qaçaq* düşən gündən* bəri siz heç onunla *üz-üzə gəlmışsinizmi?*

Hami İsrafil ağanın bu suala verəcəyi cavabla maraqlandı*. Baxışlar ona **zilləndi**. Mehdi ağa tərcüməyə başladı:

– Bəli, zati-aliləri, – dedi İsrafil ağa. Bir dəfə **rastlaşmışıq***.

– Vot, vot, bəs gülləniz nə üçün boşა çıxıb?

Sərdarın bu sözü İsrafil ağanın şəstinə dəydi, **tutuldu**. Udquna-udquna dedi:

– Xeyr, zati-aliləri, mənim gülləm heç vədə boşə çıxmır.

Sərdarın dodaqlarında **xəfif** bir təbəssüm gəzdi:

– Oo!.. Mən buna *şübhə etmirəm*. Amma xəncəri iki yol sıyrılmazlar... Vot, vot! Siz gərək onu əldən buraxmayaydınız!

İsrafil ağa *üzünü* əvvəl dilmanca, sonra ali qonağı *tutdu*:

– Zati-aliləri, əvvəla, Kərəm uzaqdaydı*, güllə çatmadı. Sonrası da tərkində oğlan uşağı vardi, qorxdum, güllə uşağa dəyər.

Sərdar əvvəl yarı **istehza** ilə “uşaq!..”, sonra isə **ciddi** dedi:

– Gərək ataydınız! Uşaq çox yaxşı oxuyurdu.

– Zati-aliləri, bizim yerdə arxadan güllə atmaq **dədə-babadan** kişilik sayılmır.

Sərdarın səsindəki ahəng dəyişdi:

– **Boşlayın** bu yersiz Şərq ədalalarını! Kişilik!.. Əhd-vəfa! – Bunların hamısı artıq vaxtı keçmiş məfhumlardır!

Bu sözlərin ağırlığından* tutulan Israfil ağa **susmaq** istədi, amma təbiəti buna *yol vermedi*. Sakit bir tövrlə dedi:

– Zati-aliləri, hər halda vicdan rahatlığı siyasetdən irəli, **daş-qasıdan** qiymətlidir.

Fərman Eyvazlı “Qaçaq Kərəm” romanından

SÖZLÜK

əda	dilmanc
cüyür	ahəng
məfhüm	tərk

SÖZ EHTİYATI

seçmə şəxslər	vicdan rahatlığı
sakit bir tövrlə	əldən buraxmaq
boşa çıxməq	baxışları
şəstinə dəymək	zillənmək

① Mətni oxuyun, mətndəki fakt və hadisələri ümmümləşdirin. Necə düşünürsünüz, mətni “Vicdan rahatlığı” adlandırmaq olardımı?

② Israfil ağanın Qaçaq Kərəmi vurmaması nə üçün təəccübə qarşılıdı? Müxtəlif fikirləri ümmümləşdirərək çıxardığınız nəticə əsasında düzgün hesab etmədiyiniz variantı səsləndirin.

- A) Hamı Israfil ağanın yaxşı atıcı olduğunu bilirdi.
- B) Israfil ağa həmişə el adətinə riayət edən adam idi.
- C) Israfil ağa Qaçaq Kərəmdən çox qorxurdu.
- D) Ağa çox vicdanlı bir adam idi.

③ Aşağıdakı suallara cavab verin və mətni səhnələşdirin.

- 1) Kənd harada yerləşirdi?
- 2) Qonaqlar harada toplaşmışdır?
- 3) Məclisdə səhbət nədən düşdü?
- 4) Nə üçün sərdarın dodaqlarında xəfif bir təbəssüm gəzdi?
- 5) Israfil ağanı əsəbiləşdirən nə oldu?
- 6) Israfil ağa sərdarın sözünü necə kəsdi?

4 Mətndə yerində işlənməyən bir cümlə var. Onu tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

5 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş sözün yerində aşağıdakılardan hansını işlətmək daha çox yerinə düşər? Fikrinizi əsaslandırın.

- A) dikildi B) döndü C) çevrildi D) yönəldi

6 Aşağıdakı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz mətndə hansı mənada işlənmişdir?

İsrafil ağa susmaq istədi, amma təbiəti buna yol vermədi.

- A) əhvalı B) xasiyyəti C) igidliyi D) qüruru

7 Aşağıdakı sözlərdən birləşmələr düzəldib dəftərinizə yazın, bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

Kür, sahil; ağa, ev; bala, baş; ağa, sual; mən, güllə; sərdar, dodaq; sərdar, səs; söz, ağırlıq; vicdan, rahatlıq

✿ Düzəltdiyiniz birləşmələri təhsil allığınız dilə tərcümə edin.

8 Verilmiş sözlərdən cümlələr düzəldib, dəftərinizə yazın.

- 1) Kərəm, Azərbaycan, qəhrəman, xalq.
- 2) Adamlar, qubernator, istəmək, tutmaq, Kərəm.
- 3) Çəkilmək, dağlar, Kərəm, demək, üçün, Qaçaq Kərəm.
- 4) İsrafil, hamı, ağa, cavab, gözləmək.
- 5) Tərcümə etmək, Mehdi, dedikləri, ağa.

✿ Cümlələr qurarkən hansı şəkilçilərdən istifadə etdiniz? Bu şəkilçilər barədə bildiklərinizi danışın və onların dildəki rolunu izah edin.

9 Mətndə kursivlə verilmiş ifadələrin qarşılığını tapıb səsləndirin. Cümlələri həmin sözlərlə yenidən oxuyun və hər iki variantı müqayisə edin.

10 Mətndə qara rəngdə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun mənasını izah edin. Bu sözlərin əvəzinə başqa hansı sözləri işlətmək mümkündür?

11 Mətndə atalar sözü işlənmışdır? Fikrinizi konkret faktlarla əsaslandırın.

ŞƏRQ ŞEİRİNİN GƏNCƏLİ İLAHƏSİ

XII yüzillikdə dönyanın heç bir xalqının ədəbiyyatında Məhsəti qüdrətli, Məhsəti səviyyəli*, Məhsəti istedadlı* bir qadın – şair görünmür. **Artıq** 900 ildən çoxdur ki, Məhsəti yaradıcılığı oxucusunu heyran edir.

Məhsəti Gəncəvi 1089-cu ildə Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. İki yüzdən çox rübaisi olan şairənin* Sultan Səncərin sarayında yaşadığı güman edilir. Farsca yazdığı rübaiindrə humanizm, səmimi **hisslər**, dərin fəlsəfi

mühakimələr, gözəl təbiət* [təsvirləri](#)* öz əksini tapmışdır. Məhəbbət lirikası onun yaradıcılığında əsas yer tutur. Şairənin rübai'lərində lirik [qəhrəmanın](#) şikayətləri – dövrdən, zəmanədən narazılıq [motivləri](#) duyulur.

Məhsəti Gəncəvi çox istedadlı idi. Gözəl musiqi [duyumu](#) var idi: yaxşı ud çalardı, nəgmələr oxuyardı. Şirin səhbətləri*, dərin kamalı hamını heyran edərdi. Onunla bir məclisdə oturmaq, çaldığı udu, zərif [rübai'lərini](#) dinləmək*, [nəhayət](#), onunla bir şahmat taxtası* arxasında əyləşib düşünmək sultanlar üçün də xoş idi. **Lakin** Məhsəti saray [şairi](#) olmamışdır. Əsərlərində* ayrı-ayrı peşə sahiblərinin tərənnümünə yer verilməsi də bu fikrin təsdiqidir.

Məhsəti haqqında məlumat Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında* da rast gəlirik. [Nizaminin yazdığınına görə](#), Gəncə [sarayında](#) Məhsətiyə bir qəzəli üçün xəzinə bağışlanmışdır.

Məhsəti Gəncəvinin həyatı ilə bağlı “Əmir Əhməd və Məhsəti” adlı das-tan* da vardır.

Bu gün Məhsətinin “danışlığı dillərin” sayı çoxdur. İndi onun rübai'ləri farsca və azərbaycanca nəşr olunur. Rübai'lər alman, fransız, ingilis, italyan dillərinə də tərcümə edilib. Əfqanistanda Məhsətinin adını daşıyan qız [məktəbi](#) var. Gəncədə Məhsəti adına qədim [alətlər ansamblı](#), Məhsəti muzeyi, peda-qoji məktəb, Bakıda Məhsəti adına gənc şahmatçılar [klubu](#) fəaliyyət* göstərir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 16 yanvar 2013-cü il tarixli Sərəncamına əsasən Məhsətinin 900 illik yubileyi dövlət səviyyəsində keçirilmişdir. Şairənin doğma şəhəri Gəncədə, Bakıda, Fransanın Reyms şəhərində və başqa şəhərlərdə* silsilə [tədbirlər](#) keçirilmiş, Gəncədə Məhsəti Gəncəvi Mərkəzi açılmışdır. Şairənin 900 illiyinə həsr olunmuş poçt [markası](#) buraxılmışdır. Hazırda Azərbaycanda Məhsəti Gəncəvi adına Elektron Kitab-xana fəaliyyət göstərir.

Xoşbəxtlikdən, onun əsərlərinin bir neçə nüsxəsi bu günlərə kimi gəlib çatmışdır. Hazırda bu nüsxələr Respublika Əlyazmaları İnstitutunun və Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin arxivində mühafizə olunur.

Rəfail Hüseynov

SÖZLÜK

ud	zəmanə
lirik qəhrəman	nüsxə
mühafizə olunmaq	tərənnüm
narazılıq motivləri	rübai

SÖZ EHTİYATI

musiqi duyumu
fəlsəfi mühakimə
silsilə tədbirlər
dövlət səviyyəsində

① Məhsəti Gəncəvi haqqında oxuduğunuz faktlar sizi hansı qənaətə gətirib çıxarı? Mətnən çıxardığınız nəticə barəsində fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Danışarkən digər danışanların fikrinə də münasibət bildirin.

② Mətnəki faktlardan istifadə edərək aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) XII yüzillikdə yaşamış daha hansı qadın şairələri tanıyırsınız?
- 2) Məhsəti Gəncəvi nə üçün Sultan Səncərin sarayında yaşamamışdır?
- 3) Məhsətinin lirikasında nə üçün məhəbbət mövzusuna rast gəlmək olmur?
- 4) Sultanlar nə üçün Məhsəti ilə bir məclisdə oturmaqdan çəkinirdilər?
- 5) Nə üçün Məhsətinin rübai'ləri heç bir dilə tərcümə olunmayıb?
- 6) Məhsəti Gəncəvinin yubileyinin keçirilməməsinin səbəbi nə ilə bağlı idi?

③ Mətn üzrə tərtib edilmiş planda ardıcılıq pozulmuşdur. Təqdim edilmiş plandakı məntiqi ardıcılılığı mətnin məzmunu əsasında bərpa edin və plan üzrə məzmunu qısaca danışın.

- 1) Məhsətinin əbədiləşdirilmiş adı
- 2) İstedadlı qadın şairə
- 3) Prezidentin sərəncamı
- 4) Gəncədə doğulmuş şairə
- 5) Rübai'lərin lirik qəhrəmanı

④ Mətndə göy rəngdə verilmiş sözləri əlaqələndikləri sözlərlə birlikdə səsləndirin. Necə bilirsiniz, bu əlaqələr nəticəsində söz birləşmələri, yoxsa cümlələr formalaşmışdır? Fikrinizi əsaslandırın.

⑤ Məhsəti Gəncəvini xarakterizə edən xüsusiyyətləri mətnən seçib yazın və cümlələrdə işlədin.

⑥ Dilin qrammatik normalarına əməl etməklə aşağıda verilmiş birləşmələri cümlələrdə işlədin.

istedadlı şairə, məhəbbət lirikası, lirik qəhrəman, şairənin həyatı, Gəncə şəhəri, fəlsəfi düşüncələr

⑦ Aşağıda verilmiş sözlərdən və ifadələrdən istifadə etməklə kiçik mətn tərtib edib yazın. Mətnə ad verin.

Köməkçi: 17 may 2013-cü il, Paris, YUNESKO-nun mənzil qərargahı, şairə Məhsəti Gəncəvi, qeyd edilmək, yubiley tədbiri, Azərbaycanın YUNESKO-dakı daimi nümayəndəliyi, Gecə, Azərbaycan xalq musiqisi və mahnilardan

ibarət konsert, şeirlər səslənmiş, şairənin şeirlərindən və onun haqqındaki bioqrafik nəşrlərdən ibarət sərgi, təşkil edilmək, tərəfindən, 900 illik yubiley

8 Aşağıdakı nümunələrin içərisindən hansıların söz birləşməsi və ya cümlə olduğunu müəyyənləşdirin.

Məhsətinin əsərləri, məşhur şairə, yubileyin keçirilməsi, şairənin rübai-ləri oxucunu heyran edir, rübai'ləri eşitmək, şahmat taxtası, ona xəzinə bağışlanmışdı, muzeyin arxivində mühafizə olunur, qız məktəbi

9 Aşağıda verilmiş sözlərdən və söz birləşmələrindən cümlələr qurub yazın. Necə bilirsiniz, sözlər müxtəlif şəkilçilər qəbul edərək dəyişməsə, bir-biri ilə əlaqələnə bilərmi? Fikrinizi izah edin və qurdugunuz cümlələrdə hansı şəkilçilərdən istifadə edildiyini müəyyənləşdirin.

1) şəhər, Gəncə; qədim, alət, musiqi, fəaliyyət göstərmək, muzey; musiqi, bilmək, gözəl, şairə; sadə, peşə, ilk dəfə, şairə, adamlar, həyat, yazmaq

2) Şairənin rübai'ləri, poeziya inciləri; yaradıcılığının əsası, məhəbbət lirikası; Gəncə şəhəri, Məhsəti muzeyi

10 Mətnədə işlənmiş sayları məna növləri üzrə qruplaşdırıb sözlə yazın.

11 Mətnədə qara, qırmızı və çəhrayı rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənaları arasındaki fərqi nədən ibarət olduğunu əlavə faktlarla izah edin.

“KƏLİLƏ VƏ DİMNƏ”NİN YARANMASI

Bu kitab qədim Hindistan torpağında hind filosofları tərəfindən yazılmışdır. **Rəvayətə görə**, Hindistanın Dəbşəlim adlı bir şahı varmış. Bu şah əvvəl-əvvəl mərhəmətli və qayğıkeş olsa da, sonralar şah taxtı onu **çaşdırır** və o, xalqı, öz **şahlıq** borcunu unudur. Ölkədə özbaşınalıq, haqsızlıq baş alıb-gedir, zülm və cinayətlərin sayı artır. Şaha şikayətə **gələnlər** də heç nəyə nail ola bilmirlər. Çünkü şah heç kəsin şikayətini dinləmirdi.

Bu ölkədə Beydəba adlı bir filosof yaşayır*^{*}. Beydəba bir neçə şagirdi ilə bərabər dünya elmlərilə məşğul olsa da, xalqı da unutmurmuş. Həmişə kəndləri gəzir, kasıblara əl tutur, düzgünlüyü^{*} və haqqın tərəfində olurmuş. Ölkədə baş verənləri o da **görür** və biganə qala bilmir. Axırda da **qərara** gəlir ki, özü şahın yanına getsin və **ölkədəki** vəziyyətin səbəbini öyrənsin.

Dəbşəlim şah Beydəbanı qəbul edir və onu dinləməyə başlayır.

Beydəba şahla çox **sərt** danışır. Xalqın sayəsində bu taxt-tacda otursa da, xalqın dərdi ilə maraqlanmadığını görə onu **məzəmmət edir**. **Əlbəttə ki**, bu, şahın heç xoşuna gəlmir. Əmr edir ki, Beydəbanı çarmixa çəkib, edam

etsinlər. Əmri icra etmək üçün onu aparanda şah fikrini dəyişir və əmr edir ki, Beydəbəni **zindana salsınlar**.

Alim bir müddət zindanda qalır. Onun şagirdləri hərəsi bir ölkəyə qaçmağa məcbur olur.

Günlərin bir günü şah səmaya, ulduzlara baxıb, fikrə dalır və birdən yadına Beydəba düşür, əmr edir ki, onu zindandan çıxarıb, **hüzuruna** gətirsinlər. Beydəbəni gətirəndən sonra şah onunla təklikdə* söhbət edəcəyini deyib, hamını otaqdan çıxarır. Onlar uzun söhbət etdikdən sonra şah alimlə razılaşır. Ona sarayda qalmasını təklif edir. Beydəba razılaşmaq istəmir, lakin sonra düşünür ki, sarayda yaşasa, şaha daha yaxşı nəzarət edə bilər. Ona görə də o razılaşır. Şah Beydəbəni vəzir təyin edir.

O gündən camaat ağ günə çıxır. Bütün işlər qaydasına düşür. Xalq şahdan da, vəzirdən də çox razılıq edir. Beydəba bundan çox kədərlənir*.

Günlərin bir günü öz kitabxanasındaki kitabları nəzərdən keçirən şah fikirləşir ki, bir gün ölüb-gedəcək, lakin ondan yadigar bir şey qalmayacaq. Ona görə də o, Beydəbəni yanına çağırır. Ondan elə bir kitab yazmayı xahiş edir ki, orada əyləncə, zərafat, ciddiyət, hikmət və fəlsəfə bir yerdə olsun. Ağlılı adamlar ondan həm hikmət dərsi alınlар, həm də gülməkdən özlərini saxlaya bilməsinlər.

Beydəba şahın əmrini yerinə yetirməyə hazır olduğunu deyir. Lakin vaxt istəyir. Şah ona bir il vaxt verir. Sonra çoxlu hədiyyələr və ənamlarla Beydəbəni yola salır.

Beydəba bu kitabı necə yazmaq haqqında çox fikirləşir. Axırda qərara gəlir ki, bu kitabdakı danışqları heyvanların* və quşların* dili ilə versin. Kitabı on dörd fəslə böllür. Hər fəsildə sual-cavab olur. Beydəba bu kitabı “Kəlilə və Dimnə” adlandırır. **Onu da qeyd edək ki**, Kəlilə və Dimnə iki çəqqalın* adıdır. Alim bu kitabı təmsillər şəklində yazar ki, kitab zahirən sadəliyi ilə adamları cəlb etsin, əyləndirsin, daxili mənasına görə isə ağlılı adamlara **iibrət** olsun.

Beləliklə, buradakı heyvan surətləri əyləncə, onların dedikləri isə hikmət və nəsihət oldu.

Könül Abdullayeva

SÖZLÜK

çaqqal
zahirən
ciddiyət

SÖZ EHTİYATI

biganə qalmaq
baş alıb-getmək
ənam

çarmixa çəkmək
iibrət olmaq

- 1 Oxuduğunuz rəvayət sizi hansı qənaətə gətirib çıxarı? Mətnindən çıxardığınız nəticə barəsində fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Danışarkən digər danışanların fikrinə də münasibət bildirin.

2 Mətnin hissələri arasındaki əlaqələri müəyyənləşdirin. Necə bilirsiniz, mətndə yerinə düşməyən, digər abzaslarla əlaqəsi olmayan cümlə varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

3 Dəbşəlim şahla filosof Beydəbəni fərqləndirən xüsusiyyətlərin təsviri verilmiş cümlələri mətndən seçib səsləndirin və onları müqayisə edin.

4 Aşağıda verilmiş cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın, sonra mətndəki ardıcılıqla sıralayın.

1) Axırda da qərara gəlir ki,

2) Beydaba bir neçə şagirdi ilə bərabər dünya elmlərinə məşğul olsa da,

3) Bu şah əvvəl-əvvəl mərhəmətli və qayğıkeş olsa da,

4) Bir gün öz kitabxanasındaki kitabları nəzərdən keçirən şah fikirləşir ki,

5) Onu da qeyd edim ki,

5 Mətndə göy rəngdə verilmiş ifadələri kontekstə uyğun hansı sözlə əvəz etmək olar?

Köməkçi: tərifləyir, alqışlayır, danlayır; həbs etsinlər, tutsunlar, buraxsınlar; ürəkləri getsin, uğunsunlar, dayansınlar; dərs, nəsihat, tərbiyə

6 Mətndən istifadə etməklə nöqtələrin yerinə elə sözlər seçib yazın ki, söz birləşmələri alınsın. Birləşmələri təhsil aldığınız dilə şifahi tərcümə edin.

şahlıq – , şah – , ölkədəki – , cinayətin – , kitabxanasındaki – , kitabdakı – , quşların – , – dərsi, – fəsil, – məna, – adamlar, – torpağında

7 *Kitab* sözünü aşağıdakı sözlərlə əlaqələndirib cümlələr düzəldin. Bundan ötrü həmin sözlərə müvafiq şəkilçilər artırın. Cümlə qurarkən onları mətnin məzmununa uyğunlaşdırın. Kitab sözünü bəzi birləşmələrdə ikinci tərəf kimi də işlətməyi unutmayın.

kitabxanasındaki, yazmaq, nəzərdən keçirərkən, bu, yazmayı, məzmunu, baxarkən, adlandırmaq

8 Hansılar söz birləşməlidir? Fikrinizi əsaslandırın.

hədiyyələr və ənamlar; vəzir təyin edir; onların dedikləri; icra etmək; əvvəl-axır; mərhəmətli və qayğılı; ölkəyə qaçmaq; taxt-tac; ağıllı adamlar; özbaşınlıq; cinayətlərin sayı; kasıblara əl tutur; xalqın dərdi

✿ Hansıları birləşmə hesab etmədiniz? Səbəbini aydınlaşdırın.

9 Necə bilirsiniz, mətndə çəhrayı şriftlə verilmiş sözlər eyni, yoxsa fərqli grammatik mənalar ifadə edir? Fikrinizi əsaslandırın və misalların sayını artırın.

QIZIL İT

Kərim babanın “Qızıl” adlı bir iti vardı. Gecə-gündüz bizim qapımızdan ayrılmazdı. Oba itlərini heç sevməzdik. Çünkü onların qorxusundan* obada tək və azad gəzinə bilmirdik.

Bir gün alaçıqdan çıxarkən Qızıl üstümə düşüb hürməyə başladı. Əlimdəki dəyənəyimlə iti vura-vura qovdum. Kərim baba iti vurdugumu bir neçə dəfə görmüş, bir söz deməmişdi. Ancaq* xoşuna gəlmədiyini üz-gözündən duymuşdum. Bu gün iti vura-vura qapıdan qovarkən Kərim baba gördü. Yaxınlaşaraq:

– Vurma, oğlum! – dedi. – Bu mənim **çörək ağacımdır**. Bunun bir qardaş qədər mənə yaxşılığı keçibdir. Sən bunun indiliyini görürsən. Bir vaxt bunun qorxusundan evimizin yanından **quş quşluğu ilə keçə bilməzdi**. Bu itə beş yüz manat verən olub, verməmişəm. Hər küçüyünü otuz-əlli manata satmışam. Bunun nə qədər ağıllı, igid heyvan olduğunu bilsən, heç vurmazsan.

Kərim baba bu sözləri deyib, itin başını əlləri ilə **oxşadı**. Sonra yenə üzünü mənə tutaraq* dedi:

– Qışlaqda idik. Payızın aydınlıq* gecəsi idi. Qoyunları **yamacə** yayıb bir daşın üstündə uzanmışdım. Nə vaxt yatdığını heç bilməmişəm. Oyandığım vaxt hava qaralmış, dövrəmi də qalın duman almışdı. Elə qaranlıq düşmüşdü ki, **göz-gözü görmürdü**. Çomağı götürüb yerimdən* qalxdım. Süründən xəbər yox idi. Qızılı çağırdım. Cavab vermədi. Dəli kimi o gecəni səhər etdim. Ancaq mənə ümid verən bu it idil; bilirdim ki, Qızıl süründən ayrılmaz. **Dan yeri ağarar-agarmaz** uca bir təpə başına **dırmaşdım**. **Aşağıya** baxdım. Dumandan hər şey qara görünürdü. Yenə “Qızıl, Qızıl”, – deyə bağırarkən dərədən boğuq bir səs eşitdim. İldirim sürətilə dərəyə atıldım. O, sürüünü iki təpə arasına yığmışdı. Özü isə yol ağızında durub hürür, məni səsləyirdi. Özümü Qızıla yetirdim. Məni görən kimi sevindiyindən* quyruğunu sallayıb məni yalamağa başladı. Sürüyə qurd girdiyini o saat bildim. Sürüünün içində girəndə üç qurd ölüsü gördüm. İşin nə yerdə olduğunu anladım*. Sürüyə qurd daraşında Qızıl onlarla boğuşa-boğuşa sürüünü bu iki təpənin arasına sıxışdırmışdı. Burada qurdlara hücum edib bir-bir onları boğub öldürmüştü. **Qızılın boynuna necə sarılmışam...** Üzündən-gözündən necə öpmüşəm...

Iftixar hissi ilə səhbətini tamamlamağa çalışan Kərim baba Qızılı oxşayaraq:

– İndi bunun nə cür it olduğunu bildinmi? Bu, it deyil, aslanıdır, əjdahadır, – dedi.

Kərim babanın bu tərifindən* sonra Qızilla barışmış, səmimi bir dost olmuşduq.

Abdulla Şaiq

SÖZLÜK

alaçıq	qapı
daraşmaq	dəyənək
dövrə	boğuq səs

SÖZ EHTİYATI

gecəni səhər	çörək ağacı
etmək	boğuşmaq
dövrəsini almaq	

① Mətn üzrə aşağıda verilmiş sualları nəzərdən keçirin. Necə düşüñürsünüz, mətn üzrə başqa hansı sualları vermək olardı? “Unudulmuş” sualları da siz tərtib edib yoldaşlarınıza verin. Bu zaman nitqinizdə məntiqi vurgudan düzgün istifadə edin.

- 1) Hekayənin qəhrəmanı nə üçün oba itlərini sevmirdi?
- 2) Hansı hərəkət Kərim babanın heç xoşuna gəlmədi?
- 3) Kərim baba nə üçün iti “çörək ağacı” adlandırırırdı?
- 4) “Qızıl it” nə üçün qoyun sürüsünü tək qorunmalı olmuşdu?
- 5) Dərədən nə üçün Qızılın boğuq səsi gəldi?
- 6) Hekayənin qəhrəmanının itə qarşı münasibəti niyə dəyişdi?

② Necə düşünürsünüz, “Sonra kök bir qoçun quyuğunu kəsib qabağına atmışam” cümləsinin oxuduğunuz mətnin məzmunu ilə bağlılığı varmı? Fikrinizi əsaslandırın və həmin cümlənin mətnindəki yerini müəyyənləşdirin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Uşaqlar, Sizin gündəlik nitqinizdə istifadə etdiyiniz söz birləşmələri əsas və asılı tərəflərdən ibarət olur. Asılı tərəf əvvəl işlənir və əsas tərəfə tabe olaraq, onun mənasını konkretləşdirir. Məsələn: *tərbiyəli şagird, mətni öyrənmək* birləşmələrində *şagird* və *öyrənmək* sözləri əsas tərəfdir:

$$\begin{array}{ccc} \text{tərbiyəli} & \longrightarrow & \text{şagird} \\ \text{mətni} & \longrightarrow & \text{öyrənmək} \end{array}$$

Göründüyü kimi, söz birləşmələrinin əsas tərəfi müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər. Məsələn: *yaşıl qələm* birləşməsinin əsas tərəfi (*qələm*) isimlə, *divarı rəngləmək* birləşməsinin əsas tərəfi (*rəngləmək*) feillə ifadə olunmuşdur.

Əsas tərəfin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunmasına görə söz birləşmələri 2 növə ayrılır:

1. İsmi birləşmələr: *yun parça, şagirdlərin çoxu*
2. Feili birləşmələr: *dumanə bürünmiş, musiqi çalınanda*

③ Aşağıda verilmiş cümlələrdə mətnindəki ardıcılıq pozulmuşdur. Cümələləri elə sıralayın ki, mətnindəki ardıcılıq bərpa olunsun.

- 1) Bunun bir qardaş qədər mənə yaxşılığı keçibdir.
- 2) Dumandan hər şey qara görünürdü.
- 3) Kərim babanın “Qızıl” adlı bir iti vardı.
- 4) Dan yeri ağarar-ağarmaz uca bir təpə başına dırmaşdım.

- 5) Kərim babanın bu tərifindən sonra Qızilla səmimi dost olmuşduq.
 6) Sürüyə qurd girdiyini o saat bildim..

4 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş ifadələrin mənasını izah etməyə çalışın. Sonra həmin ifadələri cümlələrdə işlədin.

5 Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurgudan istifadə edərək hekayədən çıxan nəticə barəsində danışın. Danışarkən yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməyi unutmayın.

6 Aşağıdakı nümunələrin içərisindən söz birləşmələrini seçib səsləndirin.

Qızıl it, iti vardı, alaçılidan çıxarkən, oba itlərini, çörək ağacımızdır, üz-gözündən duymuşdum, bunun qorxusundan, üçündən-dördündən, tərifindən sonra, səmimi dost, göz-gözü görmürdü, boğuq səs, Kərim baba, payızın aydınlıq gecəsi

7 Verilmiş cədvəli dəftərinizə çəkin. Mətndən seçməklə cədvəlin hər sü tununa beş-altı nümunə yazın.

Söz birləşmələri	
Mürəkkəb sözlər	
Bir tərəfinin müstəqil leksik mənası olmayan birləşmələr	
İki sözdən ibarət cümlələr	

- 8** Aşağıdakı cümlələri oxuyun və məna fərqini izah etməyə çalışın.
- 1) Kərim babanın iti vardı. – Kərim babanın “Qızıl” adlı iti vardı.
 - 2) İtləri heç sevməzdim. – Oba itlərini heç sevməzdim.
 - 3) Bu mənim ağacımızdır. – Bu mənim çörək ağacımızdır.
 - 4) Kərim babanın tərifindən sonra Qızilla barışmış, dost olmuşduq. – Kərim babanın tərifindən sonra Qızilla barışmış, səmimi dost olmuşduq.

✿ Hansı cümlələrdə fikir daha ətraflı çatdırılır. Səbəbini izah etməyə çalışın.

9 Aşağıdakı sözləri elə dəyişin ki, əvvəlcə söz birləşməsi, sonra isə cümlə alınsın.

səma, aydın; almaq, anam, üçün, hədiyyə; məktəb, ev, qayıt; siğallamaq, Kərim baba, itin başı

Kəlmələrin “dili”ni öyrənək!

- Qovuşmaq** –1) Birləşmək, bitişmək – Çayların suyu bir-birinə qovuşur; 2) Məcazi mənada: bir şeylə birləşərək onun içində yox olub getmək – Elə bil göylə yer qovuşmuşdu; 3) Görüşmək, uzun ayrılıqdan sonra birləşmək, vüsala çatmaq – Tezliklə hərbi xidməti başa vurub ailənə qovuşacaqsan; 4) Sağalmaq, dərisi bitişmək (yara haqqında), ağızı örtülmək – Yarası artıq qovuşub.

DAHİ MÜTƏFƏKKİR

Bütün Gəncə əhalisinin və bu şəhərə yolu düşən insanların müqəddəs bildiyi bir **məkan** var. Bu, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkir alimi Nizami Gəncəvinin məqbərəsidir. Nizami dühasının böyükülüy ilə həmahəng olan möhtəşəm* Məqbərə kompleksi 17-ci əsr memarlıq üslubunda tikilmişdir. Məqbərəyə gələnlər böyük şairin **şəxsiyyəti** qarşısında baş əyərək sanki onun bu sözlərini eşidirlər:

Nizaminin şeiri oxunan zaman,
O da hər bir sözdə görünər əyan.
Yüz il sonra sorsan, bəs o hardadır?
Hər **beyti** səslənər: “Burda, burdadır”.

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Gəncədə anadan olmuşdur. Nizaminin əsl adı İlyasdır. Nizami onun **poetik təxəllüsüdür**: bu, “nəzmə çəkən”, yaxud da “sözləri nizama salan” deməkdir. Nizami kəlməsi özü “düzmək” mənasına uyğun gələn “nəzm” sözündən götürülmüşdür. Şairin atasının adı Yusif, babasının adı Zəkiəddin olmuşdur. O, **mədəni** və varlı ailədə böyüyüb **tərbiyə almışdır**. Şair ona **dünya** şöhrəti gətirən “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnama”dən ibarət 30 min beytlik “Xəmsə” (“Xəmsə” beşlik deməkdir) yaratmışdır. Şair bütün poemalarını*, o cümlədən bizi qədər gəlib çatan 700 beytlik lirik şeirlərini* Gəncə şəhərində yaratmış, 1209-cu ildə isə burada vəfat etmişdir.

Nizami dövrünün savadlı və dərin bilikli şəxsiyyətlərindən idi. Söz sənətinin *mükəmməl* bilicisi olan bu insan dincə, fəlsəfəyə, təbiət elmlərinə (coğrafiya, astronomiya, riyaziyyat və kimya, təbabət, anatomiya) və əczaçılıq sənətinin sirlərinə dərindən* bələd idi. Məktub yazmağı heç xoşlamazdı.

Şair ərəb və fars dillərini gözəl bilirdi, onun yazdığı hər misra buna **inandırıcı** sübutdur. O dövrdə Gəncədə danışq dili türk dili (Azərbaycan dili) idi, əhalinin **əksəriyyəti** bu dildə danışındı. Ərəb dili elm və din dili, fars dili – poeziya dili hesab olunurdu. Ona görə də Nizami öz əsərlərini fars dilində yazırdı. Şairin poemalarında məhəbbətə, dostluğa, **sədaqətə** həsr edilmiş **son-suz** sayda aforizmlər, tamahkarlığı, paxılılığı, **acgözlüyü** təqnid edən **müdrik** ifadələr vardır.

Nizaminin əsərləri bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur. Şairi dönyanın bir çox ölkələrində tanır, əsərlərini oxuyurlar. Doğma Vətənindən əlavə, İtaliyada, Çində, Meksikada, Moldovada, Rusyanın Moskva, Sankt-Peterburq, Dərbənd, Çeboksarı şəhərlərində, Özbəkistanda şairə heykəllər ucaldılmışdır.

2014-cü ilin mayın 16-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən Nizami Gəncəvi adına “Qızıl medal” təsis **edilmişdir**. Bu medalla elmi fəaliyyətində* xüsusi xidmətləri olan şəxslər təltif edilirlər.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

düha	məqbərə
təbabət	əczaçılıq
mütəfəkkir	həməhəng

SÖZ EHTİYATI

nəzmə çəkmək
əyan

① Mətnin məzmununu aşağıdakı suallar əsasında danışmaq olarmı? Özünüzü yoxlayın. Hansı sualın əlavə olunmasını istərdiniz? Danışan zaman nitqinizdə məntiqi vurgudan düzgün istifadə edin.

- 1) Gəncəyə gələnlər kimin məqbərəsini ziyarət edirlər?
- 2) Nizami Gəncəvi neçənci ildə və harada anadan olmuşdur?
- 3) Nizaminin əsl adı nədir?
- 4) Nizaminin mədəni irsi nədən ibarətdir?
- 5) Nizami hansı elmləri bilirdi?
- 6) O, əsərlərində nəyi təsvir etməyə çalışmışdır?
- 7) Milli Məclis tərəfindən hansı medal təsis edilmişdir?

② Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və müvafiq durğu işarələrini qoyun. Sonra onları mətnin məzmunu üzrə ardıcıl sıralayın.

- 1) Şairin atasının adı Yusif,
- 2) Bu dahi Azərbaycan şairi, mütəfəkkir alimi,
- 3) Nizami dövrünün savadlı və
- 4) Şairi dünyanın bir çox ölkələrində tanıyor,
- 5) Ona əsl şöhrət qazandıran və dünyaya

③ Necə düşünürsünüz, aşağıdakı atalar sözlərindən mətnin məzmunu ilə səsləşəni varmı? Uyğun bildiyiniz atalar sözünü seçib səsləndirin.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

- 1) Bilik ağılin aynasıdır.
- 2) Elmsiz adam meyvəsiz ağaç kimidir.
- 3) Qələmin ucu – qılincın gücü.
- 4) Atalar nə əkiblər, oğullar onu biçiblər.

④ Mətdə kursivlə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar? Fikrinizi həmin sözləri birləşmə içərisində işlətməklə əsaslandırın.

- a) yaxşı b) kamil c) ağıllı d) nümunəvi e) mahir

5 Necə bilirsiniz, mətndə məzmunla əlaqəsi olmayan cümlə varmı? Varsa, həmin cümləni tapıb səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

6 Birinci abzasda işlənmiş söz birləşmələrini tapıb səsləndirin. Hər birinin ikinci tərəfini təşkil edən sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin.

7 Aşağıdakı söz birləşmələrini köçürün. Tərəflərinin hansı nitq hissələri ilə ifadə edildiyini müəyyənləşdirib qarşısında yazın.

şairin atasının, dünya şöhrəti, poetik təxəllüs, varlı ailədə, otuz min beytdən, lirik şeirlərini, dərin bilikli, əczaçılıq sənəti, onun yazdığı, inandırıcı sübut, müdrik ifadələr, acgözlüyü təqnid edən, əsərləri tanınaraq

8 Aşağıda verilənlərin nə üçün söz birləşməsi olmadığını əsaslandırın. Onları genişləndirib söz birləşməsi şəklinə salın və dəftərinizə yazın.

vətənindən ötrü, təşkilat tərəfindən, sənin üçün, düşmənə qarşı, yeməkdən əlavə, həyətə doğru, yola qədər, anama görə, qardaşimdən başqa

9 Verilmiş birləşmələrin birinci tərəfinin ifadə olunduğu nitq hissəsini müəyyənləşdirin. Onlardan hansılarını isimlə əvəz etmək olar?

mənim şeirim, onun arzusu, bizim dəftərimiz, sizin arzunuz, mənim vətənim, sənin dostun, onun dayısı, onların valideynləri, onun poemaları

10 Tərəfləri isim-isim; sıfət-isim; say-isim; əvəzlik-isim modelinə uyğun bir neçə söz birləşməsi fikirləşib dəftərinizə yazın. Onları cümlələrdə işlədin.

BƏRDƏNİN TƏRİFİ

Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,

Yazı da, qış da güldür,

İyulda dağlara lalələr səpər,

Qişını baharın nəsimi öpər.

O yaşıl cənnətə bənzər,

Şən ətəklərinə bağlamış kövsər,

Söyüdlük çöllərə vermişdir **zinət**.

Ağ bağı, elə bil, həqiqi

Qırqovul yuvası, hər sərv ağacı,

Oxuyur , **ötür** turacı.

Reyhani yaşıldır illər uzunu,

Hər çeşid naz-nemət bürümiş onu.

Yem üçün gələr quş bu gözəl ,

İstəsən “quş südü” taparsan burda.

*Torpağı yoğrulmuş qızıl suyundan,
Elə bil hər yanda bitmiş zəfəran.
O yaşıl yerləri **dolaşıb** gəzsən,
Şənlikdən başqa bir xəyal .
Bu mərdlər, gözəllər yurdunda, inan,
Çox **saysız** gizləmiş zaman.*

Nizami Gəncəvi

SÖZLÜK

zinət	yoğrulmaq
çəşid	xəzinə
naz-nemət	

SÖZ EHTİYATI

baharın nəsimi
kövsər
zinət vermək

① Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun. Necə bilirsiniz, şeirdəki boşluqların yerinə hansı sözlərin yazılması daha çox yerinə düşər? Fikrinizi şeirdəki faktlara istinad etməklə əsaslandırın.

Köməkçi: cənnət, gülüstan, çəmənlik, yurda, məkana, ölkəyə, meşəsi, çölləri, düzləri, çiçəkdir, lalədir, sünbüldür, kəkliyi, bülbülü, qartalı, xəzinə, dövlət, sərvət, görməzsən, tapmazsan, qurmazsan

② Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz,

– *Yem üçün gələr quş bu gözəl yurda,*

İstəsən “quş südü” taparsan burda – misraları ilə şair nə demək istəyir? Şeirdəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək fikirlərinizi açıqlayın.

③ Şeirin müxtəlif misralarında Bərdənin zənginliyi, torpağının müqəddəsliliyi, əhalisinin firavanlığı tərənnüm olunur. Şeiri 5 hissəyə bölün və qrup şəklində müəllimin tövsiyə etdiyi hissələrdən birində deyilən fikirlər ətrafında danışın. Danışarkən sözlərin düzgün vurğu ilə tələffüzünə diqqət yetirin.

④ Şeiri oxuduqdan sonra inşa yazmalı olsanız, aşağıdakı misralardan hansını ona başlıq seçərdiniz? Seçdiyiniz başlıq üzrə material toplayın və cümlələr, abzaslar arasında məntiqi ardıcılılığı gözləyərək inşa yazın.

- 1) Qışını baharın nəsimi örər.
- 2) Hər çəşid naz-nemət bürümüş onu.
- 3) İstəsən “quş südü” taparsan burda.
- 4) Torpağı yoğrulmuş qızıl suyundan.

⑤ Kiçik qruplara bölünün və hərəniz şeirdə kursivlə verilmiş misralardan birində “gizlənən” mənaları necə başa düşdүünüzü izah edin.

⑥ Şeirdə çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri kontekstə uyğun sinonimləri ilə əvəz edib, misraları yenidən oxuyun. Hər iki variantı müqayisə edin.

7 Hansı bənddəki iki sözdən söz birləşməsi düzəltmək mümkün deyil? Fikirlərinizi əlavə faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

- A) Sevda, rəfiqə B) sərv, ağac C) qırqovul, quş
D) anam üçün E) yaşıl, reyhan

8 Aşağıdakı mətni oxuyun. Necə düşünürsünüz, oxuduğunuz məlumatı şeirin axırıcı beyti üçün açar hesab etmək olarmı? Bu beytdə şairin nəyə işarə etdiyi barədə mülahizələrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

Bərdə qədim Azərbaycan şəhəridir. Tarixi mənbələrə görə, eradan əvvəl IV-V əsrlərdən inkişaf etməyə başlamışdır. Bərdə 1500 il əvvəl Qafqazın ən böyük şəhərlərindən biri olub. Sonralar Azərbaycan ərazisindəki Albaniya dövlətinin iri yaşayış məntəqəsi hesab edilib.

Mənbələrin verdiyi məlumatata görə, VII-IX əsrlərdə Bərdə şəhərinin eni və uzunluğu 5-6 km olub. Şəhərin ətrafına möhtəşəm qala divarları çəkilmişdi. Şəhərdə 4 böyük bazar, xüsusi sənətkarlıq məhəllələri, bir neçə hamam, Şərq memarlığı üslubunda tikilmiş çoxlu dini və ictimai binalar mövcud olmuşdur. Həmin dövrdə Bərdədə 100 mindən çox adam yaşayırımdır. Bərdədə mövcud olmuş sikkəxanada müxtəlif hökmədarların adına mis, gümüş və qızıl pullar kəsilmişdir.

Tarixi faktlar göstərir ki, Bərdənin ən çiçəklənən vaxtı IX-XII əsrlər olmuşdur. Bu dövrdə Bərdə Azərbaycanın inzibati və iqtisadi mərkəzinə çevrilmişdir. Məhsuldar ərazidə, karvan yollarının kəsişdiyi yerdə yerləşən Bərdə nəhəng ticarət və sənət şəhəri idi. Bərdəni orta əsrlərdə Şərq ticarətinin düyün nöqtəsi adlandırdılar.

✿ Mətndə işlənmiş söz birləşmələrini tapıb səsləndirin.

9 Aşağıda verilmiş hər bir sözü mənaca uyğun gələn bir neçə sözə əlaqələndirib söz birləşmələri düzəldin.

qış, fəsil, turac, uçmaq, quşlar, danışmaq, reyhan, tullanmaq, insan, qanad, mərd, yurd, meşə, ağac, bulaq, sərin, mənim, tarix, qəhrəman

ÇİNAR VƏ TAXTA PARÇASI

Məşədə bitmiş əzəmətli qoz ağacını kəsdilər. Qol-budaqlarını təmizlədikdən sonra **gövdəsini** dəzgahda yondular. Taxta parçalarından qapı və pəncərə çərçivələri hazırladılar*.

Vaxtilə qoz ağacı olmuş, pəncərə **çərçivələrinə** çəvrilmiş taxta parçası yaxınlıqda* bitmiş, başı zirvələrə **millənən** qozalı çınar ağacını bir xeyli **süzdü**. Onun yuxarıdan aşağıya səliqə ilə düzülmüş yarpaqlarına **həsədlə** baxdı, şax qamətindən **xoşhal oldu**. Ani sükutdan sonra üzünü çinara tutub dedi:

– Ay çınar, hamı sənin vüqarlı* duruşunu, **əzəmətini**, gözəlliyyini, sərinlik gətirən kölgəni tərifləyir. Kaş sənin yerində olaydım!

Çinar dərin xəyallara dalmış baxışlarını* ana torpaqdan* ayırdı. Səs gələn tərəfə baxdı. Taxta çərçivəyə təbəssümlə baxaraq soruşdu:

– Nə üçün, ay taxta parçası? Məgər sənin indiki halın pisdirmi? Nə qədər üstündə meyvə var!

Taxta kədərli baxışlarını çinara zillədi. Elə qəmli idi ki, sanki dəryada gəmisi batmışdı. Çinar ona təskinlik verərək dedi:

– Bir danışsan! Söylə görüm, sənə nə olub?

– Mən də bir vaxtlar göylərə baş çəkirdim. Yaşıl bir seyrəngahdan çöllərə yaraşıq verirdim. Bülbüller budaqlarımın üstünə qonar, uşaqlar ətrafimdə dövrə qurub oynayar*, qız-gəlinlər qəhqəhə çəkib gülüşərdilər. Heyif, o günlərdən, – deyə taxta köksünü ötürdü ... – İndi isə köhnə libasından qalmayıb. Adicə taxta parçalarına çevrilmişəm.

Qozalı çınar **başını bulayıb** ona cavab verdi:

– İnsanlar* da əbədi olaraq yaşamırlar*. Onlar da bu dünyadan köç edirlər.

Onlar ölürlər, yeniləri dünyaya gelir. Mən gördüyüüm insanlar indi qocalıblar, uşaqlar isə böyükürlər, – dedi və əllərini yaxınlıqda yerləşən* cavan ağaclarla uzatdı:

– Bu **şitillər** son zamanlarda əkilmisdir. Onlar sudan, havadan, işıqdan qidalanır, **insan qayğısından bəhrələnib** böyükürlər. Vaxt gələcək, bu cavan ağaclar da böyüküb əzəmətli olacaq. Çöllərə yaraşıq, insanlara sevinc **bəxş edəcək**. Bəziləri isə quruyacaq, məhv olacaqdır. Odur ki, indiki halına **təəssüf eləmə**, ay qardaş! – dedi və yarpaqlarını həzin meh kimi kənara yellədi.

Taxta yenə də ümidsiz:

– Bundan sonra isə mən kimə lazımmam. Kim məni sevəcək, nəzərləri ilə oxşayacaq, – dedi və yenə də çinara gileylənməyə başladı*.

Çınar mehriban baxışları ilə taxta parçasına **göz gəzdirib** nəvazişlə söylədi:

– Sən sevin ki, insanların tikdiyi evə yaraşıq verirsən. Vaxtilə meşəyə, çəmənə, çölə əzəmət verirdinsə, indi də dünyaya sevinc bəxş edən insanların gözlərini oxşayır, könüllərini sevindirirsən. Bir bax, – deyə çınar **ətrafdan** evi seyr edən adamları göstərib sözünə davam etdi. – İnsanlar səni sevirər. Odur ki, yaxşı və gözəğəlimli yerə vurub rəngləyirlər. Mən isə hələ də bilmirəm ki, axırımdə necə olacaq: yandırılacağam, yoxsa quruyaraq torpağa qarışacağam...

Bu sözlərdən sonra taxta çərçivə sanki özünə gəldi və **şirin təbəssümlə** yan-yörəsini süzməyə başladı.

Əli Cəfəroğlu

SÖZLÜK

dəzgah	millənmək
yonmaq	gözəğəlimli
gileylənmək	bəhrələnmək

SÖZ EHTİYATI

şax qamat	həzin meh
seyrəngah	xəyallara dalmaq

- 1** Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni dialoq şəklində oxuyun.
- 2** Məndəki fikirlərə münasibət bildirərək qoz və çinar ağacını təsvir edin. Necə düşünürsünüz, qoz ağacı insanlara xidmət etməkdən yoruldum?
- 3** Mətn üzrə aşağıdakı planı nəzərdən keçirin. Bu planda hər hansı bir dəyişiklik etmək istərdinizmi?

Məndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək fikrinizi əsaslandırın. Sonra mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə plan əsasında məzmunu danışın.

1) Kəsilmiş qoz ağacı	4) Çinarın etirafı
2) Qoz ağacının kədəri	5) Çinarın nəvazişli sözləri
3) Taxta çərçivənin sevinci	
- 4** Sizcə, müəllifin hekayəni yazmaqdə məqsədi nədir? Fikrinizi əsaslandırın və mətnin hissələri arasında əlaqələri müəyyənləşdirin.

5 Hekayənin hansı hissəsi daha çox xoşunuza gəldi (giriş, əsas hissə, nəticə) və niyə? Xoşunuza gələn hissəni danışın.

6 Məndəki fikirlərə münasibət bildirərək qoz ağacının ağaç olduğu və taxtaya çevrildiyi zamanda insanlara verdiyi xeyri müqayisə edin.

7 Öz gözəlliyi ilə hamını heyran qoyan çinar nə üçün kədərli idi? O, ağacları kim ilə müqayisə edirdi? Suallara ətraflı cavab versəniz, mətnin ideyasını tapmış olacaqsınız.

8 Məndə sarı fonda verilmiş hissəni bir daha oxuyun, tərcümə edin və çinarın fikirlərinə münasibət bildirməklə müzakirəyə qoşulun.

9 “Hikmət xəzinəsi”ndən aşağıdakı aforizmi oxuyun və yadda saxlayın. Aforizmdə deyilən fikri bu hekayəyə aid etmək olarmı? Düşündüklərinizi, mülahizələrinizi əsaslandırın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

İnsan üçün ən əziz şey həyatdır. O, adama bir dəfə verilir, ona görə də hayatı elə başa vurmaq lazımdır ki, mənəsiz yaşıdığın illər səni yandırmamasın, məzmunsuz həyat üçün qəlbin ağrısın və ölərkən deyə biləsən ki, mən bütün həyatımı və bütün qüvvəmi dünyada ən gözəl bir şeyə, xalqıma xoşbəxtlik götirməyə həsr etmişəm.

Nikolay Ostrovski

10 Məndə yerində işlənməyən bir cümlə var. Onu tapıb səsləndirin və nə üçün məzmuna uyğun olmadığını əsaslandırın.

11 Məndə çəhrayı rənglə verilmiş sözü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etsək, məna dəyişməz?

- A) ucalan B) çatan C) qalxan D) inkişaf edən

12 Aşağıda verilən sözlərdən nə qədər söz birləşməsi düzəldə bilərsiniz?
Düzəltdiyiniz birləşmələri cümlələrdə işlədərək dəftərinizə yazın.

əzəmətli	yer	köhnə	parçaları
taxta	libas	qozalı	baxışlar
dərin	çinar	gözəgəlimli	duruş
kədərli	ağac	vüqarlı	xeyallar

13 Sözlərdən cümlələr düzəldib yazın və tərcümə edin. Ahəng qanununa uyğun şəkilçi variantı seçərkən diqqətli olun.

- 1) Meşə, əzəmətli, bitmək, ağac, kəsmək, qoz
- 2) Qapı, pəncərə, taxta, çərçivə, parça, hazırlamaq
- 3) Ona, təskinlik, çinar, vermək
- 4) Budaqlar, qonmaq, bülbüllər, üstünə

14 Mətnəndə altından xətt çəkilmiş birləşmələri onlara qarşılıq olan bir sözlə əvəz edin və cümlələrdə işlədin.

- 15** Mətnədəki ağ boşluqda hansı söz yazılsa, daha çox yerinə düşər?
- A) əsər-əlamət B) iz C) nişan D) görkəm

ÜSYANKAR ŞAİR

1417-ci il. Hələb şəhəri (indiki Suriyada). Bir gənc şəhərin **izdihamlı** meydanlarından* birində ucadan şeir oxuyur. Şeir ruhanilərin qəzəbinə səbəb olur və gənci **həbs** edirlər. Dindirilərkən o, şeirin özünüyü olduğunu deyir. Gənci dar ağacından asmaq istəyirlər. Bundan xəbər tutan bir şəxs **özünü yetirir** və şeirin əsl **sahibi** olduğunu söyləməklə gənci ölüməndən* qurtarır. Onun özünü isə zindana salırlar. Ruhanilərin fitvası ilə o, dinsizlikdə, kafirlikdə təqsirləndirilərək, diri-dirisi soyulmaqla edama məhkum olunur.

Həmin şəxs dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi idi. Əsl adı Seyid Əli olan Nəsimi 1369-cu ildə Şamaxıda anadan olmuş, orada təhsil almış, elmləri, o cümlədən, məntiq, riyaziyyat və astronomiyani öyrənmişdi. O, 14-cü əsrin sonlarında Azərbaycanda **geniş** yayılmış hürufilik hərəkatının fəal tərəfdarlarından* və təbliğatçılarından olub. Hürufiliyin **banisi** şair və mütəfəkkir Fəzlullah Nəimiyə məhəbbətini bildirmək üçün onun adı ilə həmahəng səslənən Nəsimi təxəllüsünü qəbul etmişdi.

Humanist şair insan ləyaqətini alçaldan, onun mənəvi azadlığını buxovalayan **feodal dünyasına** qarşı alovlu etiraz səsini qaldırırdı. “Məndə sıgar iki cahan, mən bu cahana siğmazam”, – deyən Nəsimi şeirlərində insanları əsarətdə saxlamağa cəhd göstərən riyakar və tamahkar ruhaniləri cəsarətlə* tənqid edirdi. Buna görə də Nəsimi hakim təbəqələr, din xadimləri tərəfindən daim təqib edilmiş, dəfələrlə zindana salılmışdı. Lakin mübariz şair heç nədən **çəkinmir**, ölkə-ölkə gəzərək, öz insanpərvər ideyalarını yayırdı. Hələb şəhərinə də həmin məqsədlə gəlmışdı. Ölümə məhkum olunmuş Nəsimi zindanda belə öz məsləki uğrunda mübarizəni dayandırmırdı.

Altı əsrənən çoxdur ki, Nəsiminin adı mərdlik və **yenilməzlik** simvolu kimi yaşamaqdadır. Onun haqqında çoxlu rəvayətlər də yaranıb. Rəvayətlərin* birində söylənilir ki, **ölüm ayağında** belə Nəsiminin dözüm və mətanəti karşısındakı **sarsılan** ruhanilər istehza ilə ondan soruşurlar:

– Sən ki haqsan, bəs niyə qanın axdiqca saralırsan?

Nəsimi qürurla* cavab verir:

– Bəli, rəngim sarılır. Mən **əbədiyyət üfüqlərində** doğmuş eşq günəşiyəm. Günəş qurub edəndə saralar.

Rəvayətdə belə bir qeyd də var ki, güya şairin ölümünə fitva verən ruhani demisidir:

– Bu, o qədər məlündür ki, onun qanından hara düşsə, kəsib atmaq lazımdır.

Təsadüfən şairin qanından bir damcı həmin ruhanının barmağına düşür. Camaat ondan barmağının kəsilməsini tələb edir. O isə: “Mən **sözgəliyi** demişəm”, – cavabını verir. Bu zaman al qan içində olan şair:

– Zahidin bir barmağın kəssən, dönüb həqdən qaçar,

Gör bu gerçək aşiqi sərpa soyarlar ağrımız, – deyərək gözlərini əbədi olaraq yumur.

Böyük sənətkar haqqında çoxlu şeir, poema və roman yazılmış, film çəkilmişdir. Dahi şairin anadan olmasının 600 illik yubileyi bütün dünyada qeyd olunmuşdur.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

izdiham	əsarət
fitva	riyakar
hərəkat	təbliğatçı
həmahəng	məslək

SÖZ EHTİYATI

qurub etmək	buxovalamaq
sərpa	hürufiliyin banisi
edama məhkum	məlun
olunmuş	

1 Mətnə aid bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz? Sualları təqdimat formasında hazırlayın və səsləndirin.

- 2** Mətnin məzmununa aid olmayan cümlə hansıdır?
- A) Beş əsrən çoxdur ki, Nəsiminin adı mərdlik və yenilməzlik simvolu kimi yaşamaqdadır.
B) Onun haqqında çoxlu rəvayətlər də yaranıb.
C) Böyük sənətkar haqqında çoxlu şeir, poema və roman yazılmış, bədii film çəkilmişdir.
D) O, bəzən şeirlərində ruhaniləri müdafiə edirdi.
- 3** Qruplara bölünün və mətn üzrə plan tərtib edin. Sonra tərtib edilmiş planları müzakirə edib, ən uyğun variantı müəyyənləşdirin.
- 4** Mətndə göy rəngdə verilmiş sözün əvəzinə aşağıdakılardan hansını işlətmək daha çox yerinə düşər?
- A) yaradıcısı B) müəllifi C) yiyesi D) böyüyü
- 5** Necə düşünürsünüz, aşağıdakı fikirlərdən hansını Nəsimiyə aid etmək olmaz? Fikrinizi mətnin məzmunu əsasında faktlarla əsaslandırın.
- A) Nəsimi hürufiliyin banisi şair Nəiminin tələbəsi idi.
B) Humanist şair insan ləyaqətini alçaldan feodal dünyasına qarşı etiraz səsini qaldırdı.
C) Nəsimi heç bir zaman vətənindən kənara çıxmamışdır.
D) Nəsimi hürufilik hərəkatının fəal təbligatçılarından olub.
- 6** Mətndə hansı elmlerin adı çəkilir? Elmlerin siyahısını artırı bilərsinizmi? Bildiklərinizi yazın.
- 7** Aşağıdakı söz birləşmələrini köçürün. Tərəflərinin hansı nitq hissələri ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirib qarşılarda yazın.
- Nümunə:** Nəsiminin təxəllüsü – isim + isim

ruhanilərin fitvası –	barmağının kəsilməsi –
kafirlikdə təqsirləndirilərək –	geniş yayılmış –
ləyaqətini alçaldan –	böyük sənətkar –
mənəvi əsarət –	həmin ruhani –
tamahkar ruhanilər –	qanından bir damcı –
onun azadlığı –	rəvayətlərin birində –
- ✿ Birləşmələrin əsas və asılı tərəflərini təyin edin.
- 8** Nöqtələrin yerinə buraxılmış şəkilçiləri artırmaqla mətni oxuyun və tədris dilinə tərcümə edin.
- Nəsimi XIV əsr.. doğma Azərbaycan dilində yazan görkəmli şair.. . O, Azərbaycan poeziyası.. inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun əsərlər.. Yaxın Şərqi və Orta Asiyada çox məşhur idi. Nəsimi Azərbaycan poeziyası.. ilk inciləri.. yaratmaqla Azərbaycan ədəbi dili.. bünövrəsini qoymuşdur.

9 Söz birləşmələrini bir sözlə əvəz edin. Tapdiğiniz sözləri cümlələrdə işlədib, dəftərinizə yazın.

havanı sərinləşdirən –	dərs ləvazimati –	baş örtüyü –
ali məktəbdə oxuyan –	ağırlıq ölçən –	üst geyimi –
bayraqımızı ucaldan –	paltar tikən –	qara qızıl –
orta məktəbdə oxuyan –	təhsil ocağı –	ağ qızıl –

10 Klassik Azərbaycan poeziyasının nümayəndələrindən birinin şəxsiyyəti və ya əsərlərindən biri haqqında fikirlərinizi yazılı ifadə edin. Sonra əlavə fakt və məlumat toplamaqla yazınızı zənginləşdirməyə çalışın. Yazınızda topladığınız fakt və məlumatlara münasibətinizi bildirin. Fikrinizi ifadə edərkən söz birləşmələrindən istifadəyə üstünlük verin.

NƏSİMİ

Bayramındır bu gün sənin, gözün aydın, []
Ellər gəlib bayramına, dünya sənə alqış devir.
Bu gün dünya göz dikibdir Azərbaycan []
Bir bayraq ki, ağaç qulpu Nəsiminin qələmidir.

Sığmır bu gün Azərbaycan öz həddinə, [].
Uzaq [] şəhərindən şolə düşüb buluduna.
Bes qitədən əklil gəlir bir sairin []
Beş qarışlıq kiçik məzar dönür cahan gülzarına.

Hanı ağızı köpüklənən ağ çalmalı []?
Sümüyü də surmə olmuş... bu gün ondan nişanmı var?
Sürü-sürü o vaizlər, o qazılər hanı, hanı?
Bu gün dünya görür ancaq yaradını, []!

Salam, şair!
Sən yenidən bu dünyaya xoş gəlmisən.
Dünya sənin öz evindir. Xoş gəlmisən evinə [].
Coxlarını məhv elədi bu qovğalı, qallı dünva.
Sultanlara qalmadı, yox, Nəsimiyə qaldı [].

Xəlil Rza Ulutürk

SÖZLÜK

hədd	üləmə
şolə	qazi
qıtə	vaiz
qarış	qovğalı, qallı

SÖZ EHTİYATI

ağzı köpüklənən
gözün aydın
göz dikmək
sümüyü surmə olmaq

- 1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun.
- 2 Şeirin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın. Bu zaman bəndlər arasında əlaqələri gözləməyə çalışın.
- 3 Necə bilirsiniz, şeirdəki boşluqların yerinə “Köməkçi”dəki sözlərdən hansıların yazılması daha çox yerinə düşər? Fikrinizi şeirdəki fakt və hadisələri ümmükləşdirməklə əsaslandırın.
- 4 Şeirin sonuncu bəndində “xoş gəlmisən” ifadəsi ilə şair nə demək istəyir? Müzakirəyə qoşulun və şeirin məzmunu əsasında fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşdürüün.
- 5 Kiçik qruplara bölünün və hərəniz şeirdə sarı rəngdə verilmiş misralardan birində “gizlənən” mənalara münasibət bildirin. Nitqinizdə söz birləşmələrindən six-six istifadə etməyə çalışın.
- 6 Şeirdə hansı faktlarla qarşılaşdırınız? Həmin faktları qruplaşdırıb təqdim edin və mövzu ilə bağlı yeni faktları toplayaraq, yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əsas tərəfi isim, sıfət, say, əvəzlik və bəzən də zərfə ifadə olunan birləşmələrə ismi birləşmələr deyilir.

Məsələn:	sərin	→	külək (isim)
	dünya	→	gözəli (sifət)
	uşaqların	→	çoxu (say)
	qonaqların	→	hamisi (əvəzlik)
	evin	→	içi (zərf)

Yaranma üsullarına, forma və məna xüsusiyyətlərinə görə bu birləşmələr bir-birindən fərqlidir:

Məsələn: *aylı gecə; ay işığı; yağışın damcıları; vətənə məhəbbət, cəbhədən xəbər və s.*

7 Verilmiş sözlərə asılı tərəf artırmaqla söz birləşmələri düzəldib yazın. Düzəldiyiniz söz birləşmələrinin növünü təyin edin.

şair, əsər, qəzəlləri, şeirlərindən, hərəkəti, yubileyi, dünya, nişanəsi, gülzarı, şəhərindən, köpüklənən, qalmayan, gəlmək

8 Verilmiş sözlərə əsas tərəf artırmaqla söz birləşmələri düzəldin. Düzəldiyiniz birləşmənin növünü təyin edin.

Nəsiminin, ağ çalmalı, şairin, öz, sənin, məşhur, əzəmətli, dünyanın, tanınmış, hamının, Azərbaycan, beş, sürü-sürü, kiçik

9 Nəsimi haqqında aşağıda verilmiş məlumatı oxuyun və mətnə işlənmiş söz birləşmələrini ilkin formasında yazın.

Nümunə: insan gözəlliyinə - insan gözəlliyi

Nəsiminin sənəti insan gözəlliyinə, insanın gücünə heyranlıqla dolu bir marş kimi səslənir. Ancaq bu gözəlliyin, bu qüdrətin dünyada bütün insanlara aid olmadığını hiss etmək olur. Şair yalnız özünü anlamış kamil insanlara müraciət edir, bu insanlara səcdə etməyin vacib olduğunu deyir. Kamil insanın gözəlliyinə səcdə etməyənlər, ona heyran olmayanlar isə şairə görə haqq yolunu azmışlardır. Lakin şair, hətta belə insanların da məhv edilməsini istəməz, onların tərbiyələnməsinə, insan olduqları üçün qırur duymalarına çalışardı.

QURBAN BAYRAMI

Bir gün babam bazardan qapqara bir qoç alıb gətirdi. **Yamanca** qəşəng idi. Təpəl, ayaqları ağ bir qoçdu. Babam dedi ki, bu qoçu Qurban bayramında kəsərik. Mən mərcan gözlü, **qıvrım** tüklü, **təpəl** qoçu göstərib:

– Baba, Qurban bayramı nədi? – deyə soruşdum.

Babam başımı alnimdan öpdü:

– Qurban bayramında deyərəm.

– Bu qoçun adı nədi?

Babam qoçun **alnındakı** ağ xalı sığallayaraq*:

– Adı yoxdur. İstəyirsən* bunun adını Qaşqa qoyaq, – dedi.

– Qaşqa nədi, baba?

– Babam dedi:

– Bax Eldəniz, alnında ağ xalı olan qoyun-quzuya, ata qaşqa, ayaqlarında ağ zolaq* olanlara isə səkil deyirlər. Başa düşdün?

– Bildim, – dedim və Qaşqanı bağçamıza apardım.

Mən hər gün Qaşqanı yemləyirdim, su içirirdim. Məktəbə gedəcəyim günü, həm də Qurban bayramını **səbirsizliklə** gözləyirdim.

Qaşqa mənə **yamanca** öyrəmişdi, hara gedirdim arxamca qaçırdı.

Qəşəng dodaqları* ilə əllərimi **yalayırdı**. Mənim qaragöz, təpəl, səkil ayaqlı Qaşqam çox **mehriban** idi.

Bir gün babam evə sevinclə qayıtdı. O, mənə məktəbli forması, kitab-dəftər almışdı, bir **qucaq da gül** gətirmişdi. Gullər çəmənlikdə* bitmişdi.

Mənim məktəb həyatım belə başladı.

Bir gün babam Qaşqanın boğazına qırmızı lent bağlayanda səbəbini soruşdum. Babam:

– Sabah Qurban bayramı, onu kəsəcəyik, sən də yeddi qonşuya pay aparacaqsan*, – dedi.

– Baba, istəmirəm mənim Qaşqamı kəsəsən.

Babam **çömbəlib** **gözümün** **içinə** baxdı:

– Elə demə. Allaha xoş getməz.

– Niyə kəsirsən, Qaşqa yaziq deyil?

– Eldəniz, Allah belə buyurub, niyyət eləmişdim. Niyyətim qəbul olunub, – dedi. – Mən Allahı aldada bilmərəm... Bilirsən, keçmişdə İbrahim Peyğəmbərə Allahdan **səda** gəlib ki, səhər yeganə oğlu İsmayılı aparıb Allah yolunda qurban kəssin. Səhər açılır, İbrahim Peyğəmbər oğlu İsmayılı götürüb Allah yolunda qurban kəsməyə aparır. İsmayıł da Allahdan gələn bu əmrə tabe olub atasına etiraz eləmir. İbrahim Peyğəmbər bıçağı çıxarıb oğlunun boğazına çəkmək istəyəndə Allahdan ██████████ gəlir ki, əl saxla, sənin Tanrıya olan **sədaqətini sinamaq** istəyirdim. Mən sənə bir qoç göndərdim, onu kəsib ██████████ **paylaysan**. İbrahim Peyğəmbər Allaha dua edib ayağa qalxır, görür ki, arxada bir qoç dayanıb. O, qoçu kəsib kasıblara, qonşulara paylayır. Bax o zaman-dan müsəlmanlar hər il Qurban bayramı keçirir, qoç kəsib qohuma-qonşuya paylayırlar. Buna İsmayıł qurbanı da deyirlər. Mən bir də sənə orta məktəbi bitirib ali məktəbə qəbul olunanda qurban kəsəcəyəm.

Babam sözlərini bitirib Qaşqanı başına ██████████, **ovcundakı** duzu ona yaladıb kəsmək* üçün yerə yixanda evimizin **arxasına** qaçdım. Mən hiss etdim ki, mənim bu hərəkətimə gülüsdülər. Amma mən çox sevdiyim Qaşqanın başının kəsilməsinə ██████████ bilməzdəm.

Bir azdan məni çağırıldılar, babam barmağını qana **batırıb** alnıma xal qoydu. Sonra içində yeddi pay ət olan məcməyini mənə verdi ki, yeddi qapiya gedib qonşulara paylayım. Mən məcməyini götürüb getdim. Hər kəs məndən payı alanda alqış edib deyirdi:

– Eldəniz, qurbanın qoyun olsun, Allah səni qorusun!

O gün mən qonşularımızın məhəbbətini qazanmışdım. Babam mənə Allaha **sədaqətli**, insanlara* qarşı mərhəmətli olmağın yolunu göstərmişdi.

Mustafa Çəmənli

SÖZLÜK

məcməyi	mərhəmətli
çömbəlmək	təpəl
qırırm	Qurban bayramı
buyurmaq	

SÖZ EHTİYATI

niyyət etmək	qaşqa
mərcan gözülü	səkil at
alqış etmək	

① Nitqinizdə məntiqi vurgudan istifadə etməklə mətnindən çıxardığınız nəticə barəsində danışın.

✿ Mətni oxuyarkən ağ boşluqları hansı sözlərlə əvəz etdiniz? “Köməkçi”dəki sözləri nəzərdən keçirin və seçiminizin düzgün olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

Köməkçi: hamarlayıb, tumarlayıb, sığallayıb; firlana-firlana, hoppana-hoppana, qaça-qaça: səda, küy, avaz; varlırlara, aclara, kasıblara, yoxsullara; gəzdirdi, hərlədi, fırladı; tamaşa edə, kömək edə, seyr edə

② Qruplara bölünün və hərəniz mətnin məzmunu üzrə beş sual tərtib edib yazın. Suallardan biri mətnin məzmununa uyğun gəlməyə bilər. Sonra onları digər bir qrupla dəyişin. Yerində işlənməyən suali tapıb göstərin. Sualların tərtibinin dilin normaları baxımından düzgünlüyü ilə bağlı qiymətləndirmə aparın.

③ Verilmiş planı mətnin məzmununa uyğun ardıcılıqla sıralayın və mətnin məzmununu plan əsasında danışın. Danışarkən söz birləşmələrindən maksimum istifadə etməyə çalışın.

1) İsmayıq qurbanı haqqında əfsanə

2) Qoç almaqda məqsəd

3) Babanın aldığı qoç

4) Pay alanların alqışı

5) Kəsilən qurban

✿ Planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz?

④ Cümələleri mətnin məzmunu əsasında istədiyiniz şəkildə tamamlayın.

1) Babam dedi ki, 2) Qaşqa mənə yamanca öyrəmişdi, 3) Sabah qurban bayramıdır, 4) Keçmişdə İbrahim Peyğəmbərə Allahdan səda gəlib ki, 5) Bir azdan məni çağırıldılar 6) Babam mənə Allaha sədaqətli,

✿ Necə bilirsiniz, yazdığınız cümələr mətndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikirlərinizi ümumiləşdirərək təqdim edin.

⑤ Mətndə bir cümə yerində işlənməmişdir. O cüməni tapın və münəsibətinizi bildirin.

⑥ “Qurban bayramı” haqqında biliklərinizi artırmaq istəyirsinizsə, aşağıda verilmiş kiçik mətni oxuyun və tərcümə edin.

İslam dünyasının ən müqəddəs bayramlarından sayılan Qurban bayramı

bütün müsəlman ölkələrində təmtəraqla qeyd olunur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Milli Məclisin 1992-ci il 27 oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasının bayramları haqqında” Qanununa əsasən Qurban bayramı Azərbaycanda da dövlət səviyyəsində bayram edilir.

7 Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və yadda saxlayın. Hansı aforizmdə deyilən fikri bu mətnə aid etmək olar?

HİKMƏT XƏZİNƏSINDƏN

1. İnsanın sərvəti öz şəxsiyyəti olmalıdır. **Mustafa Kamal Atatürk**
2. İnsan öz gözündə deyil, başqalarının gözündə yüksəlməlidir. **Demokrit**
3. İnsanda ən müqəddəs hiss imandır. **Frensis Hart**

8 Qruplarla işləyin. Aforizmlərdə altından xətt çəkilmiş sözləri başqa cümlələrdə işlədin. Elə cümlələr qurun ki, mətn alınsın və dəftərinizə yazın.

9 Mətndə çəhrayı şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb səsləndirin. Bu sözləri müvafiq qrammatik vəzifələrinə görə qruplaşdırın və hər qrup üçün xarakterik xüsusiyyətləri sadalayın.

10 “Hikmət xəzinəsi”ndəki ismi birləşmələri seçib deyin. Onların əsas tərəflərində işlənmiş şəkilçiləri müəyyənləşdirib qarşılarda yazın.

11 İnsana məxsus gözəl sıfətləri eks etdirən bir neçə aforizm tapıb yazın. Elə aforizmlər seçməyə çalışın ki, tərkibində yeni söz və ifadələr olsun, nitqinizi zənginləşdirə bilsin. Onlarda işlənmiş söz birləşmələri barədə danışın.

AĞILLI SÖVDƏGƏR (Rəvayət)

Əlişir atasını çox **erkən** itirmişdi. Həddi-buluğa çatanda o, Səmərqəndə oxumağa getdi. Aylar, illər keçdi. Əlişir təhsilini **başa vurub** yenidən doğma şəhərinə qayıtdı. O, atsız-ulaqsız, **pay-piyada** uzun yolu gələrkən çöldə bir çobana rast gəldi. Gördü ki, bu, onun atanının çobanıdır. Çoban da onu tanıdı, bir qab südə **çörək doğrayıb** Əlişirə verdi.

– Atacan, bu qoyunlar kimindir? – deyə Əlişir soruşdu.

– Oğul, bu qoyunların* hamısı sənindir, **rəhmətlik** atandan* qalıb, **artıb-törəyib**. Atan **sağlığında** mənə saxlamağa iki yüz qoyun vermişdi. İndi qoyunların sayı yeddi yüzü keçib. Artıq qayıdır gəlmisən, qoyunlarını da apar.

Əlişir bir neçə gün çobanın evində qonaq* qaldı, gedəndə qoyunlardan iki yüzünü ayırib çobana verdi, dedi:

– Atacan, bu qoyunlar sizə zəhmət haqqı.
Əlişir qalan beş yüz qoyunu qabağına qatıb bazara götirdi. Kök yaylaq* qoyunlarını görən alıcılar **dərhal** Əlişirin *başının üstünü kəsdi*lər.

– Qoyunları neçəyə satırsan? – deyə soruştular.
– Mən qoyunları nisyə verirəm. Bir şərtlə ki, padşah olən günü pulunu sizdən alacağam. Kim şərtə razıdirsə, bir qoyun götürüb getsin.

O saat hərə bir qoyun götürüb getdi. Bu **qəribə** sövdəgərin xəbərini həmin gün padşaha çatdırıldılar:

– Şahim, bəs deməzsən, bazara bir qələndər gəlib, – beş yüz qoyunu camaata nisyə verdi. Pulunu padşah olən günü verərsiniz, – dedi.

Sultan Hüseyn bu xəbəri eşidəndə bərk **qəzəbləndi**, əmr etdi ki, qələndəri tutub onun yanına gətirsinlər*. Padşah **baxdı** ki, qələndər onun uşaqlıq* dostu Əlişirdir.

– Dostum, nəyə görə bu qədər qoyunu camaata nisyə verdin? Axı mənim ölümüm sənin nəyinə **lazımdır**? – deyə Sultan Hüseyn ondan soruşdu.

– Sultanım, mən heç bir pis iş görməmişəm, **əksinə**, sənin padşah olduğunu bilib, qoyunları camaata paylamışam. Mən qoyunları **şərtsiz də** verə bilərdim. Ancaq bəzi adamlar müftə malın qənimidirlər. Ona görə də qoyunların pulunu padşah olən günü verərsiniz, dedim. İndi qoyunları müftə alanlar*, sövdəgər pulunu almasın deyə, gecə-gündüz dua edəcəklər ki, sizin ömrünüz uzun olsun.

Sultan Hüseyn Əlişirin ağlına, **sədaqətinə** heyran oldu. Elə həmin gün də Əlişiri özünə baş vəzir təyin etdi.

SÖZLÜK

sövdəgər
nisyə
törəmək

SÖZ EHTİYATI

qələndər
müftə malın qərimi
həddi-bülüağça çatmaq

1) Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Mətndə göy rəngdə verilmiş sözləri qarşılıqları ilə əvəz edin.

2) Şərti olaraq mətni 3 hissəyə bölün. Mətndəki fikirlərin məntiqi ardıcılığına əsasən verilmiş cümlələri mətnin müvafiq hissələrinə uyğunlaşdırın.

1) Əlişir beş yüz qoyunu bazara satmağa götirdi.

2) Sultan Əlişirin ağlına heyran qaldı.

3) Qoyunları nisyə verdim ki, sənin ömrünə dua etsinlər.

4) Əlişiri saraya gətirdilər.

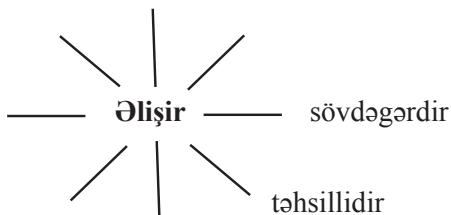
5) Əlişir bir neçə gün çobanın evində qonaq qaldı.

6) O saat hərə bir qoyun götürüb getdi.

7) Əlişir təhslilini bitirdikdən sonra şəhərinə qayıtdı.

8) Sultan bu xəbəri eşidəndə çox qəzəbləndi.

- 3 Hekayənin qəhrəmanı Əlişirdir. Onun obrazını səciyyələndirilməli olsanız, hansıı söz və ifadələrdən istifadə edərdiniz?

4 Necə düşünürsünüz, sadaladığınız keyfiyyətlərə malik olan Əlişir, padşaha sədaqətini, ona olan məhəbbətini başqa tərzdə ifadə edə bilərdimi? Onun bu cür hərəkət etməsi – qoyunları camaata nisyə verməsi hansıa başqa bir məqsəd daşıya bilməzdəm? Yoldaşlarınızın fikirlərinə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin, sonda səslənən müxtəlif mövqeli fikirləri ümmümləşdirin.

5 Mətndə kursivlə fərqləndirilmiş ifadənin işləndiyi cümləni tərcümə edin və bu cümlədə ifadə olunmuş fikri başa düşdүүңүз şəkildə izah edin.

6 Aşağıdakı mətndən söz birləşmələrini seçib yazın. Sonra ismi birləşmələri müəyyənləşdirin.

Əlişir Nəvai (1441-1501) – özbək şairi, dövlət xadimidir. Heratda zadəgan ailəsində anadan olmuşdur. Mükəmməl təhsil almış, kiçik yaşılarından özbək və fars dillərində şeirlər yazmışdır. Dostu Sultan Hüseyn Bayqaranın sarayında vəzir vəzifəsində çalışmışdır. Ölkəsinin abadlaşdırılmasında, xalqın həyatının yaxşılaşdırılmasında xidmətləri olmuşdur. Əlişir Nəvai 57 min misradan ibarət lirik əsərlər, epik poemalar müəllifidir. O, 6 divan yaratmışdır.

Nəvaini dünya ədəbiyyatında məşhurlaşdırın Nizaminin əsərlərinə əsasən yazdığı “Xəmsə”dir.

KİM HAQLIDIR? (Rəvayət)

Bir gün Sultan Hüseynin vəzirlərindən biri dedi:

– Sultanım, Xorasan dağlarında çoxlu xəzinə var, onları axtarib-tapıb gətirmək lazımdır.

Padşah da bu xəzinəni ələ keçirmək üçün yaxın adamları ilə Xorasan dağlarına getdi. Dağda havanın sərin keçdiyini bilməyən padşah paltar götürməmişdi. Onlar dağ-daşda bir müddət axtarış aparıb, heç nə tapa bilməyib, qayıdır gəlirlər. Qanı qaralan sultan dağdakı soyuqdan da yaman qorxmuşdu. Gecə-

gündüz fikirləşirdi ki, dağdakı bu sərvəti necə ələ keçirsin. Bir müddət də keçdi. Qış gəldi. Kiçik cillə çıxan kimi padşah elçi göndərib, hər tərəfə car çəkdirdi:

– Kim qırx yorğanla Xorasan dağında od qalamadan bir gecə gecələsə və salamat qalsa, sultan ona özü ağırlığında qızıl verəcək.

Qızıl görsə, Xızır da yoldan çıxar deyiblər. Qızıl adını eşidən adamlar varlanmaq arzusu ilə saraya gəldilər. Ancaq dağ soyuğu daşdan keçər, deyiblər. Qırx yorğan da onları qızdırmadı. Çoxları dağda donub öldü.

Qızıl eşqi ilə ölenləri gördükə Əlişirin ürəyi ağıriyordu. Bir gün o bu mənəsiz işi dayandırmaq fikrinə düşdü. Padşahın hüzuruna gəlib:

– Sultanım, izin verin, mən də bəxtimi sınavım, – dedi.

– Ağlın başındadırımı, dostum. Bilirsən ki, hələ heç kim dağdan salamat qayıtmayıb. Canından bezməmisən ki! – deyib, padşah Əlişiri bu fikirdən daşındırmağa çalışdı.

– Sultanım, mən heç nədən qorxmuram. Əgər bir şey olsa, onda **günahkar** özüməm.

– Əlişir, sənin tapdığın qızıl mənə lazım deyil. Sənin ağıllı sözlərin mənə **qızıldan qiyəmtlidir**. Bu işdən vaz keç. Lənət şeytana de.

– Onda, sultanım, siz də fikrinizdən* daşının. Dağa adam göndərməyin.

Sultan Hüseyin baxdı ki, olmayıacaq, verdiyi fərmani geri götürsə, camaatın içində **biabır olacaq**. Fərmani geri götürməsə, Əlişir dağa gedəcək. Padşah Əlişirlə mübahisənin fayda verməyəcəyini görüb dedi:

– Mənə nə, can sənin, gedirsən get.

Padşahdan izin alan Əlişir dağın ən hündür yerinə çıxana qədər gün batdı. Əlişir qırx yorğanı düşürüb, yatmaq* üçün özünə yer düzəltdi. O, yorğanın otuz doqquzunu altına, birini də üstünə saldı. Gecə isti yerdə yatdı, səhəri də yorğanları* götürüb saraya gəldi.

Sultan Hüseyin Əlişiri də ölmüş bilib, fikirdən səhərə qədər yata bilməmişdi. Səhər sultan **divana** gələndə vəzirlərin* **səssiz-səmirsiz** oturduqlarını gördü. Dostundan isə xəbər yox idi. Elə bu vaxt Əlişir saraya girdi. Sultan Hüseyin dostunun sağ-salamat geldiyini görüb çox sevindi. Sonra şərtə görə Əlişirə **özü ağırlığında** qızıl verəcəyini yadına salıb, möhkəm kədərləndi*. Padşah Əlişirin sağ qalmasına təəccüblənib* dedi:

– Əlişir, düzünü de, bu gecə bir yerdə **od qalanmamışdı ki?**

– Sultanım, uzaq təpəlikdə hündür bir yerdə çiraq yanırıdı.

– Hə, deməli belə. İndi aydın oldu ki, sən nəyə görə başqaları kimi, donmamışan. Yox, biz belə şərtləşməmişdik. Mən car çəkdirmişdim ki, kim od qalamadan bir gecə dağda yata bilsə, özü ağırlığında qızıl verəcəyəm. İndi hamı şahiddir ki, sən şərti pozdu. Beləliklə, padşah vəd etdiyi qızılı verməkdən boyun* qaçırtdı.

Əlişir bunu qızıla görə yox, adamları ölümündən qurtarmağa görə etmişdi. Ona görə də o, Sultan Hüseynlə mubahisə etmədi.

Günlərin bir günü Sultan Hüseyin Əlişiri yanına çağırmaq* istədi. Əlişir onu çağırmağa gələn nökərə dedi:

– Sultana de ki, ocağa qaynamağa çay qoymuşam. Bir piyalə çay içib gəlirəm.

Aradan bir neçə saat keçdi. Padşah gördü ki, Əlişir gəlmədi. Onun yanına ikinci dəfə nökəri göndərdi. Əlişir yenə çayın qaynamadığını deyib gəlmədi. Axşam oldu. Əlişir gəlib çıxmadı. Qəzəblənmiş sultan: “Bu müddətdə bir yox, yüz dəfə çay qaynadıb içmək olardı. Deyəsən, Əlişir məni **ələ salır**. Mən indi ona bu **ədəbsizliyi** göstərərəm. Qoy çağıranda bir də yubanmasın”, – deyə fikirləşib Əlişirin hücrəsinə gəldi.

Padşah gördü ki, ocaq* yanır. Çaydan ocaqdan üç-dörd addım kənarda qoyulub, Əlişir də oturub gözləyir*. Bunu görən Sultan Hüseyin:

– Sənin ağlin başındadırı, Əlişir? – dedi. Ocaqdan üç-dörd addım kənarda qoyulmuş çaydan da qaynayarmı?

– Sultanım, uzaq təpəlikdən görünən çıraq məni isidə bilir, üç-dörd addımlıqda olan çaydanı ocaq nəyə görə qaynatmır?

Sultan Hüseyin Əlişirin nəyə işarə etdiyini bilib dedi:

– Məndən incimə, dostum. Sənin **haqlı** olduğunu biliirdim. Ancaq sənin hazırlıqlığınızı yoxlamaq* üçün mən həmin **bəhanəni** gətirdim. Yoxsa mən səndən qızıl əsirgəməzdəm. Sən mənim baş vəzirimsən, istədiyin qədər xəzinədən qızıl götürə bilərsən.

– Sultanım, Siz **qızıldan** doymursunuzsa, mən də hazırlıqlıdan yorulmuram.

SÖZLÜK

əsirgəmək
hücrə

SÖZ EHTİYATI

kiçik çillə
bəxtini sınamaq
vaz keçmək
car çekdirmək

1 Mətnəki hansı cümlələr Əlişirin çox ağıllı olmasına dəlalət edir? Verilmiş fikrin doğruluğunu təsdiq edən faktları mətnən tapıb səsləndirin. Sonra mətnəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək münasibətinizi öz sözlərinizlə ifadə edin.

2 Mətn üzrə tərtib edilmiş sualların bəzilərində səhv'lərə yol verilmişdir. Əvvəlcə həmin sualları müəyyənləşdirib səhv'ləri aradan qaldırın, sonra isə onları cavablandırın. Suallarda mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməyə çalışın.

- 1) Sultan Hüseynə hansı xəbər çatdırılır?
- 2) Carçı Sultanın hansı sözlərini xalqa çatdırır?
- 3) Əlişiri narahat edən nə idi?
- 4) Əlişir, nəyi xahiş edir?
- 5) Sultan nə üçün Əlişirə tez razılıq verir?
- 6) Əlişirin sağ qalmağının səbəbi nədə idi?
- 7) Sultan Əhmədi nəyə görə cəzalandırır?

3 Sultan özünü Əlişirin dostu adlandırır. Bu, həqiqətdə belədirmi? Əgər bu fikirlə razı deyilsinizsə, fikrinizi təsdiq edən cümlələri mətndən tapıb oxuyun.

4 Əlişiri xarakterizə edən xüsusiyyətləri sadalayın. Onun daxili aləmini təsvir edən kiçik bir yazı hazırlayıın. Mətndəki faktlardan istifadə edərək yazınızı zənginləşdirin.

5 Mətn üzrə aşağıdakı planı nəzərdən keçirin. Necə düşünürsünüz, təqdim edilmiş plan mətnin məzmununu tam əhatə edə bilirmi? Planı genişləndirməli olsanız, onu necə tərtib edərdiniz? Oxuduğunuz mətndə fakt və hadisələri ümumiləşdirərək tərtib etdiyiniz plan əsasında mətnin məzmununu danışın.

- 1) Sultan Hüseynin xəzinədən xəbər tutması.
- 2) Əlişirin Xorasan dağından salamat qayıtması.
- 3) Əlişirin hazırlıqlıdan yorulmaması.

6 Mətndən ismi birləşmələrə aid 5-10 nümunə seçib yazın. Birləşmələrin tərəflərinin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin. Onlardan bir neçəsini müxtəlif cümlələrdə işlədin.

- 7** Şəkilçi ilə yaranan söz birləşməsini göstərin.
- A) şirin su
 - B) yaxşı oxumaq
 - C) əlaçı şagird
 - D) dənizin suyu
 - E) oynaq rəqs

8 Aşağıdakı cümlələrdə işlənmiş söz birləşmələrini müəyyənləşdirərək köçürün.

- 1) Qara buludlar göyün üzünü örtmüşdü.
- 2) Doğma Vətənimizin gözəl təbiəti vardır.
- 3) Uşaqlar üçün şeir yazmaq onun çoxdankı arzusu idi.
- 4) Ağappaq geyinmiş tibb bacılarının üzleri qayğılı görünürdü.
- 5) Qoca fikrini dağıtmak üçün aşağıdakı bağçaya endi.

ŞAH İSMAYIL

I hissə

Ucu-bucağı görünməyən düşərgədə hər kəs döyüş əzmində idi. Düşərgə boyu **tonqallar** çatılmışdı. Ortadakı tonqalın alovu səmaya yüksəlmişdi. Cəngi çalınırdı. Qolsuz **dəri gödəkçəli cavanlar** tonqalın ətrafında **yallı** gedirdilər. **Yallı gedənlərin** başlarında alov **rəngli çalmaları** vardı. Hər çalma bir-birinə dolanmış on iki qırmızı **sarıqdan** ibarət idi. Ona görə də onlara “Qırmızıbaşlar” deyil, daha qiymətli bir ad qoymuşdular – “Qızılbaşlar”.

Təsvir olunan düşərgə qızılbaşların* idi. Döyüş əzmi ilə coşub-daşan isə qızılbaş döyüşçüləri idi. Hərdən onları ruhlandıran çağırışlar eşidildi:

– Haydı, igidlərim! Bu torpaqlar düşməndən azad edilməlidir! Atları* yəhərləyin! Hər biriniz bir **od parçası** olub düşmənin canını yaxmalısınız!

– Baş üstə, Şeyxim!

Ehtiramla baş əyib, “Şeyx” dedikləri nə 70-80 yaşlarında **ağsaqqallı ixitiyar**, nə də 45-50 yaşlarında **kamil bir sərkərdə** idi. O hər sözünü **bir ovuc qızıldan üstün tutduqları** 13 yaşlı **yeniyetmə** idi.

Sabah **gənc Şeyxin** – Şah İsmayılin ilk yürüşü olacaqdı*. Buna görə də həyəcanlı idi. Ürəyində qorxu deyilən hiss olmasa da, ilk yürüş olduğundan narahatlıq çox idi. Qüvvətli idi. Yaşına uyğun olmayan cəldlik və coşqu var idi canında. Tay-tuşları* arasında ağlına və gücünə görə seçilirdi. Sakitlik*, səbir və dəqiqlik tələb olunan balıq ovundan tutmuş, cəldlik və sərrastlıq tələb edən ceyran ovunadək bacarmadığı iş yox idi. **Əlbəyaxa döyüşdə** də çox güclü idi. Gücünün və **çevikliyinin** köməyi ilə vəhşi heyvanları ram edirdi. Hər dəfə **ova gedəndə** anası, Ağqoyunlu* dövlətinin banisi Uzun Həsənin qızı Aləmsahbəyimdən qucaq dolusu xeyir-dua alardı. Anası da **Yer üzünүн** ən şücaətlilərinin əhatəsində böyüməsinə və qəhrəman oğullar anası olmasına baxmayaraq, bir ana kimi həmişə övladlarının həyatı üçün narahat olardı. Cəsarətli* igidləri xoşlayırdı. Ona görə də övladlarında* mətinlik* və qorxmazlıq tərbiyə edə bilmişdi.

Gənc İsmayılin ilk yürüşü Şirvana idi. 13 yaşı təzə tamam olan Şah İsmayıllı artıq müstəqil siyasi və **dini** fəaliyyətə başlamışdı. Qoşunu irəlilədikcə bütün yol boyu yerli camaat onun dəstəsinə qoşulurdu.

Şah İsmayıllı Kürü keçərək Şirvanda heç bir müqavimət görmədən Şamaxıya doğru irəliləyirdi. Qızılbaşların arasında ayaqyalın və silahsız, **əlbəyaxa** döyüşə girənlər də var idi. Onlar öz hökmədarlarına güvənirdilər və döyüşdən qələbə

ilə çıxacaqlarına **əmin idilər**. Döyüşdən qabaq hər bir qızılbaş döyüşçüsü Azərbaycan dilində dua edir və deyirdi: “Ey pirim, ey mürşidim, sənə mənim canım qurban!” Bəzən döyüşə **yalın əllə**, dəbilqəsiz və silahsız gedirdilər. Onlar əmin idilər ki, hökmdar onları* döyüşdən salamat çıxaracaq*.

Sevinc Nuruqızı

SÖZLÜK

yürüş	ixtiyar
coşqu	cəngi
şücaəthli	sərrastlıq
çatılmaq	güvənmək

SÖZ EHTİYATI

ram etmək	pir
mürşid	canını yaxmaq
döyüş əzmi	

1 Aşağıdakı suallardan hansına hekayədə cavab tapmadınız? Mətndəki fikirlərin məntiqi ardıcılılığını müəyyənləşdirərək suallara cavab verin.

- 1) Cəngi səsi hansı düşərgədə gəlirdi?
- 2) Şadlıq edənlər kim idi?
- 3) Qızılbaşlar kimə arxalanırdılar?
- 4) Gənc Şeyx kim idi?
- 5) Ölüm ayağında olan atası Şeyxə nəyi vəsiyyət etmişdi?
- 6) Şah İsmayılin ilk yürüşü hara olmalı idi?
- 7) Ayaqyalın, silahsız adamlar niyə dəstəyə qoşulurdular?
- 8) Şeyxin dəstəsinə qoşulanlar nəyə əmin idilər?

2 Mətn üzrə planı nəzərdən keçirin. Bu planda dəyişiklik etmək istərdinizmi? Hər hansı bir fikriniz varsa, əsaslandırın. Nitqinizdə məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək verilmiş plan əsasında mətnin məzmununu danışın.

- 1) “Qızılbaş”ların düşərgəsində
- 2) On üç yaşlı Şeyx
- 3) Ana xeyir-duası
- 4) İlk yürüş
- 5) Xalqın inamı

3 Mətnin hansı hissəsi (giriş, əsas hissə, nəticə) daha çox xoşunuza gəldi və niyə? Xoşunuza gələn hissəni danışın.

4 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş ifadələr haqqında nə deyə bilərsiniz? Həmin ifadələri tərcümə edin və bir neçəsini cümlələrdə işlədin. Seçdiyiniz nümunələrlə yazınızı zənginləşdirməklə kiçik bir mətn yazın.

5 Şah İsmayıllı Xətayı haqqında nə bilirsiniz? Qruplara bölünərək BİBÖ cədvəlini doldurun və təqdimat hazırlayın. Təqdimat zamanı mətndəki fikirlərə öz münasibətinizi bildirin.

- 6** Oxuduğunuz mətndə iki obrazla tanış oldunuz. Tanış olduğunuz obrazlar hansılardır? Mətnə əsasən onların oxşar və fərqli cəhətlərini təhlil edin.
- 7** Şah İsmayılin xarakterik cəhətlərini mətndən seçib yazın və onu əvvəlki dərslərinizdə tanış olduğunuz qəhrəmanlarla müqayisə edin.
- 8** Mətndən seçilmiş hansı söz birləşməsinin hər iki tərəfi isimdir?
- A) dəri gödəkçə B) qiymətli bir ad C) qırmızı sarıq
D) hər çalma E) gənc Şeyx
- 9** Hansı ismi birləşmənin yaranmasında şəkilçi iştirak etməmişdir?
- A) tonqalın ətrafında
B) qızılbaş döyüşçüləri
C) Aləmşahbəyimin xeyir-duası
D) onun dəstəsinə
E) dini fəaliyyət
- 10** Asılı tərəfində yiyəlik hal şəkilçisi olan söz birləşməsini seçin və onu müxtəlif cümlələrdə işlədərək cümlələri tərcümə edin.
- A) igid döyüşçü B) qızılbaş döyüşçüsü C) siyasi fəaliyyət
D) övladlarının həyatı E) əlbəyaxa döyüş

ŞAH İSMAYIL

II hissə

Şah İsmayıl 1487-ci ildə Ərdəbildə təriqət başçısı Şeyx Heydərin ailəsində* anadan olmuşdur. Onun anası Uzun Həsənin qızı Aləmşahbəyim idi. 1501-ci ildən 1524-cü ilədək Səfəvilər dövlətinə hakimlik edən 1-ci Şah İsmayıl “Xətayı” **təxəllüsü** ilə Azərbaycan, fars və ərəb dillərində şeirlər yazan istedadlı şair* kimi də [] göstərmişdir. Əsərlərinin* çox hissəsini ana dilində yazmışdır. Onun hakimiyyəti* dövründə Azərbaycan dili **dövlət dili** [] yüksəlmış, ondan **diplomatik yazışmalarda** da istifadə edilmişdir. Şair anadilli poeziyanın [] çox əhəmiyyət vermiş, dövrünün Azərbaycan dilində yazan şairlərinə hamilik etmiş, sarayında şairlər məclisi yaratmışdır. Yazdığı “Dəhnəmə” və “Nəsihətnamə” əsərlərində insana [], əxlaqidaktik və fəlsəfi fikirləri əsas yer tutur. Dilinin sadəliyinə, orijinal üslubuna görə şairin yazdığı əsərlər xalq arasında sevilir, geniş yayılırdı. Onun lirik şeirlərində qəhrəmanlığa*, mübarizəyə çağırış, *həyat eşqi, döyüş əzmi hiss olunur*. Təsadüfi* deyil ki, döyüşə gedənlər* arasında ruh yüksəkliliyi yaratmaq məqsədilə Xətayıının şeirləri oxunardı. Bu şeirlər hər bir döyüşcüdə öz sərkərdəsinə **inam** yaradırdı:

Allah-Allah der, qazılər,
Qazılər deyən şah mənəm,
Qarşu gəlin, səcdə qılın,
Qazılər deyən şah mənəm.

Uçmaqda tuti quşuyam,
Ağır ləşkər ər başıyam,
Mən sufilər yoldaşıyam,
Qazılər deyən şah mənəm.

Xətayiyəm, al atlıyam,
Sözü şəkərdən datlıyam,
Murtuza Əli zatlıyam,
Qazılər deyən şah mənəm.

Sevinc Nuruqızı

SÖZLÜK

təriqət	fəlsəfi fikirlər
təxəllüs	orijinal üslub
hamilik etmək	ruh yüksəkliyi

SÖZ EHTİYATI

al	zat
ləşkər	ər
əxlaqi-didaktik	

① Qruplara bölünün. Hər biriniz mətndəki fakt və hadisələri ümmümləşdirməklə ən azı beş sual tərtib edib yazın. Sualların qrammatik normalar baxımından düzgünlüyüünə diqqət yetirin. Sonra tərtib etdiyiniz sualları digər qrupun üzvlərinə ünvanlayın və cavablar üzrə qiymətləndirmə aparın.

② Mətndə kursivlə fərqləndirilmiş ifadənin izahı hansı bənddə düzgün verilmişdir?

- A) Şeirləri qəhrəmanlığa səsləyir.
- B) Həyata daha çox bağlanırsan.
- C) Hər zaman döyüşkən olmaq istəyirsən.
- D) İnsanı mübariz olmağa, qurub-yaratmağa səsləyir.

③ Mətndəki ağ boşluqlara “Köməkçi”də verilmiş sözlərdən hansını yazsanız, daha çox yerinə düşər?

Köməkçi: hərəkət, zəhmət, fəaliyyət; yüksəkliyinə, səviyyəsinə, mərtəbəsinə; inkişafına, canlanmasına, dirçəlməsinə; qayığı, məhəbbət, hörmət

④ Necə düşünürsünüz? Şah İsmayııl Xətayini qəhrəman hesab etmək olarmı? Oxuduqlarınız əsasında fikirlərinizi ümmümləşdirməklə debata qoşulun.

⑤ Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonim qarşılıqlarını qoyub cümlələri yenidən oxuyun. Həmin cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik olub-olmadığı barədə fikrinizi söyleyin. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurgudan istifadə edin.

⑥ Mətndəki şeiri oxuyun. Şeirdə əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün üzərinə məntiqi vurgu düşən sözü müəyyənləşdirə bilərsinizmi? Şeirdəki fikirlərə münasibət bildirin.

7 Şeirdə hər bəndin sonunda işlənmiş ifadə söz birləşməsi hesab edilə bilərmi? Fikrinizi faktlara əsaslanaraq bildirin.

8 Şeirin 2-ci bəndində işlənmiş söz birləşmələrini seçib dəftərinizə yazın. Həmin birləşmələrin əsas tərəfində işlənmiş şəkilçilərin funksiyalarını müəy-yənləşdirin.

9 Aşağıdakı mətni oxuyun. Bu məlumat hansı cəhətdən maraq doğurur və ondan mövzu ilə bağlı mətnlərdən hansında istifadə daha çox yerinə düşər? Münasibətinizi bildirin.

Venesiyadan olan bir tacir 1518-ci ildə yol qeydlərində özünün Şah İsmayılla Təbrizdəki görüşlərini belə xatırlayır: “İndi onun 31 yaşı var. Orta-boylu, olduqca gözəl və mərd bir kişidir. Saqqalını qırıxır, biş saxlayır. Solaxay olsa da, bütün əmirlərdən güclüdür. Oxatma məşqləri zamanı adətən musiqi çaldırır. Rəqsi çox sevir. O hər gün əmirlərlə oxatma yarışları keçirmək üçün meydana çıxır və həmişə də günün qaliblərinə mükafatlar verir. Bu yarışlar vaxtı onun şərəfinə çalıb-oxuyur, rəqs edirlər. Bu sufi öz təbəələri, xüsusilə də əskərlər tərəfindən Allah kimi sevilir və pərəstiş olunur. Onun əskərlərindən bir çoxu döyüşə yalnız əllə – dəbilqə və zirehsiz girirlər. Onlar əmindirlər ki, İsmayıll onları döyüsdən salamat çıxaracaq.”.

10 Şah İsmayıll Xətayini hansı sahədə İmadəddin Nəsiminin başladığı işin davamçısı hesab etmək olar? Hər iki şair haqqında oxuduğunuz mətnlər əsasında məsələyə münasibətinizi bildirin.

QIZILDAN QİYMƏTLİ BİTKİ

Azərbaycanda elə bitkilər yetişir ki, onların dün-yada analoqu yoxdur. Bu cəhətdən ətrinə, rənginə və **müalicəvi əhəmiyyətinə** görə hazırda qramı qızıldan baha olan Abşeron zəfəranı Azərbaycanın milli-maddi sərvəti hesab edilə bilər.

Dünyada müalicəvi*, həm də “müqəddəs” çiçək sayılan zəfəranın becərilmə tarixi 34 min il bundan əvvələ təsadüf edir. Bəzi mənbələrdə qeyd olunur ki, bu bitki Avropaya **ərəb** istilələri zamanı aparılıb. Qədim Misir, Babilistan, İran və digər Asiya ölkələrində, Romada **təbiblər** zəfəranla* bir çox xəstəlikləri müalicə ediblər. Zəfəranın Abşeron yarımadasına gətirilməsi isə **təxminən** 8-9-cu əsrlərə təsadüf edir. Abşeronun

◻ qışı, ◻ yayı və ◻ torpağı zəfəranın becərilməsi üçün çox əlverişli* olmuşdur. Bu “xoşbəxtlik” çiçəyi bütün dövrlərdə Azərbaycan məişətinin **ayrılmaز tərkib hissəsinə** çevrilmişdir. 19-cu əsrə təsdiq edilmiş Bakı şəhərinin gerbində zəfəranın da təsviri var idi. Gerbin sol tərəfində təsvir edilmiş yüksək dəvənin hər tərəfində açmış zəfəran çiçəyinin şəkli bildirirdi ki, zəfəranın vaxtı çatanda quru yerdə də çiçəkləyə bilər.

Azərbaycanda ən keyfiyyətli* zəfəran Bilgəhdə yetişir. Zəfəran çiçəyi mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsində **əvəzsizdir**, həzmə kömək edir. Onu hətta iyləmək belə **başağrısı**, göy öskürək və ağciyər xəstəliklərini aradan qaldırır.

Zəfəran qəbul etmək **əhval-ruhiyyəni** olduqca yaxşılaşdırır, yaddaşı qüvvətləndirir. Maraqlıdır ki, bu “ağlılı bitki” ayrı-ayrı dərmanların* təsirini bədənin orqanlarına daha tez çatdırır.

Azərbaycan dilində “zəfəran” adlanan bu bitki ərəb dilində də “zəfəran”, ispanca “azarfan”, ingiliscə “sarfən”, italyanca “zaferano”, hind dilində “zuf-fran” adlanır.

Zəfərandan xörəklərdə **ətirli ədviyyat** kimi də çox qədim vaxtlardan istifadə olunur. “Zəfəranlı aş”, “zəfəranlı piti” adlanan xörəklər çoxlarına məlumdur. Bu ədviyyatın **hazırlanması*** **qaydası** olduqca çətindir və uzun bir prosesdir. Bu cür **əziyyət bahasına** başa gəldiyinə görə, həmin bitki artıq bütün dünyada “qırmızı qızıl” adlandırılır.

“Azərbaycan Milli Ensiklopediyası”ndan

SÖZLÜK

istila	becərilmə
məişət	əhval-ruhiyyə
əvəzsiz	ədviyyat

SÖZ EHTİYATI

göy öskürək
milli-maddi sərvət

ağciyər xəstəlikləri

① Hələ qədimdən bəri Azərbaycanda yetişən zəfəranın insan sağlamlığı üçün ən faydalı bitkilərdən biri olduğunu bilirsinizmi? Mətni oxuyun, qiymətləndirmə aparın və BİBÖ cədvəlini doldurun. Oxu zamanı əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurgudan istifadə edin.

② Qruplara bölünün və mətnin məzmunu üzrə bir-birinizə suallar verin.
③ Aşağıda verilmiş atalar sözlərini oxuyun və onlarda ifadə olunan fikirlərə münasibət bildirin. Sonra ümumiləşdirmə aparmaqla onları qruplaşdırın.

- 1) Zəhmətlə yeyilən acı soğan minnətlə yeyilən baldan şirindir.
- 2) Vaxtsız qonaq öz kisəsindən yeyər.
- 3) Xəstə tələsər, armud vaxtında yetişər.

- 4) Yaxşı at yemin artırar, yaman at qamçısın.
- 5) Vaxtsız açılan gül tez solar.
- 6) Vaxtsız banlayan xoruzun başın kəsərlər.
- 7) Yüyürən at arpasını artırar.
- 8) İslək dəmir pas atmaz.

4 Mətndəki ağ boşluqlarda hansı ifadələr yazılsa, daha məqsədə uyğun olar? Həmin ifadələri yerinə qoyaraq mətni oxuyun. “Köməkçi”dən istifadə edə bilərsiniz.

Köməkçi: zərif, nadir, incə; isti, iliq, mülayim; günəşli, qızmar, sərin; barlı, məhsuldar, münbüt.

5 Aşağıda verilmiş mətni oxuyun və tərcümə edin. Qırmızı rənglə fərqləndirilmiş birləşmələrin mətnə uyğun mənalarını izah edin.

Zəfəranın **əsas istehsalçısı** İrandır. Belə ki, ölkənin payına ümumi **zəfəran istehsalının** 65%-dən çoxu düşür. İran hər il 40-dan çox ölkəyə ümumilikdə **200 tona yaxın zəfəran** ixrac edir. Bu ölkələr əsasən İspaniya, BƏƏ, Almaniya, İtaliya, Fransa və İsviçrədir. Dünyada zəfəranın 70 cinsinə aid 1800 növü məlumdur.

6 “Zəfəran” sözü ilə əlaqəli yaranmış söz birləşmələrindən bir neçəsini mətndən seçib dəftərinizə yazın. “Zəfəran” sözünün həm əsas, həm də asılı tərəf kimi işlənməsinə diqqət yetirin.

7 Mətndən çıxış edərək cümlələri tamamlayın.

- 1) “ ... “ mətnini çox bəyəndim, ona görə ki, zəfəranın
- 2) Mətni oxuduqdan sonra bildim ki, Azərbaycanda
- 3) ... öyrəndim ki, zəfəranın əsas istehsalçısı İrandır.
- 4) ... zəfəranın da təsviri var idi.
- 5) Tanış olduğum bütün mənbələr zəfəranın

8 Elə söz birləşmələri düzəldin ki, onların əsas tərəfi hər üç şəxsin təki və cəminə aid mənsubiyət şəkilçiləri ilə işlənmiş olsun. Söz birləşmələrini müxtəlif cümlələrdə işlədin.

9 Aşağıda verilmiş söz birləşmələrinə yiyəlik hal şəkilçisi artırmaqla mürəkkəb söz birləşmələri düzəldib yazın.

dəmir yolu, azadlıq arzusu, dəniz havası, dağ yolu, baş örtüyü, baş ağrısı, məktəb direktoru, valideyn arzusu, yaz havası, günəş şüası

ƏN VARLI MƏMLƏKƏT

I hissə

Biri var idi, biri yox idi, Naxçıvan adlı dünyada ən varlı bir məmləkət var idi. Bu var-dövlət Məhəmməd Cahan Pəhləvanın hökmranlığı* zamanındaydı.

Naxçıvanda olan qızıl, gümüş sikkələr* dünyanın heç bir yerində yox idi. Camaat çox **firavan dolanır**, bu ruziyə görə göydə Allaha, yerdə isə Cahan Pəhləvana [redacted].

Hökmdarın Zahidə xatun adlı gözəl arvadı və ondan da gözəl Cəlaliyyə* adlı bir qızı var idi. Cahan Pəhləvan onların hər ikisini çox sevir, bütün istəklərini yerinə yetirirdi. Zahidə xatun isə işlərdə ərinə [redacted]. O, bu işlərdən çox **xoşlanırdı**. Bir gün hökmdar **bikef oturmuş** Zahidə xatundan* soruşdu:

– Mənim istəkli xanımım, niyə kefin yoxdur, de, bəlkə, bir istəyin var?

Zahidə xatun bunu gözləyirmiş kimi deyir:

– Böyük hökmdar! Çoxdan bir istəyim var. Qulaq as, deyim. Neçə-neçə məmləkətlər hökmranlığının* altındadır. Hər yanda **rəiyətin** ədalətindən* danışır. Hamının istəyinə qulaq asıb, yerinə yetirirsən. Mənim də istəyim var.

– İstəyini de, mənim gözəl xanımım, mən hökmən onu yerinə yetirəcəyəm.

Zahidə xatun ərinin əlindən öpüb, arzusunu deyir:

– Mən istəyirəm ki, məni Naxçıvana **hakim** edəsən.

Şah arvadının bu istəyindən* sonra fikrə dalır. Zahidə xatunun hakimiyyət* işlərindən yaxşı [redacted]. Amma çox adamlar kimi sərr saxlaya bilmirdi. Sarayda onun bildiyi sərr **səhərisi** bütün məmləkətə [redacted]. Buna görə də şah xeyli fikirləşəndən* sonra arvadına deyir:

– Mənim əziz xanımım, gəl sən bu daşı ətəyindən* tök, başqa nə istəyin varsa de, mən yerinə yetirməyə hazırlam. Amma hakimlik arvad işi deyil. Bu, sənin üçün çox çətin olar. Məmləkətə də **ziyan** dəyər, bizə də.

Zahidə xatun zülüm-zülüm ağlamağa başlayır.

Cahan Pəhləvan deyir:

– Yaxşı, indi ki, tərslik edib dediyindən **dönmürsən**, səni hakim təyin edəcəyəm, amma bir şərtlə.

Zahidə xatun çox sevinir:

– De şərtini, hökmdarım!

Hökmdar şərtini deyir:

– Söz ver ki, heç vaxt məmləkətin, sarayın sərrini bir kəsə deməyəcəksən.

Zahidə xatun sevinir və ərinin qarşısında baş əyib, and içir:

– Mən sənin canına and içirəm ki, heç bir vaxt məmləkətin və sarayın sərrini bir kəsə **açmayacağam**.

Elçinin sözü xana **xoş getmədi**. İstədi ki, onu qovsun. Amma məsləhətçi və nəzarətçilər dedilər ki, səbirli* ol.

Cahan Pəhləvan bu söhbətdən sonra bütün Naxçıvan əhlini yiğib, arvadını Naxçıvana hakim [redacted]. Xanım əhli-məmləkət qarşısında **sidq-ürək** hakim-

lik edəcəyinə

Zahidə xatun həmin gündən Naxçıvana hakimlik eləməyə başladı.

Naxçıvana tez-tez yad ölkələrdən qonaqlar gələrdi. Qonaqlar Naxçıvanın gözəl yerlərini* gəzərdilər. Zahidə xatun hörmətli* qonaqların şərəfinə **ziyafətlər** verərdi...

Necə bilirsiniz, Zahidə xanım içdiyi anda sadiq qalacaqmı? Mətni siz necə davam etdirərdiniz? Öz variantlarınızı təqdim edin.

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

ruzi	sikkə
rəiyət	firavan
bikef	

SÖZ EHTİYATI

zülüm-zülüm ağlamaq
sidq-ürəklə
daşı ətəyindən tökmək
sirri açmaq

1 Mətndəki ağ boşluqların yerinə ilk ağlığınıza gələn ifadələri qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxaraq düzgün seçim edib-etmədiyinizi müəyyənləşdirin.

Köməkçi: təşəkkür edirdi, dua edirdi, yalvarırdı; xahiş edirdi, kömək edirdi, yaxşılıq edirdi; əlindən gəlirdi, başı çıxırıldı, bacarırdı; yayılırdı, dağılırdı, məlum olurdu; təyin elədi, göndərdi, yolladı; söz verdi, öhdəlik götürdü, and içdi

✿ Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurgudan istifadə edin.

✿ Oxu zamanı mətnin məzmununu ilə əlaqəsi olmayan cümlə və ya abzasla qarşılaşdırınız mı? Fikrinizi açıqlayın və müəyyən etdiyiniz faktları səsləndirin.

2 Aşağıdakı suallara cavab verin və mətnin məzmununu qısaca danışın.

- 1) Naxçıvan adlı məmləkəti kim idarə edirdi?
- 2) Naxçıvan əhalisi necə dolanırdı?
- 3) Dövlət işlərində hökmdara kim kömək edirdi?
- 4) Zahidə xatun Cahan Pəhləvandan nəyi xahiş etdi?
- 5) Cahan Pəhləvan Zahidə xatunun qarşısında hansı şərti qoydu?
- 6) Zahidə xatun Naxçıvanı necə idarə etməyə başladı?

✿ Necə bilirsiniz, sualların sırası mətndəki ardıcılılığı eks etdirə bilirmi? Fikrinizi mətnə istinad etməklə əsaslandırın və ardıcılılığı bərpa edin.

3 Mətnin hissələri arasındaki əlaqələri gözləməklə danışa bilərsinizmi?

4 Necə düşünürsünüz, mətnə əsasən Məhəmməd Cahan Pəhləvanı ədalətli hökmdar hesab etmək olarmı? Onun hansı xüsusiyyətlərini aşkara çıxardınız? Oxuduqlarınız əsasında fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

5 Qruplara bölünün və mətn üzrə tərtib edilmiş planın bəndlərindən biri üzrə danışın.

- 1) Ədalətli hökmdarın hakimiyyəti.
- 2) İstəkli xanımın arzusu.
- 3) Cahan Pəhləvanın Zahidə xatuna etirazının səbəbi.
- 4) Zahidə xatunun hakimlik təyinatı.

6 Mətndə qırmızı şriftlə verilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və kontekstə uyğun sinonimlərini qarşılarda qeyd edin.

• Həmin sözləri qrammatik mənaları üzrə qruplaşdırıb ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

7 Mətndə altından xətt çəkilmiş söz birləşmələrində əsas tərəfin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin və onları başqa cümlələrdə də işlədin.

- 8** Mətnin məzmunu əsasında cümlələri tamamlayın.
- 1) Cahan Pəhləvan onların hər ikisini çox sevir,
 - 2) Hamının istəyinə qulaq asıb,
 - 3) Mən istəyirəm ki,
 - 4) İndi ki, tərslik edib, dediyindən dönmürsən,
 - 5) Mən sənin canına and içirəm ki,

BUNLARI BİLİRСİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, dilimizdə işlənən söz birləşmələrinin böyük bir qrupunu feili birləşmələr təşkil edir.

Feili birləşmə dedikdə, əsas tərəfi feilin zamana və şəxsə görə dəyişməyən formalarından – məsdər, feili sıfət, feili bağlamadan ibarət olan birləşmələr nəzərdə tutulur.

- Məsələn: *dərsi* → *danışmaq* (məsdər)
dərsi → *danışan* (feili sıfət)
dərsi → *danışanda* (feili bağlama)

Çox vaxt feili birləşmələrdə sözlərin sayı çox olur. Çünkü məsdər, feili sıfət və feili bağlama cümlə daxilində daha çox sözü ətrafına toplayaraq, tərkib əmələ gətirir: *dərsi yaxşı danışmaq, şeiri əzbər öyrənən, qapını gülər üzlə qonaqların üzünə açanda* və s.

9 Aşağıda verilənlərin içərisində hansıların feili birləşmələr olduğunu müəyyənləşdirin. Sonra seçdiyiniz birləşmələrdə əsas tərəfin nə ilə ifadə olunduğunu deyin.

rahatlıq bilmədən çalışmaq, rahatca əyləşdi, minnətdarlıqla razılıq edəndə, heyran-heyran baxıb, var-dövlətini toplayaraq, sırrı başqasına açmadı, xəzinəni boşaltmaq, qonaqları yola saldı

ƏN VARLI MƏMLƏKƏT

II hissə

Monqol hakiminin qoşun başçısı öz xanımı ilə Naxçıvana qonaq gəlmişdi. Qoşun **başçısı** şəhərin gözəlliyinə heyran olmuşdu. Onun xanımı isə qadınların boynundakı silsilə qızillara, barmaqlarındakı* bahalı üzüklərə **heyran-heyran*** **baxırıdı**.

Monqol xanımının çox xoşu gəldiyini görən Zahidə xatun ona ağır və bahalı silsilə **boyunbağı** bağışlayır. Qonaq xanım təşəkkür* edib deyir:

– Sən mənə nə böyük **bəxşis** verirsən? Bunun sizin xəzinəyə ziyanı olmazmı, xanım?

Zahidə xanım **fərəhlə** cavab verir:

– Bizim Əlincəqaladakı xəzinəmizdə belə qızillardan nə qədər istəsən var. Bu bəxşisi əziz qonağımıza verməkə bizim xəzinəmiz azalmaz.

Monqol ər-arvadın **acgözlükdən** *gözləri böyüdü*.

Zahidə **dədiyindən razi halda** ərinə baxdı. Cahan Pəhləvanın tərs-tərs baxışından* başa düşdü ki, səhv danışüb, məmləkətin, sarayın **sirrini yad adama açıb**.

Barmağını dışladı. Amma çox gec idi. Dilində söz qalmayan Zahidə xatun xəzinənin yerini yadelliyyə bildirmişdi.

Doğrudan da, Naxçıvan məmləkətinin ağzına qədər dolu xəzinəsi Culfada Əlincə çayının düz üstündə olduğundan camaat onun adını Əlincəqala qoymuşdu. Əlincəqala **sıldırıム** qayanın başında yerləşirdi. Cahan Pəhləvan qala yoluna bişmiş kərpicdən* pillələr düzəltmişdi ki, qalaya qalxmaq* asan olsun. Xəzinəni qorumaq* üçünsə qala yolunda **müdafıə divarları** və keşikçi bürcləri, **müdafıə səngərləri** tikdirmişdi. Qalanı yadellilərdən qorumaq üçün hökmədar qalanın ətrafında altı yüz nəfər süvari qoymuşdu.

Məhəmməd Cahan Pəhləvanın yaxınlarından* başqa, bu sirri bir kəs bilmirdi. İndi ziyafətdə Məhəmməd Pəhləvan Zahidə xatunun dediklərini eşidəndə **çox qəzəbləndi**. O bildi ki, xəzinənin yerini bilən yadellilər onların ölkəsinə mütləq hücum edəcəklər.

Qonaqları yola salan kimi hökmədar Zahidə xatunu xəzinənin sırrını açlığına görə Naxçıvan hakimliyindən çıxartdı. Qızı gözəl və ağıllı Cəlaliyyə xatunu hakim qoymuşdu.

Aradan çox keçmədi ki, monqollar Naxçıvana, oradan da Əlincəqalaya hücum etdilər. Məhəmməd Cahan Pəhləvan monqolların hücum xəbərini eşidəndə çox **məyus oldu**. El-obasının var-dövlətinin monqollara qismət olacağı xəbəri *onu sarsıtdı*. Hökmədar **naxoşlayıb**, yatağa düşdü. Amma monqolların **basqını boş açıxdı**. Onlar Əlincəqalada xəzinə əvəzinə boş naxışlı* sandıqlardan başqa, heç bir şey tapa bilmədilər. Çünkü ağıllı Cəlaliyyə xatun monqolların hücum xəbərini eşidən kimi xəzinəni boşaltmış, dağıdır camaata* paylamışdı.

Əlincəqaladan heç bir var-dövlət tapa bilməyən acgöz monqollar... .

Məhəmməd Cahan Pəhləvan qızını yanına çağırıb, ona “Afərin!” dedi.

Gülzar İbrahimova

SÖZLÜK

süvari
yadelli
məyus olmaq

SÖZ EHTİYATI

keşikçi bürcü
gözləri böyümək
barmağını dişlədi
suyu süzülmüş

1 Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edərək mətni oxuyun və 1-ci cümlənin mətndəki rolunu müəyyənləşdirin. Fikrinizi mətnə istinad edərək əsaslandırın.

- A) Mətnin 2-ci hissəsini 1-ci hissə ilə bağlayır.
- B) Əsas hissəni girişlə bağlayır.
- C) Nəticəni əsas hissə ilə bağlayır.
- D) Mətnin cümlələrini bir-biri ilə bağlayır.
- E) Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirir.

2 Mətni oxuduqdan sonra qruplara bölünün. Mətnin hissələrini bir-birinə bağlayan cümlələri müəyyənləşdirin və nəticələri müqayisə edin.

- 3** Mətnin məzmununa hansı sual aid deyil?

- 1) Monqol hakiminin xanımını təəccübəldərən nə idi?
- 2) Zahidə xatunun hədiyyəsi nə idi?
- 3) Hansı sırr gizlin saxlanmalı idi?
- 4) Qonaq gələn xanım xəzinə haqqında sirri kimə söylədi?
- 5) Kim xəzinəni düşmən basqınından xilas etdi?

4 Mətndə adı kursivlə fərqləndirilmiş ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin. İçərisində bu ifadələr işlənmiş cümlələri tərcümə edin.

5 Necə düşünürsünüz, mətndə göy kursivlə verilmiş cümləni kontekstə uyğun tamamlamaq üçün aşağıdakı variantlardan hansıları yerinə düşmür?

- A) Geri döndülər.
- B) Suyu süzülmüş halda geri qayıtdılar.
- C) Gəldiklərinə peşman oldular.
- D) Çox sevindilər.
- E) Döyüşçülərin qəhrəmanlıqlarına heyran oldular.

6 Mətn üzrə elə beş sual tərtib edib yazın ki, onlara mətndə cavab tapmaq mümkün olmasın.

7 Mətn üzrə plan tərtib etməli olsanız, aşağıda verilmiş planla razılışardınızmı? Qruplara bölünün və verilmiş plan əsasında mətnin məzmununu danışın. Plan kimi öz variantlarınızı da təqdim edə bilərsiniz.

- 1) Naxçıvana gələn qonaqlar.
- 2) Zahidə xanımın hədiyyəsi.

- 3) Açılan sərr.
- 4) Cəlaliyyə xatunun hakimiyyətə keçməsi.
- 5) Monqolların hücumu.
- 6) Əli boşə çıxan düşmən.

8 Mətndə yaşıl rənglə verilmiş ifadələri hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

Cümlələri tapdığınız sözlərlə yenidən oxuyun və hər iki variantı müqayisə edin. Həmin cümlələri tərcümə edin.

9 “Hikmət xəzinəsi”ndə verilmiş aforizmlərdən mətnin məzmununa uyğun olmayanı seçib səsləndirin. Fikrinizi əsaslandırın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDE

1. Öz sərni saxlamaq müdriklik, bu sırri başqalarının da saxlaya biləcəyinə ümid etmək isə axmaqlıqdır.	<i>Samuel Conson</i>
2. Sırrını bilməsin evdə divarlar,
Divar dalında da çünkü qulaq var.	<i>Nizami Gəncəvi</i>
3. Heç kəsin sırrını öyrənməyə çalışma.	<i>Johann Engel</i>

10 Aforizmlərdə işlənmiş feili birləşmələri seçib dəftərinizə yazın. Onların əsas tərəflərinin ifadə vasitələrini müəyyənlədirin. Birləşmələrin mənasını başa düşmək, yazınızı zənginləşdirmək məqsədilə onları tərcümə edib, müxtəlif cümlələrdə işlədin.

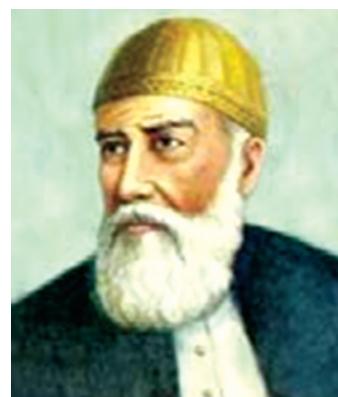
MƏHƏMMƏD FÜZULİ (1494-1556)

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatının ən nəhəng simalarındandır. Füzuli şeiri dünya poeziyasının **nadir** incilərindəndir. Onun sənəti əlçatmadır zirvədir. Füzuli Azərbaycan **ədəbi-bədii** dilinin yaradıcılarındanandır*. O, Nəsimidən sonra ana dilində yaranmış şeirin ən gözəl nümunələri sayılan əsərləri* ilə Azərbaycan bədii dilini yüksək səviyyəyə* qaldırmışdır.

M.Füzulinin adı Azərbaycan tarixinə görkəmli şair, **mütəfəkkir**, tərcüməçi, Azərbaycan ədəbi dili-nin yaradıcılarından biri kimi əbədi **həkk olmuşdur**.

Füzuli Bağdadın yaxınlığında Kərbəlada **dünyaya gəlmış** və ömrü boyu vətən həsrəti ilə **alışib yanmışdır**.

Füzuli zəmanəsinin “yeganə poeziya günəş” kimi parlamış, üç dildə

(Azərbaycan, ərəb və fars dillərində) lirik, **epik**, eləcə də alleqorik əsərlər yazıb-yaratmışdır. “Bəngü-badə”, “Söhbətül-əsmar”, “Həft-cam”, “Leyli və Məcnun” əsərləri, çoxsaylı qəzəlləri söz sənətinin **ölməz abidələridir**. O, doğma ədəbiyyatımızı vətəndən* çox-çox uzaqlarda* **şöhrətləndirdi**. Füzuli əsərləri hələ o zamanlar İstanbul, Təbriz, Daşkənd və s. kimi böyük şəhərlərdə* dəfələrlə çap edilirdi.

Şərq poeziyasında Füzuli lirik şair, **qəlb şairi, məhəbbət şairi** kimi tanınır. Öz hekayələrində o, elmə olan marağını da göstərmişdir.

Füzulinin lirik qəhrəmanı fədakar, nəcib və həssas bir aşiqdir. O, sevgi yolunda sonsuz əziyyət* çəkir. Buna baxmayaraq, eşq dərdindən **qurtulmasını** istəmir. Büyük arzularla* yaşıyan aşiqin yüksək sevgisi dünyani işıqlandırır, həyatı **zinətləndirir**.

Böyük istedadı, tükənməz zəkası ilə Şərqdə bir günəş kimi parlayan* Füzuli maddi və mənəvi **çətinliklər** içərisində yaşamışdır. Türk sultani Sultan Süleyman şairə ayda doqquz axca təqaüd təyin etmişə də, süründürməçilik üzündən o bunu ala bilməmişdir. **Bununla əlaqədar olaraq**, şair, Sultan Süleymana müraciətlə* “Şikayətnamə” əsərini yazar və burada feodal idarə üsuluunu tənqid edərək deyir: “Salam verdim, rüşvət deyildir, deyə almadılar”.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

sehrkarlıq	zinətləndirmək
fədakar	süründürməçilik

SÖZ EHTİYATI

nəhəng sima	həkk olunmaq
nadir inci	idarə üsulu
əlçatmaz zirvə	

1) Oxuduğunuz faktlar sizi hansı qənaətə gətirib çıxarı? Mətnindən çıxardığınız nəticə əsasında fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Danışarkən başqalarının fikrinə də münasibət bildirin.

2) Mətndə çoxlu faktdan istifadə olunmuşdur. Bu faktları neçə istiqamətdə qruplaşdırmaq olar? Variantlarınızı təqdim edin.

3) Mətndə yerində işlənməyən bir cümlə vardır. O cümləni tapıb səsləndirin.

4) Qruplara bölünün. Hərəniz aşağıdakı fikirlərdən birini seçdiyiniz nümunələrlə genişləndirsəniz və zənginləşdirsiniz, “Ölməz, həmişəcavan şairimiz” başlıqlı mətn alınacaq.

- 1) Füzuli sənəti əlçatmazdır.
- 2) Füzuli Azərbaycan ədəbi dilinin yaradıcılarındandır.
- 3) Onun şeirləri ölməz abidələrdir.
- 4) Füzuli Şərqdə günəş kimi parlayan bir sənətkardır.

5 Mətndə yaşıl şriftlə verilmiş sözlərin kontekstə uyğun qarşılığını deyin, sonra onları başqa cümlələrdə də işlədin.

6 Aşağıda verilmiş feili və ismi birləşmələri ayrı-ayrı sütunlarda yazaraq, əsas tərəflərini müqayisə edin.

ağıllı danışmaq, şeir söyləyən, günəş kimi parlayan, ölməz abidələrimiz, müraciətini bildirərək, sonsuz əziyyətlər, Füzulinin əsərləri, fədakar insan, həssas insan, böyük arzularla yaşayan, poetik dil

7 Aşağıdakılardan hansıların feili birləşmələr olduğunu faktlarla əsaslaşdırın.

əsəri yazıb, verilmiş sözlər, sözlərin verilməsi, şeirlər yazan, əsərlərini yazanda, Bağdada köçərkən, böyük şəhərlərdə yaşayan, əsəri yazdı, var-dövlət topladı

8 Yönlük və çıxışlıq halda işlənmiş isimlərin yazılışında səhvələrə yol verilmişdir. Səhvələri düzəldib, cümlələri dəftərinizə yazın.

1) M.Füzulinin ən tanınmış alimlərinən biri idi. 2) O, qədim yunan filosoflarının Aristotel, Pifagor və Platonun əsərləri ilə yaxşı tanış idi. 3) Füzulinin eyniadlı poeması əsasında yazılmış “Leyli və Məcnun” operası 1908-ci ildə səhniyə qoyulmuşdur. 4) Füzulinin “Şikayətnamə” əsərinin digər adı “Nişançı paşa məktub”dur. 5) M.Füzulinin ən məşhur qəzəllərinən biri də “Məni kannan usandırdı” qəzəlidir.

9 Verilmiş feilləri əsas tərəf kimi işlədərək müxtəlif söz birləşmələri düzəldib yazın.

hazırlamaq, demək, düşmək, toplamaq, üzləşdirmək, rəsm çəkmək, narazı qalmaq

DƏNİZDƏ FIRTINA

I hissə

Fırtınaların qayalıqlara **çırılıqlaraq** uğultu qopardığı qorxunc bir qış gecəsiydi. Dəniz sahilindəki balıqçı* qəsəbəsində **yaşayanlar** gurlayan top səsinə yuxudan oyandılar. Qulaqları **dağıdan** bu səs qayalıqlara **çırıplan** bir gəminin **[]**. Qəsəbədə qadınlı-kışılı, qocalı-cavanlı* kim vardısa, hamısı yataqlarından* **dik atılıb** sahilə qaçıdlar. Kişiər bir **xilasedici** qayığa minərək **nəhəng** dalğaların qoynunda **çırpinan** gəmiyə **yardım əli uzatmaq** istəyirdilər. Ancaq bu onların bacara biləcəkləri bir iş deyildi. Sümükləri **sızıldadan**, adamı **donduran** külək qopmuşdu. Dənizə **çixmaq** çox çətin idi. Sahildə **toplaşan** balıqçılar bələdçi Nicatı xeyli gözlədilər. Cünki Nicat o qəsəbənin, hətta o bölgənin ən yaxşı, ən **cəsur** dənizçisiydi. Dalğaların üzərində qayığını bir at kimi **məharətlə** sürər, zil qaranlıqda belə yolu **təyin etməyi** bacarar, **təhlükələrə** qarşı **cəsarətlə** gedərdi.

Ancaq Nicat gəlib çıxmadi. Sonra da onu çox axtardılar, lakin tapa bilmədilər. Daha gözləməyə vaxtları yox idi. Çarəsiz qalıb qayığı dənizə sürdülər.

Gün yeni-yeni çıxırdı. Sahildə **toplaşanlar** qorxudan **böyüküş** gözləri* ilə balaca **qayığın dalgalara çırpılmasına** tamaşa edirdilər... İgid balıqçılar ən axırda batmaqdə* olan gəmiyə çatıb içəridəkiləri **xilas etməyi** bacara bildilər. Gəmidə ancaq bircə adam qalmışdı. O da yelkənli gəminin dorağacının lap yuxarısında durmuşdu. Soyuqdan elə bil ki, donmuşdu. Nə onun aşağıya enməyinə, nə də balıqçıların dorağacına **dırmaşmağına** imkan var idi.

Necə düşünürsünüz, dorağacının üstündəki donub qalmış adam xilas olacaqmı?

Balıqçılar dənizdən sağ-salamat qayıdırıb sahilə çıxdıqları zaman minlərlə* ağızdan bir sevinc nidası yüksəldi.

SÖZLÜK

uğultu	bölgə
bələdçi	sızıldamaq
dorağacı	

SÖZ EHTİYATI

dik atılmaq	sevinc nidası
qorxudan	çarəsiz qalmaq
böyüküş gözlər	

1 Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Onların içərisində mətnlə əlaqəsi olmayan suallar varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Qorxunc qış gecəsində necə bir səs eşidildi?
- 2) Bu səs haradan gəlirdi?
- 3) Sahildəkilər kimə kömək etmək istəyirdilər?
- 4) Bu işdə onlara daha çox kimin köməyi dəyə bilərdi?
- 5) Bələdçi Nicat hansı işin dalınca getmişdi?
- 6) Balıqçılar kimi xilas etdilər?
- 7) Gəmidə qalan sonuncu adamı xilas etmək nə üçün çətinlik törədirdi?

2 Mətndə kursivlə verilmiş ifadəni aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar?

- A) xilas etmək B) kömək etmək C) yaxşılıq etmək
D) xeyirxahlıq etmək E) mərhəmət göstərmək

3 Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümləni mətndəki hansı abzasın sonuna əlavə etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

Çarəsiz qalıb gəmidəki sonuncu adamı ölümün ixtiyarında qoymalı oldular.

- A) birinci B) ikinci C) üçüncü D) mətnə uyğun deyil

4 Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz?
Plan əsasında mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə danışın.

- 1) Güclü fırtına.
- 2) Qayalıqlara çırpılan gəmi.

- 3) Köməyə gedən balıqçılar.
- 4) Gəmidəkilərin xilası.
- 5) Dorağacında qalmış adam.

5 Bələdçi Nicatı xarakterizə edən cümləni mətndən seçib səsləndirin və tərcümə edin. Cümlədəki söz birləşməsini müəyyənləşdirin.

6 Mətndəki ağ boşluqda hansı ifadəni yazsanız, cümlə tamamlanmış hesab edilər?

- A) parçası idi B) imdadə çağrıış işaretisi idi C) görüntüsü idi
D) nəgməsi idi E) qəhqəhesi idi

7 Mətndə qırmızı rəngdə verilmiş sözləri aid olduqları sözlərlə birlikdə seçib yazın. Yazdığınızın feili birləşmələr olduğunu faktlarla sübut etməyə çalışın.

8 Aşağıda verilmiş feillərin hansından feili birləşmələr düzəltmək olar? Onları seçib uyğun sözlərlə əlaqələndirin. Yaranmış feili birləşmələri cümlələrdə işlədin.

yazdı, sərinləmək, əsdi, ərinmiş, gəzəndə, gülümsəyib, açarkən, uçurmalıdır, çağrııb, soruştarkən, vermək, danışır, çatıb, yaxınlaşdırıqca

- 9 Hansı feili birləşmənin asılı tərəfi zərflə ifadə olunub?

- A) maraqla dinləmək B) razılığını bildirmək C) bağda dincələndə
D) şəkillərini çəkərkən E) şairləri dinləyərkən

DƏNİZDƏ FIRTINA

II hissə

Nicat da **tövşüyə-tövşüyə** gəlib çıxdı. O, təpədən dırnağa qədər islanan və soyuqdan az qala yarıdonmuş vəziyyətdə* olan balıqılardan:

– Gəmidəkilərin hamısını xilas edə bildinizmi? – deyə soruşdu.

Cəsur dənizçilərdən biri dedi:

– Xeyr! Gəmidə bir adam qaldı. Onu da qurtarmaq mümkün deyildi. Çünkü o **dorağacının** başına çıxmışdı. Oraya bilmədik.

Nicat:

– Onu mən xilas **eləyərəm**, – deyə qayığa doğru yüyürdü.

Nicatı çox sevən dostları isə yolunu kəsib, ona mane olmağa çalışaraq:

– Bax **firtına** getdikcə güclənir. Bəlkə də, qasırğaya dönəcək. Boş yerə özünü həlak etmə. Canına yazığın gəlsin, – dedilər.

Ancaq Nicatı qərarından mümkün olmadı:

– Minin qayıga! Əgər mənimlə getməkdən **çəkinirsinizsə**, eybi yox, mən

təkbaşına gedərəm, – dedi.

Bu vaxt **camaatın** arasından* yaşlı bir qadın çıxdı. O, Nicatın əllərindən* yapışib başladı:

– Nicat! Əziz balam, getmə... Sən mənim son **ümidim**, yeganə övladımsan. Bu **qorxunc** dalğalar atana məzar oldu. Qardaşın Əhməd isə neçə illər bundan əvvəl dənizə çıxdı. Hələ də ondan bir xəbər yoxdur. Mənə yazıığın gəlsin, yaşlı* ananı da bir fikirləş. Getmə!..

Nicat əlləriylə ondan yapışib getməyinə mane olmağa çalışan anasına sakin və **qətiyyət dolu bir səslə** belə cavab verdi:

– Axi gəmidə **ölümlə qarşı-qarşıya qalanın** da anası var.

Nicat qayıga mindi. Ölümə gedən yolda onu **tək qoymaq** istəməyən dörd yoldaşı da kürəklərdən yapışdırılar. Dalğalar qayığı bir neçə dəfə firlayıb* sahilə atmaq istədi. Bir ölüm-dirim savaşı başlamışdı. Qayıq bəzən dalğaların sanki üstünə çıxır, sonra da, elə bil, onların yaratdığı çökəkliklərdə yox olurdu. Firtına və dalğaların **amansız** gücü sanki insanları ələ salırdı... Sonra hamısı bir ağızdan sevinclə . Elə bil, möcüzə baş vermişdi: **balaca** qayıq batmaqdə olan gəmiyə yaxınlaşa bilmüşdi. Sonra isə türəkləri həyəcandan adamlar **qəhrəman** Nicatın dorağacına dırmandığını və **yarıdonmuş** vəziyyətdə* olan adamı aşağıya endirdiyini gördülər.

Sahilə qayıtmak daha da çətin oldu. Ancaq Nicat ağılı və **cəsarəti sayəsində** kükrəyən, **coşan** dalğalarla vuruşda qalib gəlmüşdi.

Qayıq sahilə çatanda Nicatın sevinc dolu coşqun səsini eşitdilər:

– Anacan!.. Ana! Oğlunu, Əhmədi gətirdim sənə ...

SÖZLÜK

qasırğa
kürek
kükrəmək
tövsumək

SÖZ EHTİYATI

qətiyyət dolu bir səs
ölüm-dirim savaşı
təpədən dırnağa qədər
ələ salmaq

1 Mətnin birinci hissəsindəki fakt və hadisələri ümmüniləşdirərək Nicat haqqında bildiklərinizi danışın.

✿ Necə düşünürsünüz, Nicatın “vuruşda” qalib gəlməsinin səbəbi nə idi? Fikrinizi əsaslandırın.

2 Qruplara bölünün və mətn üzrə plan tərtib edin. Sonra tərtib edilmiş planları müzakirə edib, ən uyğun variantı müəyyənləşdirin.

3 “Böyüklərə hörmət etmək hamının müqəddəs borcudur” atalar sözünə hamınız riayət edirsinizmi? Bəs Nicatın hərəkətinə necə baxırsınız? Axi o, anasının sözünü yerə salır. Müxtəlif mövqeli fikirlərə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin və sonda deyilənləri ümmüniləşdirməyə çalışın.

4 “Yaxşılıq etmək babalarımızdan qalıb” fikrinə hekayənin hansı qəhrəmanı sanki etiraz edir? Səbəbini aydınlaşdırmaq məqsədilə mətndən həmin parçanı tapıb oxuyun və müzakirə edin.

✿ Nicatın dorağacından düşündürüyü, firtınadan xilas etdiyi adam, həqiqətən, onun qardaşı idimi? Mətndəki fikirlərə münasibət bildirərək müzakirəyə qoşulun.

5 Mətni oxuyarkən ağ boşluqları hansı sözlərlə əvəz etdiniz? “Köməkçi”dəki sözləri nəzərdən keçirin və seçiminizin düzgün olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

Köməkçi: qalxa, dırmana, çıxa; daşındırmaq, döndərmək, çəkindirmək; xahiş etməyə, öpməyə, yalvarmağa; bağışlıdılar, güldülər, qışqirdılar; titrəyən, döyünen, çırpinan

6 Sualların qoyuluşunda yol verilmiş səhvləri tapıb onları yenidən formalaşdırın. Seçdiyiniz nümunələrlə yazınızı zənginləşdirin.

- 1) Nicat yaxınlaşdı balıqçılara hansı?
- 2) Xəbər verdilər nəyi Nicata?
- 3) Nicat qərar verdi nəyə?
- 4) Nicatı yolundan çəkindirdi onu kim?
- 5) Dorağacında adamı olan etdilər xilas necə?
- 6) Sevindirdi Nicat anasını necə?

7 Mətndə qırmızı hərfərlə verilmiş sözləri əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün, söz birləşmələrinin növünü müəyyən edin və tərəflərinin ifadə vasitələrini göstərin.

✿ Həmin sözləri cümlələrdə işlədərək tərcümə edin.

8 Sol sütundakı sözləri asılı tərəf kimi işlətməklə feili birləşmələr düzəldib yazın və mətndən götürülmüş feillərdən istifadə etməklə belə birləşmələrin sayını artırın.

1) qayığa	yapışib
2) sahilə	atmaq
3) əlləriylə	endirdiyini
4) aşağıya	titrəyən
5) həyəcandan	minmək

9 Mətndən ismi və feili birləşmələrin hərəsinə aid 5 nümunə tapıb, müvafiq sütunlarda yazın.

İsmi birləşmələr

Feili birləşmələr

DƏRSƏ GECİKƏN UŞAQLAR

I hissə

Axşamdan başlayaraq gecə yarısına qədər yağan qar səngimişdi. **Zülmət** gecə idi. *Yamacda yerləşən* balaca **dağ kəndi** bəyaz bir görkəmi ilə sökülməkdə olan səhərin dan üzünə hazırlaşırıldı*. Sərhəd kəndi olduğuna görə bu **kəndin adamları** bütün işlərini gündüzlər gördüklərindən*, şər qovuşan kimi öz evlərinə çəkilirdilər. Neçə ay idı ki, bu balaca dağ kəndində elektrik işığı yanmırıldı. Daha doğrusu, bu kəndə gələn işiq xətlərini **təpənin o biri üzündə yerləşən** erməni silahlı dəstələri toplarla* dağıtmışdılar.

Axşamdan yağan qar bu balaca kəndi öz ağ örtüyünə bürümüşdü. Kənd adamları bu səhərin alatoran işığına oyanır, mal-qara, heyvan və toyuq damlarına gedən yolu **kürüyərək**, məktəbli uşaqlar üçün həyət-bacalardan məktəb yoluna qədərki cığırları təmizləyirdilər. Evlərdə *səhərə yaxın yandırılan* çıraq işığı açılan səhərin işığında yox olub gedirdi...

Həyətlərdən, evlərdən *çantasını ciyninə aşıraraq* qar cığırları ilə gələn uşaqlar məktəbin həyətinə toplaşırdılar. Gecənin səhərlə əvəz ediləcəyi andan **məktəbdə işləyən** xadimələr sinif otaqlarındakı odun sobalarını yandırmışdılar.

Məktəbin həyətindəki qarı kürünmiş talaya bənzər yerdə **bütün məktəblilər** öz siniflərinin sırasını yaratmışdı. Məktəbin direktoru və sinif rəhbərləri davamiyyəti* yoxlayırdı. Bu doqquzillik natamam **orta məktəbin şagirdləri** hər gün olduğu kimi bu gün də hamı bir nəfər kimi məktəbə gəlmişdi. Təkcə *yedinci sinifdə oxuyan* Anar və Rəşaddan başqa.

Yeddingilərin birinci dərsi rus dili dərsi idi. Bu dərsi bütün məktəblilərə Sergey müəllim öyrədirdi. O həm də yeddingilərin **sinif rəhbəri** idi. Sergey müəllim dərsə başlamazdan əvvəl sinif nümayəndəsini ayağa qaldıraraq Anar və Rəşadin niyə dərsə gəlmədiklərini sorusdu.

– Dünən məktəbdən evə birgə getdik. Xəstə deyildilər. Bir işləri* olsa idi, yəqin mənə deyərdilər, – deyə Fatimə cavab verdikdən sonra öz stulunda əyləşdi.

...Dərsin başlanmasından 24 dəqiqə ötürdü. Bu ötən vaxt ərzində Sergey müəllim **sinifdəki uşaqlardan** ev tapşırıqlarını yoxlamaqla yanaşı, bir neçə nəfərdən də dərsi soruşdu. Sinifdəki *sıraların arası ilə gəzişən* Sergey müəllimin ürəyindən* bu iki yaxşı oxuyan şagirdi haqqında müxtəlif fikirlər keçirdi. Düşünürdü ki, bəlkə evlərində bir şey olub? Bəlkə xəstələniblər? Axı onlar heç vaxt dərsdən qalmayıblar! Qeyri-ixtiyari onların oturduqları stula **göz gəzdirdi**. Ürəyindən bir narahatlıq keçdi. Bu narahatlığı şagirdlərdən* gizlətmək üçün üzünü qapıya yaxın divara vurulmuş lövhəyə tərəf tutdu.

Necə düşünürsünüz, uşaqların dərsə gecikmələrinin səbəbi nə ilə əlaqədardır?

Elə bu an sinfin qapısı döyüldü. Sergey müəllimin daxilən keçirdiyi

narahatlığa bir anlıq son qoyuldu:

– Buyurun! – deyə qapı arxasındakını sınıfə dəvət etdi.

Sinif qapısı astaca açıldı. İçəriyə əvvəlcə Anar, sonra isə Rəşad da-xıl oldu. Hər ikisinin *üst-başlarında* donmuş qar izləri vardı. *Papaqlarını başlarından götürərək* lövhənin qabağında dayandılar. İlk dəfə idi ki, onlar dərsə gecikmişdilər. Odur ki, başlarını sinolərinə tərəf əymış halda, **utancaq şəkildə** durmuşdular. Sergey müəllim şagirdlərini bu cür görkəmdə ilk dəfə idi ki, göründü. Müəllim işlədiyi üç il ərzində bu balaca dağ kəndində dərsə gecikən şagird olmamışdı. Rayondan, *şəhərdən çox-çox uzaqlarda yerləşən* bu dağ kəndinin adamlarının, onların uşaqlarının məktəbə, müəllimə olan hörməti o qədər böyük, o qədər yüksək idi ki, bu hörmət və məhəbbət elə ilkin başlangıcda məktəbə olan davamiyyətdə, nizam-intizamda bilinirdi. **Sergey müəllim** hər iki şagirdini başdan-ayağa qədər süzdü. Bu baxışlarda o, bir anlıq **xəlayən** uşaqlığını, **məktəb illərini** xatırladı. Ukraynanın böyük bir vilayətində doğulduğu balaca kəndi, məktəb illəri, tələbəlik və s. **gözləri önündə canlandı**...

SÖZLÜK	
səngimək	tala
bəyaz	vilayət
kürümək	nizam-intizam

Ziyadxan Rüstəmli SÖZ EHTİYATI	
alatoran	gözləri önündə canlanması

- 1) Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Hadisələrin harada və nə vaxt baş verməsi ilə bağlı fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.
- 2) Mətn üzrə tərtib edilmiş planı nəzərdən keçirin. Mətnin məzmununa uyğun olmayan bəndi müəyyənləşdirin. Plana yeni bəndlər əlavə etmək istərdinizmi?
 - 1) Sərhəd kəndinin acınacaqlı mənzərəsi.
 - 2) Kənd camaatının gündəlik gördüyü işlər.
 - 3) Uşaqların dərsə gelişinə məktəbin hazırlanması.
 - 4) Hər gün davamiyyətin yoxlanması.
 - 5) İki dostun dərsə gəlməməsi.
 - 6) Sinif nümayəndəsinin şagirdlərin dərsə gəlməməsi səbəbini söyləməsi.
 - 7) Müəllimin narahatlığı.
 - 8) Dərsə gecikən uşaqların qapıda görünmələri.
 - 9) Müəllimin şagirdləri sınıfə qoymaması.
- ✿ Mətn üzrə fərqli üslubda özünüz yenidən plan tərtib edin. Planın bəndlərini nəqli cümlələrlə formalasdırın.

Köməkçi: 1) Kənd camaatı hər gün səhər erkən dururdu.

- ③ Mətn üzrə suallar tərtib edib yoldaşlarınıza verin və cavablara münasibətinizi bildirin. Cavablar sizi qane etmədikdə əlavələrinizi edin.
- ④ Qruplara bölünün. Oxuduğunuz hissənin məzmununa dair fikirlərinizi ümumiləşdirərək təqdim etməyə çalışın. Təqdimat zamanı müxtəlif mövqeli fikirlərə münasibət bildirin.
- ⑤ Mətndən mənfur qonşularımız ermənilərlə sərhəd olan kəndin mənzərəsini, yaşayış səviyyəsini əks etdirən hissəni öz sözlərinizlə danışın. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə etməyə çalışın.
- ⑥ Dərsə gecikən uşaqların görkəmini təsvir edin. Sizcə, hansı mühüm bir hadisə onların gecikməsinə səbəb ola bilərdi? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.
- ⑦ Mətndə yaşıl hərflərlə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin mənalarını izah etməyə çalışın. Onları dildəki qarşılıqları ilə əvəz edərək, cümlələri yenidən oxuyun. Hər iki variantı müqayisə edin. Mətnin üslubundakı fərqi hiss edə bildinizmi? Fikrinizi faktlarla əsaslandırmağa çalışın.
- ⑧ Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə məzmununu danışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Əziz uşaqlar, insanlar hər hansı bir iş və ya hadisə barədə məlumat verərkən, müəyyən bir məlumatı soruşub öyrənmək istərkən cümlələrdən istifadə edirlər. Cümə - insanlar arasında fikir mübadiləsinin əsas vasitəsidir. Cümə ayrı-ayrı sözlərdən, bəzən də sözlərin birləşməsindən ibarət olub, bitmiş bir fikir bildirir. Məsələn: *Axşamdan yağan qar balaca kəndi ağ örtüyə bürümüşdü*.

Cümə bir sözdən də ibarət ola bilər. Məsələn: *Soyuqdur*.

Cümə bitmiş fikir ifadə etdiyinə görə onun baş üzvlərindən ibarət qrammatik əsası olur. Məsələn: *Bakı gözəl şəhərdir*.

- ⑨ Aşağıda verilmiş hər bir sətirdəki sözləri düzgün sıralamaqla cümlələr qurub dəftərinizə yazın.
- 1) yoxlayırdı 2) hər gün 3) direktoru 4) məktəb 5) davamiyyəti
1) onlar 2) ilk dəfə idi ki 3) gecikmişdilər 4) dərsə
1) dərsi idi 2) yeddincilərin 3) rus dili 4) birinci 5) dərsi
- ⑩ Aşağıda verilmiş hansı söz sırasını cümlə hesab etmək olar?
- 1) Günəşin parlaq şüaları
2) Məktəbin həyətindəki qarı kürünmüştər tala
3) Qar kəsmişdi
- ⑪ Mətndə kursivlə və qara rəngdə verilmiş söz birləşmələri üzərində müşahidə aparın və onları seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Necə bilirsınız, hər sütun üçün xarakterik cəhət nədən ibarətdir? Fikrinizi ümumiləşdirərək faktlarla əsaslandırın.

DƏRSƏ GECİKƏN UŞAQLAR

II hissə

Bayaqdan* sınıfdaki bütün nəzərlər Sergey müəllimin baxışlarında* qalmışdı. Odunla yandırılmış sobanın istisi Anarın və Rəşadın donmuş çəkmələrinin qarını əridir, soyuqdan üşümüş üzlərini daha da qızardırdı. Uşaqlar müəllimin dərsə gecikmiş yoldaşlarına nə deyəcəyini fikirləşirdilər*...

– Niyə bu qədər dərsə gecikmisiniz? – deyə Sergey müəllim hər ikisindən **mülayim səslə** soruşdu.

Əvvəlcə Anar dilləndi:

– Müəllim, mən hər gün olduğu kimi, bu gün də səhər saat **doqquza*** on **dəqiqə işləmiş** evdən çıxdım. Qarlı ciğırla küçənin başına çatanda Rəşadın məni gözlədiyini gördüm. Biz hər gün bu yerdə görüşər və məktəbə gələrdik. Bu gün də həmin vaxtda – doqquza on beş dəqiqə işləmiş küçəmizin başında Rəşadla görüşdüm. Hal-əhval tutduq. Mən qabaqda, o isə mənim arxamca **məktəbə uzanan ciğırla** bir qədər gəldik. Birdən Rəşad mənə **qəbiristanlığa** getməyi təklif etdi. Mən geriyə dönüb **təəccüblə*** qəbiristanlıqda nə olduğunu soruşdum. Rəşad doluxsunmuş halda dedi:

– Yuxumda kəndimizin şəhidlərini görmüşəm. Neçə gündür **aramsız** yağan qar onların qəbirlərinin* üstünü örtmüştür. Gəl gedək, şəhidlərin qəbirlərinin üstünə yağışmış qarı təmizləyək. Məncə, bu işi görsək, onların ruhu şad olar.

Mən Rəşadın fikriyle* razılaşdım. Biz birlikdə qəbiristanlığa getdik. Qar şəhidlərin qəbirlərinin sinə daşlarını örtmüdü. Başdaşlarındakı şəkillərdən onların qəbirlərini tapdıq. Bizə elan olunmamış haqsız, ədalətsiz müharibədə bu balaca kəndimiz dörd* şəhid verib. Əllərimizlə **qəbirlərin üstünə yağışmış** qarı təmizlədik. Düzdür, bu, **çox vaxt aparmadı**. Bəlkə də, dərsə bu qədər gecikməzdik. Lakin Rəşad şəhidlərin qəbirləri üstündə nə isə astadan söyləyirdi deyə bu qədər gecikdik.

Anarın sözü qurtarmamış Rəşad əvvəlcə **kəsik-kəsik**, sonra isə kövrək, həlim səslə dilləndi:

– Sergey müəllim, məktəbimizin zəngi vurulanda biz şəhidlərin qəbirlərinin üstündəki qarı təmizləyib* qurtarmışdıq. Siz də eşitdinizmi? O təpənin arxasından erməni silahlı dəstələri dərs üçün vurdugumuz zəng səsinə, avtomat və pulemyotlardan atılan atəşlərlə cavab verirdilər. Bu, mənə çox təsir etdi. Mən şəhidlərin qəbirləri üstündə əllərimi Allahımızın dərgahına uzadıb, ona yalvararaq dualar etdim. Dedim ki, ey Böyük Allahımız! Sən səbirli və mərhəmətlisən. İnsanlara* düz yol göstərən, haqqın tərəfdarisan. Sən eşidən, duyan və görənsən. Mənim də səsimi eşit. Doğma torpaqlarımızda haqsız adamlar qan tökür. Yurdlarından **didərgin düşən** insanlara kömək et. Onların doğma

torpaqlarına, yurdlarına qayıtmasına yardımcı ol. Qoy didərgin olan məktəblilər öz doğma məktəblərinə dönsünlər. Haqsız, günahkar, zülmkar adamları özün bildiyin kimi cəzalandır. Qoy bütün dünyada insanlar əmin-amanlıqla yaşasın, uşaqlar xoşbəxt böyüsünlər. Qoy Yer üzündə müharibələr olmasın...

Rəşad lövhənin qarşısında **özündən asılı olmayaraq** əllərini çıyıləri bərabərində qaldıraraq yalvarıcı tərzdə danışındı. O, öz dünyasına qapılaraq dualar edirdi. Səsi getdikcə **tutqunlaşır**, gözləri* yaşıarırdı... Sergey müəllim qapıya tərəf addımladı. O, mavi gözləri dolmuş halda:

– Mən sizi çox istəyirəm! – deyərək bayırə çıxdı...

Ziyadxan Rüstəmli

SÖZLÜK

əmin-amanlıq	kəsik-kəsik
başdaşı	doluxsunmaq
qapılmaq	

SÖZ EHTİYATI

sinə daşları	yalvarıcı tərz
Allahın dərgahı	həlim

① Dinlədiyiniz mətnəki fikirlərin məntiqi ardıcılılığını müəyyənləşdirin. Sizə təqdim olunmuş mətnə əsas fikrin nədən ibarət olduğunu deyin.

② İndi siz uşaqların dərsə gecikmələrinin səbəbini bilirsınız. Onların hərəkətinə haqq qazandırırsınız mı? Bir-birinizin fikirlərinə münasibət bildirməklə müzakirəyə qoşulun.

③ Qruplara bölünün. Torpaqlarımızın 20%-dən çoxunu əlində saxlayan düşmənlərə etirazını bildirən Rəşadın sözlərindən sonra hansı qənaətə gəldiyinizi, özünüzün bu məsələyə münasibətinizi əks etdirən təqdimatlar hazırlayın. Hər bir qrupun təqdimatından sonra müxtəlif mövqeli fikirləri ümmüniləşdirin.

④ Hazırda sərhəd bölgələrində yerləşən kəndlərimizin vəziyyəti barədə nə bilirsiniz? Sizcə, hekayədəki hadisə yaxın günlərdəmi baş vermişdir? Axı son illər dövlətimiz təhsil ocaqlarının yenidən qurulmasına, təmirinə xüsusi diqqət yetirir. Əlavə məlumatlardan istifadə etməklə fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

⑤ “Vətən uğrunda canlarını qurban vermiş şəhidlərimizin ruhu bizim üçün müqəddəsdir. Hər kəs...” cümləni davam etdirməklə esseni tamamlayın. Yazarkən mətnin məzmunu ilə səsləşən əlavə məlumatlarla, faktlarla yazınızı zənginləşdirin.

⑥ Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə məzmununu danışın.

7 Bilirsinizmi ki, cümlədə eyni sözün bir neçə dəfə təkrarlanması nit-qimizi ağırlasdırır. Sizcə, aşağıdakı cümlələrdən hansında bu hal müşahidə olunur?

- A) Bakı şəhəri Azərbaycanın ən böyük şəhəridir.
- B) Samir yuxudan durub geyindi.
- C) Dərslərimizin qurtarmasına az qalib.

8 Aşağıdakı fikirlərdən hansı doğrudur?

- A) Söz birləşməsi bitmiş fikir bildirir.
- B) Cümələ bir sözdən və ya bir neçə sözün birləşməsindən əmələ gəlir.
- C) Cümlədə bütün sözlər böyük hərfə yazıılır.
- D) Cümələ yalnız söz birləşmələrindən əmələ gəlir.

9 Elə cümlələr fikirləşib dəftərinizə yazın ki, yalnız söz birləşmələrinin köməyilə düzəlmış olsun.

10 Mətndə bir neçə söz birləşməsinin altından xətt çəkilmişdir. Sizcə, bunları birləşdirən nədir? Fikrinizi əsaslandırın.

TARİXİMİZİ YAZAN QADIN

Azərbaycanın görkəmli tarixçilərindən olan Sara xanım Aşurbəyli 1906-cı il yanvarın 27-də Bakıda, neft sənayeçisi Balabəy Aşurbəyovun ailəsində dünyaya gəlib. Valideynləri tərəqqipərvər insanlar* olmuş, həm öz övladlarına, həm də kasib balalarına **mükəmməl** təhsil verməyə çalışmışlar. Sara xanım 1913-cü ildə imtahan verərək “Müqəddəs Nina” Bakı qız məktəbinə qəbul olunur. Ancaq Bakıda baş verən inqilabi iğtişaşlar onun gimnaziya təhsilini başa vurmaşına imkan vermir.

Nəriman Nərimanovun köməkliyi ilə Aşurbəyovlar ailəsi 1920-ci ildə İstanbula köçür. Sara və bacıları buradakı Janna d'Ark adına fransız kollecinə daxil olurlar. 1925-ci ildə Sara kolleci bitirir. Elə həmin ildə də Aşurbəyovlar Bakıya qayıdırular.

Vətəndə Saranın həyatında yeni dövr başlayır. O, Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərq fakültəsinin tarix şöbəsinə daxil olur və 1930-cu ildə buranı bitirərək Şərq və Azərbaycan tarixi üzrə ixtisaslaşır. Orta məktəblərdə dərs deyir, Azərbaycan Dövlət Tarixi Muzeyində işləyir.

Sara xanımın həyat yoluna nəzər salanda onun bacarıqlarına*, elmlə məşğul olmaq həvəsinə heyran qalırsan. 1941-ci ildə, o, **ingilis dili fakültəsi**

ilə yanaşı, Ə.Əzimzadə adına Azərbaycan Rəssamlıq Məktəbini də bitirir. Həm rəssamlıq, həm musiqi istedadı **ağır repressiya illərində** onun əlindən tutur. Deyilənlərə görə, sərgilərdən birində onun “Göygöl” əsərini Meksikanın nümayəndələri alıb aparırlar və həmin əsər indi də Meksika muzeylərinin birində saxlanılır. 1946-cı ildə Sara xanım Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilir.

Sara Aşurbəyli Bakının, Şirvanşahlar dövlətinin tarixinə dair çox qiymətli* tədqiqatların, tarix, mədəniyyət və **incəsənətə dair** gözəl **məqalələrin müəllifi**, bir çox elmi konfransların iştirakçısı olub. 1966-cı ildə o, tarix elmləri doktoru, sonralar əməkdar elm xadimi adını almış, Dövlət mükafatı laureati olmuşdur.

Sara xanım yazırıdı: “Məndə doğma şəhərimin tarixinə həmişə **qeyri-adi maraq** olub. Ərəb, türk, fars dillərini öyrənməyim mənə tarixi materialların orijinalindən istifadə etməyə kömək edirdi”. Bu araşdırırmalar nəticəsində müxtəlif illərdə onun “Orta əsrlər Bakının tarixi ocerkləri”, “Şirvanşahlar dövləti”, “Azərbaycanın Hindistanla iqtisadi və mədəni əlaqələri”, “Bakı şəhərinin tarixi” kitabları ışığ üzü gördü.

Çox dəyərli* və çətin bir ömür yaşadı Sara xanım. 2001-ci il iyulun 17-də dünyadan köcdü. Amma yenə də narahat getdi. Son illərdə zamanın darlığından gileylənirdi, deyirdi ki, bütün düşündüklərini həyata keçirə bilmədi. Nur içində yatsın! Kaş hər bir tarixçi öz vətəni üçün onun qədər “az” iş görəydi, hər bir şəxs vətənpərvərliyində ona bənzəyəydi.

Azərbaycan tarixi ensiklopediyasından

SÖZLÜK

sənayeçi
tərəqqipərvər
ixtisaslaşmaq
tədqiqat

SÖZ EHTİYATI

iğtişaş
zamanın darlığı
ışığ üzü görmək
əməkdar elm xadimi
tarix elmləri doktoru
iqtisadi və mədəni əlaqələr

1) Mətni oxuyun və suallara cavab verin. Sualların içərisində mətnin məzmunu ilə səsləşməyəni varmı? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış edərək əsaslandırın.

- 1) Sara xanım Aşurbəylinin valideynləri necə insanlar idi?
- 2) Ailənin İstanbula köçməyinə kim yardımçı olur?
- 3) Sara xanımın təhsil almasına kim kömək edirdi?
- 4) Onun hansı əsəri Meksika muzeylərinin birini bəzəyir?
- 5) Sara xanımın hansı fəxri adları vardır?
- 6) Bir tarixçi kimi, Sara xanım hansı əsərlərin müəllifidir?
- 7) Sara xanım Aşurbəyli zamanın darlığından nə üçün gileylənirdi?

• Mətn üzrə hansı fakt və hadisəni dəqiqləşdirmək istərdiniz? Özünüz bu sual ətrafında fikirləşin və tədqiqat aparın.

2 Sara xanım Aşurbəylini səciyyələndirən xüsusiyyətləri mətndən seçib yazın və qruplara bölünərək müxtəlif mövqeli fikirləri ümumiləşdirərək müzakirəyə qoşulun.

3 Mətndə altından xətt çəkilmiş ifadələrin kontekstə uyğun qarşılığını tapıb yazın və cümlələrdə işlədin. Hər iki variantı müqayisə edin.

4 Aşağıdakı aforizmi oxuyun. Onun mətnin ideyası ilə bağlılığı hansı hissədə daha qabarık görünür?

HİKMƏT XƏZİNƏSİNĐƏN

Zaman həyatın vicdanıdır, itirilmiş zaman adamı itirilmiş vicdandan da çox təşvişə salmalıdır.

Yusif Vəzir Çəmənzəminli

5 Aşağıda verilmiş cümlələri mətnin məzmunundan çıxış edərək tamamlayın.

- 1) Vətəndə Saranın həyatında
- 2) Orta məktəblərdə dərs deyir,
- 3) Sara xanım yazırı: “Məndə doğma şəhərimin tarixinə həmişə ...” .
- 4) Kaş hər bir tarixçi öz Vətəni üçün

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Bir iş, hadisə, əlamət haqqında məlumat verən cümlələr *nəqli cümlələrdir*. Bu cümlələr adı intonasiya ilə deyilir.

Məsələn: *Hər ilin may ayında Gül bayramı keçirilir.*

Belə cümlələrin sonunda nöqtə qoyulur.

6 Mətndə siz “Müqəddəs Nina” adına rast gəldiniz. Bu adın etimologiyası haqqında nə bilirsınız? Araşdırma aparın, əldə etdiyiniz məlumatları yoldaşlarınızda oxuyun və mətndəki fikirlərə münasibət bildirin.

7 Mətndən xoşunuza gələn beş nəqli cümlə seçin. Həmin cümlələrdə əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün üzərinə məntiqi vurğu düşən sözü müəyyənləşdirin.

8 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı cümlələrdən hansının sonunda nöqtə qoymalıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Bu gün günəşin şuaları göz oxşayır
- 2) Görəsən, qardaşın hara getməyə hazırlaşıb
- 3) Xahiş edirəm dərslərində diqqətli ol
- 4) Gün o gün olsun ki, qurtarsın dava
Dağlılsın buludlar, açılsın hava

9 Mətnin sonuncu abzasında söz sırası pozulmuş bir nəqli cümlə işlənmişdir. Həmin cümləni müəyyənləşdirin və onu qrammatik normalara uyğun yenidən qurun, sonra tərcümə edin.

10 “Tariximizi yazanlar” mövzusunda bir yazı hazırlayın. Topladığınız əlavə fakt və məlumatlara münasibətinizi bildirməklə yazınızı genişləndirin.

11 Aşağıda verilmiş sənəd nümunəsi ilə tanış olun!

Arayış hər hansı bir şəxs barədə müəyyən məlumatı təsdiq etmək məqsədi ilə bu və ya digər təşkilat tərəfindən verilən sənəddir.

Arayış

Məktəbin
ştampı

Həqiqətən, Əliyev Ramin Asif oğlu
Bakı şəhəri 150 №-li orta məktəbin
VIII sinfində oxuyur.

Arayış 3 nömrəli şəhər poliklinikasına təqdim olunmaq üçün verilir.

Məktəbin direktoru:

N.Rzayeva

AĞABƏYİM AĞA I hissə

Üzü pəncərəyə dayanmış Ağabəyim ağa əlindəki **zərif tikməli** dəsmalla gözlərinin* yaşını sildi. Günəş buludların* arxasından* gah görünür, gah da yox olurdu. Ağabəyim ağa diqqətlə günəşlə buludun rəqsini **seyr edir**, özlüyündə bu mübarizəni xeyirlə şərin oyununa **bənzəirdi**. Pəncərənin önündəki ağaca qonmuş sərçələr də qaranlıq kölgə yaxınlaşanda narahat-narahat ətrafa boylanır, boz quyruqlarını* ağacın **çırpıb darayırdılar**. Ağabəyim ağa tikməli dəsmalını gümüş belbağısının kənarına keçirdib, pəncərəni açdı. **Ovcunda** tutduğu çörək qırıntılarını **irəli** uzatdı. Sərçələr bir-birinə baxdılar. Açılan pəncərənin səsindən qorxub, bir budaq arxaya hoppandılar*. Amma açıq pəncərə **tayından** uzanmış əlin cazibəsi onları rahat buraxmadı. Sanki **dimdiklərini** bir-birinə sürtüb piçıldılar:

– Gedəkmi? Hə bacıcan? Bizi çağırır*. Cox **kədərlidir**?
– Görürəm... Bayaqqdan* ağlayır. Getdik...

Onlar uçub Ağabəyim ağanın ovcuna qondular. Xanımın kədərli* üzünə ani bir sevinc gəldi. Dodaqları təbəssümədən* işıqlandı. Piçıldadı:

– Nə yaxşı, qorxmadınız, gəldiniz? Qəribəm. Cox **qəribəm**. Məni tək qoymaq istəmədiniz, hə?

Bunları deyib ağladı. Sərçələr əlindəki çörək qırıntılarını həvəslə

dənləyirdilər*. Ovcu qıdıqlarındı:

— **Dərdimi** sizinlə istədim. Axı siz də sadiqsınız. Bap-balaca canınızla onun istisİNƏ, soyuğuna, **qızmar** günəşİNƏ, sərt şaxtasına dözüb dayanırsınız. Uçmursunuz. Vətəni tərk edib getmirsınız. Heç yerə...

Sərçələr onun söhbətindən* heç nə anlamasalar da, öz qayğıkeşlikləri ilə dərd ortağı olmuşdular Xan qızına, **qürbətdə** Vətən həsrəti ilə yaşayan Ağabəyim ağaya. Çox dirləmişdilər onlar xanımın Vətən həsrətli bayatlarını.

Sevinc Nuruqızı

SÖZLÜK

belbağı	sadiq
qıdıqlanmaq	sərt

SÖZ EHTİYATI

əlin cazibəsi	vətən həsrəti
dərd ortağı	qərib

① Mətnədəki ağ boşluqların yerinə ağlığınıza ilk gələn sözləri qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxaraq düzgün seçim edib-etmədiyinizi müəyyənləşdirin.

Köməkçi: yun, çit, ipək; bədəninə, başına, gövdəsinə; paylaşmaq, müzakirə etmək, saflaşmaq, bölmək; şəhərə, kəndə, Vətənə

② Mətnədəki fikirlərin məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirərək plan tərtib edin. Sonra həmin plan əsasında mətni danışmağa çalışın.

③ Aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

1) Ağabəyim ağa nə üçün sevinc içərisində idi?

2) Sərçələr nə üçün ağacdə asılmış qəfəsdə saxlanılırdı?

3) Ağabəyim ağa sərçələrin onun ovcundakı çörək qırıntılarını dənləməsindən niyə narahat oldu?

4) Sərçələrin qışda isti ölkələrə uçağıını Ağabəyim ağa nə üçün özü ilə müqayisə edirdi?

④ Mətnin axırıncı abzasındaki cümlələrdə söz sırası pozulmuşdur. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurgudan istifadə etməklə cümlələrdəki düzgün söz sırasını bərpa edib onları dəftərinizə yazın və tərcümə edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Sual məqsədilə işlədilən cümlələr *sual cümlələridir*. Belə cümlələrin sonunda *sual işarəsi* qoyulur.

Məsələn: *Sən şeir oxumağı sevirsən?*

Sual cümlələrini intonasiyanın, sual ədatlarının, sual əvəzliklərinin köməyi ilə qurmaq olur. Məsələn: *Dərsə hazırlaşırsan? Dərsə hazırlanmışsan mı? Dərsə necə hazırlanmışsan?*

5 Aşağıdakı atalar sözlərindən hansılar mətnin məzmunu ilə səsləşir? Müəyyənləşdiriyiniz atalar sözlərindən mətnin hansı hissəsində istifadə etmək yerinə düşərdi?

ATAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

- 1) Qurban yerdən Vətən olmaz.
- 2) Eli olmayanın dili də olmaz.
- 3) Birlik harada, dirilik orada!
- 4) Gözsüz yaşamaq olar, Vətənsiz yox.
- 5) Qəribi vurmuşlar, “Vay Vətən!” demiş.

6 Verilmiş atalar sözlərinin hansı məqsədlə deyildiyini müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz, onları sual məqsədilə işlətmək olarmı? Əgər işlətsəniz, məzmun fərqlərini izah etməyi unutmayın.

7 Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonim qarşılıqlarını qoyub cümlələri yenidən oxuyun. Həmin cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik olub-olmadığı barədə fikrinizi söyləyin.

8 Mətndəki sual cümlələrini seçib səsləndirin. Onlarda sual yaranan vasitələri görə bildinizmi? Fikrinizi faktlara əsaslanaraq izah edin.

9 Sual ədatlarının köməyilə yaranan 5 sual cümləsi fikirləşib dəftərinizə yazın. Çalışın ki, qurduğunuz cümlələr mətnin məzmunu ilə əlaqəli olsun.

AĞABƏYİM AĞA II hissə

Ağabəyim ağanın qapısını döydülər. Sərçələr səksəndilər. Pırıldayıb*, **bir göz qırıpında** yoxa çıxdılar. Ağabəyim ağa qayıdır masasının arxasına keçdi. Amiranə səslə:

– Buyurun! – dedi.

Gələn İran hökmdarı Fətəli şah idi. O, İbrahim xanın qızı Ağabəyim ağanının həyat yoldaşı idi. Heç vaxt qapını döyməmiş onun otağına girməzdi. Fətəli şah irəli **yeridi**. Ağabəyim ağanın bayaqdan açılmış **bənizi** yenə tutuldu. Sanki üzünün **günəşி** getdi. Qara buludların* kölgəsi çəkildi **bənizinə**:

– Nə əmr edirsınız?

– Əmr etməyə gəlməmişəm. Əmr edilən kəsin hüzuruna gəlməzlər. Onu hüzura gətirərlər.

– Əmr şahdan olsayıdı, gələrdim.

– İstərdim ki, bu sözləri başqa cür eşidim.

– **Təxminən** necə?

– Təxminən belə: əmr şahdan olsaydı, sevərdim.

– Şahım, bu böyüklükdə səltənətin tək hakimisiniz. Məgər indiyədək yəqin etməmisiniz ki, əmlə sevmək olmaz. **Qürbətdə** Vətən həsrəti bütün sevgilərin **üzərinə kölgə çəkir**.

Ağabəyim ağa pəncərəyə yaxınlaşdı:

– Bax, belə, şahım. Qara buludlar günəşin üzünə kölgə çəkdiyi kimi, Şuşa həsrəti bütün ruhuma kölgə salıb **1**.

Fətəli şaha sanki ipucu verildi. Gülümsündü:

– **Şuşa** həsrəti. Elə isə bu həsrətə bu gün son qoyaq. Elə bu dəqiqə **2**.

Ağabəyim ağa sevincələr irəli atıldı:

– Dönürəmmi Şuşaya?! Həsrətini çəkdiyim Şuşama **dönürəm**?

Fətəli şah bu sevincdən bir qədər narahat oldu. Təlaş içində Ağabəyim ağanın sualla dolu gözlərindən gözünü çəkdi:

– İndi görəcəksiniz. Mən sizə **qürbətdə** “Vətən” hədiyyə edəcəyəm. Bütün iztirabınıza son qoyacağam **3**.

Onlar bir gülüstanın içiylə irəliləyirdilər. Qızılğullerin şəhli ləçəkləri xəzif küləyin təmasından* əsirdi. Boynuna, boğazına toxunan yarpaqlar “sev bizi”, “sev!” Şuşadan gəlmışik **4**. İllərdir həsrətində olduğun Şuşadan. Gəlmışik sənə sırdaş olaq. Gəlmışik ki, Vətən həsrətli yarana məlhəm olaq. Sev bizi! Nə olar, unut bir anlığa dağlar gözəli Şuşanı! Unut! Ovun bizimlə... “Vətən bağı” gətirmişik sənə! Vətən bağı...”

Ağabəyim ağa nəvazişlə* əlini qızılğullerin **yanağında** gəzdirdi. Sonra piçıldadı:

– Hanı? Mənim Vətənimin başında bir çiçək vardı **5**.

Ağabəyim ağanın qəmli sinəsindən bir bayatı qanadlandı*:

“Vətən bağı” al-əlvandır,

Yox içində xarı bülbül,

Nədən hər yerin əlvandır,

Köksün altı sarı, bülbül?

Fətəli şah bayatını dinlədi. Sonra Ağabəyim ağanın yanağı aşağı süzülən damcılar göründü gözünə. Üzünü çevirməyə çalışdı. Alınmadı. Dinlədi onun dediklərini. Şuşa dağlarının mərd qızının dediklərini dinləməməyə vicdanı **yol vermədi**.

Fətəli şah susurdu. Şuşa bulaqlarının buz kimi suyundan* içmiş Qarabağ xanı İbrahim xanın cəsarətlə qızının qarşısında **yeganə çıxış yolu** susub dayanmaq idi. Gözlərində* qan yağan şah bir qadının qarşısında susub dayanmışdı.

İllər keçdi. Ağabəyim ağa Şuşaya həsrət qaldı. Ömrünü Fətəli şahın Qum şəhərində onuncun ucaltdığı sarayda **başa vurdu**. Vətən həsrətini yanan qəlbində o dünyaya apardı...

Sevinc Nuruqızı

SÖZLÜK

səksənmək
səltənət
iztirab
xəfif
təmas
ovunmaq

SÖZ EHTİYATI

ruha kölgə salmaq
hüzuruna gəlmək
amiranə səs
təlaş
gözlərindən qan yağımaq
məlhəm olmaq

① Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin.

- 1) Ağabəyim ağanın otağına kim daxil oldu?
- 2) Fətəli şah xanımın kədərinin səbəbini necə başa düşdü?
- 3) Fətəli şahın xanımı “Vətən” adlı hədiyyəsi nə idi?
- 4) Xanım nə üçün kədərləndi?
- 5) Xanım gülüstanda nəyin çatışmadığını bildirdi?
- 6) Ağabəyim ağa ömrünü harada başa vurdu?
- 7) Nə üçün cəsarətli şah Qarabağ xanı İbrahim xanın qızı Ağabəyim ağanın yanında danışa bilmirdi?

✿ Necə bilirsiniz, sualların sırası mətndəki ardıcılılığı eks etdirirmi? Mətnin hissələri arasında əlaqələri gözləməklə fikrinizi əsaslandırın və məzmununu danışın.

② Qruplara bölünün. Mətndən götürülmüş cümlələrə əsasən kiçik təqdimat hazırlayın.

- 1) Qara buludlar günəşin üzünə kölgə çəkdiyi kimi, Şuşa həsrəti bütün ruhuma kölgə salıb.
- 2) Mən sizə qürbətdə “Vətən” hədiyyə edəcəyəm.
- 3) Gəlmişik Vətən həsrətli yarana məlhəm olaq.
- 4) “Vətən bağı” al-əlvandır.

③ Necə bilirsiniz, mətnin “Ağabəyim ağa”, yoxsa “Vətən həsrəti” adlandırılması daha məqsədə uyğun olardı? Müzakirə edin və fikrinizi fakt və hadisələrlə əsaslandırın.

④ “Bəs hanı Vətən bağıının xarı bülbülü” ifadəsinin mətndəki yerini müəyyənləşdirin. Necə düşünürsünüz, bu ifadə mətndəki hansı rəqəmin yerinə qoyulmalıdır? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış etməklə əsaslandırın.

- A) 1 B) 2 C) 3 D) 4 E) 5

✿ “Vətən bağıının xarı bülbülü” ifadəsini işlətməklə cümlələr qurub yazın.

⑤ Mətndə qara şriftlə yazılmış sözləri dəftərinizə köçürün və kontekstə uyğun sinonimlərini qarşısında qeyd edin.

⑥ Ağabəyim ağanın söylədiyi bayatıda sual cümləsi işlənib. Həmin cümləni nəsrə çevirib sual cümləsi şəklində dəftərinizə yazın.

- 7** Cavaba ehtiyacı olmayan sual cümlesi seçin.
- 1) Respublikamızın ən iri sənaye şəhəri hansıdır?
 - 2) Özünə rəva bilmədiyini başqasına necə rəva bilirsən?
 - 3) Şəhərdə nəqliyyat hansı vəziyyətdədir?
 - 4) Qatarlaşış nə diyardan gəlirsiz?
 - 5) Sizin bu məsələyə münasibətiniz necədir?
- 8** Sinif yoldaşlarınızdan biri haqqında məlumat almaq üçün suallar tərtib edin. Bu zaman sual cümlələrindəki sual yaranan vasitələrin işlənməsinə fikir verin. Topladığınız məlumatlara münasibətinizi bildirin.
- 9** Bədii ədəbiyyatdan sual cümlələrinə aid 5-6 nümunə seçib dəftərinizə yazın. Seçdiyiniz nümunələrdəki sual yaranan vasitələri dəyişərək cümlələri qrammatik sinonimləri ilə əvəz edin.

İSTEDADLI ŞAİRƏ, XEYRİYYƏÇİ QADIN

Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda 1886-cı il tarixli bir albom saxlanılır. Albomda qara karandaşla çəkilmiş zərif gül-çiçək **rəsmləri**, şəher və **dəniz təsvirləri**, quş şəkilləri var. Bəzi rəsmlərin verildiyi səhifələrdə zərif xətlə lirik qəzəllər də yazılmışdır. Albom 227 səhifədən ibarətdir. Şəkilli albomun maraqlı xüsusiyyətlərindən* biri də odur ki, onun üz qabığı **muncuqlu** tikmə üsulunda icra olunmuşdur. Rəngarəng muncuqlardan* tərtib edilmiş bu tikmədə qovaq şəkli təsvir edilmişdir. “Gül dəftəri” adlı bu albomun sahibəsi isə Azərbaycan bədii mədəniyyəti* tarixində lirik şair kimi məşhur olan Xurşidbanu Natəvandır*. Bakıdakı “Azərbaycan Tarixi və İncəsənəti” muzeyində şairənin belə texniki üsulla icra olunmuş bir neçə **tikməsi** saxlanılır. Bu tikmələrdən birini Natəvan Bakıya gəlmış fransız yazıçısı Aleksandr Dümaya hədiyyə vermişdi. Əl işinin incəliyinə heyran olan A.Düma onu “ən qiymətli hədiyyə” adlandırmışdı.

Xurşidbanu Natəvan 1832-ci ildə Şuşada, Qarabağın son hakimi Mehdi-qulu xan Cavanşirin ailəsində dünyaya gəlmişdi. Xalq arasında “Xan qızı” adı ilə çağırlan Natəvan saray tərbiyəsi görmüş, **mükəmməl** təhsil almışdı. Onun şeirləri hələ sağlığında dildən-dilə düşmüş, **müasirləri** arasında əlyazma şəklində yayılmışdı. Nikbinlik, **həyatılık**, haqsızlığa qarşı ədalət hissi onun əsərlərinin əsasını təşkil edir. Təbiət* təsvirlərinə, güllerə həsr etdiyi şeirləri **dillər** əzbəridir.

Natəvan həm də bir ictimai xadim, **seyriyyəçi** kimi məşhurdur. Şuşaaya içməli su çəkdirmiş, su anbarı, hamam, buzxana tikdirmiş, park saldırıb camaatın istifadəsinə vermişdir. Şairə xanım yollar çəkilməsinə, körpülər salınmasına, məktəb binası tikilməsinə **illik** gəlirdən xüsusi fond ayırmış, uzaq şəhərlərdə oxuyan azərbaycanlı tələbələrə, **yoxsul** alımlarə, şair və sənətkarlara yardım etmişdir.

Şairə 1897-ci ildə Şuşada vəfat etmişdir. Xurşidbanunun vəfati təkcə Azərbaycanın yox, bütün Qafqazın **qabaqcıl**, maarifpərvər* adamlarını kədərləndirmiş, bu itkiyə “ədəbiyyat aləminə üz vermiş fəlakət” adını vermişlər.

Səbuhi Əhmədov “Azərbaycan tarixindən yüz şəxsiyyət” kitabından

SÖZLÜK

əlyazma	tikmə üsulu
nikbinlik	qəzəl
maarifləndirmək	ictimai xadim

① X.Natəvan haqqında oxuduqlarınız sizi hansı qənaətə gətirib çıxarı? Oxuduğunuz mətnindəki əsas fikri müəyyənləşdirin.

② Qruplara bölünün. Hər biriniz Natəvanın yazılı xarakteristikasını hazırlayı. Tərtib etdiyiniz yazının dilin qrammatik normaları baxımından düzgünlüyünə diqqət yetirin. Bir-birinizin tərtib etdiyiniz təqdimatları dinləyib, fikirlərinizi ümumiləşdirin.

③ Mətnindən Natəvanın xeyriyyəciliyi barədə yazılmış hissəni tapıb oxuyun. Xeyriyyəciliklə məşğul olan daha hansı şəxsiyyətlərin fəaliyyəti barədə danışa bilərsiniz? (Aşağı siniflərdə keçdiyiniz mətnləri xatırlayın.)

④ Uyğun hərfləri yerinə qoymaqla verilmiş cümlələri oxuyun. Sizcə, bu məlumatdan mətnin hansı hissəsini genişləndirmək üçün istifadə etmək olar?

Natəvan yaradıcılıq(q/g)a təxminən 19-cu əsrin 50-ci illərindən başlamışdır. İlk vaxtlar “Xurşid” imzası ilə yazdı(q/g)i şeirlərin əksəriyyəti itib-batmış, yalnız cüzi bir hissəsi bizə gəlib çatmışdır. 1870-ci ildən etibarən şairə özünə “Natəvan” (köməksiz, zəif, xəstə) təxəllüsü götürərə(y/k), dərin məzmunlu qəzəllərini yaratmışdır. Onun şeirlərini məzmun cəhətdən şərti olara(x/q) dörd qismə ayırma(q/x) mümkündür: aşı(q/k)anə şeirlər, təbiət gözəlli(k/y)lərinə həsr edilmiş şeirlər, müasirlərinə yazdı(q/g)i mənzumələr, hüznlü şeirlər.

SÖZLÜK

mənzumələr	hüznlü
------------	--------

⑤ Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərin əvəzinə onların sinonim qarşılıqlarını qoyp cümlələri yenidən oxuyun. Həmin cümlələrin məzmununda hər hansı bir dəyişiklik olub-olmadığı barədə fikrinizi söyləyin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Nitqimizdə elə cümlələr də işlənir, onlar məsləhət, nəsihət, tələb, təkid və s. ifadə edir. Belə cümlələr əmr cümlələridir. Onların xəbəri, adətən, feilin əmr şəkli ilə ifadə olunur. Belə cümlələrin sonunda nöqtə işarəsi qoyulur. Məsələn: *Yubanma, ardımcı tez gəl*.

6 Oxuduğunuz mətnin planını tərtib edin. Plan əsasında X.Natəvan haqqında məlumatı danışın. Danışarkən ədəbi dilin normalarına riayət edin.

7 Məntiqi vurğuya diqqət yetirməklə şeiri ifadəli oxuyun.

Qərənfil

Səni kimdir sevən bica, qərənfil?

Sənə mən aşiqi-şeyda, qərənfil!

Səni gülşən ara aşüftə gördüm

Yəqin bildim tutub sevda, qərənfil!

Belə pəjmürdə hal ilə durubsan,

Düşər güllər arə qovğa, qərənfil!

Üzündən pərdeyi-nazın kənar et,

Unutma aşiqi, haşa, qərənfil!

X.Natəvan

SÖZLÜK

sevda
qovğa

SÖZ EHTİYATI

bica	aşiqi-şeyda
haşa	pərdeyi-naz
güllər arə	pəjmürdə hal
aşüftə	

8 Şeirdə hər misranın sonunda “qərənfil” sözündən əvvəl qoyulmuş durğu işaretinin işlənmə vəzifəsini izah edin. Sizcə, “İstedadlı şairə, xeyriyyəçi qadın” mətnində də vergülün belə işlənmə funksiyasından istifadə etmək olarmı? Fikrinizi faktlarla izah edin

9 Şeirdəki “aşiqi-şeyda”, “aşüftə gördüm”, “pəjmürdə hal”, “güllər arə qovğa”, “pərdeyi-naz” ifadələrini gündəlik nitqinizdə istifadə etdiyiniz sözlər şəklində deməyə çalışın. Sonra onları cümlələrdə işlədib yazın.

10 Musiqi müəlliminin köməyindən və ya internetdən istifadə etməklə, Rauf Adıgözəlovun ifasında Vasif Adıgözəlovun X.Natəvanın “Qərənfil” şeirinə bəstələdiyi mahni-romansa qulaq asın. Müğənninin ifası zamanı bəzə sözlərdə sait səslərin uzun tələffüzünə diqqət yetirin. Həmin sözləri şeirdən seçib tələffüz şəklində dəftərinizə yazın.

11 Natəvanın “Gül dəftəri”ndən olan “Qərənfil” şeirinin məzmununu öz sözlərinizlə danışın. Sizcə, nəyə görə Natəvan öz hissərini ifadə etmək üçün məhz qərənfilə müraciət üsulundan istifadə etmişdir. Əgər siz hər hansı bir gülə şeir həsr etmək istəsəydiniz, hansı gülü seçərdiniz? Nə üçün? Fikrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

12 Şeirin hansı misralarını əmr cümlələrinə aid etmək olar? Seçdiyiniz cümlələri nəşr şəklində dəftərinizə yazın. Onların nəyə görə əmr cümləsi hesab olunduğunu izah edin.

13 Şeirdən sual cümləsini seçib səsləndirin. Onun cavab tələb edib- etmədiyi fikrini aydınlaşdırın.

XURŞİDBANU NATƏVAN

Səbirsizliklə* gözlədiyimiz, hörmətlə* qəbul olunduğumuz bu məclisdə bizi görmək istəyən iki azərbaycanlı xanım və onlardan birinin – gənc xanımın əri də iştirak edirdi. **Çadra** örtmüş bu xanımların biri Qarabağın **axırıncı** xanı Mehdiqulu xanın arvadı, o biri qızı idi. Anaya qırx, qızına isə **iyirmi yaş vermək olardı**. Hər ikisi milli geyimdə idi. Qəşənglikdən daha çox bahalı olması ilə seçilən **nazik** paltarda cazibədar görünən gənc xanımın **yanında** iki uşağı da vardı. Anası kimi milli geyimdə olan üç-dörd yaşılı qız uşağı maraq dolu, böyük, qara **gözərini bizdən çəkmirdi**. Beş-altı yaşılı oğlan uşağı isə nənəsinin dizinə sixilmiş və şövqi-təbii ilə kiçik əlini belindən asılan xəncərin üstünə qoymuşdu.

Gənc xanımın həyat yoldaşı Xasay xan gözəl insanlardan* idi. Otuz beş yaşılı Xasay xan **qədd-qamətli** idi. Başına qıvırcıq* quzu dərisindən* tikilmiş gözəl papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkəzi çuxa geyinmişdi. Fransızca parislilərdən heç də pis danışmayan Xasay xan ləyaqətli* adam idi. Mən onun mədəniyyətinə, ağlına, fransızca təmiz danışmağına **heyran** qalmışdım.

Aleksandr Duma

SÖZLÜK

cazibədar	çuxa
ləyaqətli	

SÖZ EHTİYATI

şövqi – təbii ilə

1 Söz birləşmələrini və sadə cümlələri ədəbi tələffüz normalarına uyğun tələffüz etməklə mətni oxuyun.

2 Oxuduğunuz mətnlə “İstedadlı şairə, xeyriyyəçi qadın” mətni arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirin. Hansı mətnində Natəvanın zahiri görkəminin təsvirinə daha geniş yer verilib? Bu təsvir gözlərinizin qarşısında şairənin surətinin canlanmasına imkan verirmi? Fikrinizi izah etməyə çalışın.

3 Mətndə qara hərflərlə verilmiş ifadənin yerinə aşağıdakı variantlardan hansını işlətmək olar?

A) təəccübə baxırdı	C) etinasız münasibət bəsləyirdi
B) maraqla baxırdı	D) həsrətlə gözləyirdi
E) diqqətini cəlb edirdi	

4 Nöqtələrin yerinə uyğun gələn şəkilçiləri qoymaqla aşağıda verilmiş cümlələri köçürün. Köçürərkən söz birləşmələri yaratmaq məqsədilə məhz hansı şəkilçilərin işlənməsinə diqqət yetirin.

1) A.Düma və Natəvan.. ailə.. Abşeronda birgə gəzintiyə çıxmış, ayrılkən bir-birlərinə qiymətli hədiyyələr vermişlər. 2) Natəvanın Bakıdan Şix kənd..nə daş yol çəkdirməsi haqqında ilk məlumatı A.Düma özünün “Qafqaza səyahət” kitab..nda vermişdir. 3) Natəvan.. bəslədiyi Qarabağ cinsli köhlənlər 1867-ci ildə Parisdə, Əlcəzairdə, 1869-cu ildə isə Moskvada Dünya sərgi..ndə birinci-lük qazanmış, qızıl medala, fəxri fərmana layiq görülmüşdür. 4) Tiflisdə təşkil edilən ölkə kənd təsərrüfat.. sərgisində şaire.. əl işlər.. – becərdiyi buğda, arpa və dari sortları.. ən yaxşı eksponat kimi münsiflər heyət..nin tərifnamə..ni almışdır. 5) Şamaxıda təsis olunan “Müqəddəs Nina” qızlar məktəb..nə Xurşidbanu.. min manat yardım göstərməsi “Qafqaz” qəzet..ndə qeyd edilmişdi.

5 Verilmiş aforizmləri oxuyun. Onlardan hansılarını şəxsiyyətinə hörmət edəcəyiniz xanıma aid edə bilərsiniz? Seçdiyiniz aforizmlərdəki fikirləri ümumiləşdirib, tanış olduğunuz mətnlərin məzmununa uyğunlaşdırın.

1) Etdiyiniz yaxşılıqları görməzliyə vursalar belə, bu, yaxşılığı zərrəcə də dəyərdən salmır, əksinə, onu daha qiymətli edir. (Bentam)

2) İnsandan yadigar övlad deyil, xeyirxah əməl və yaxşı ad qalar. (Makedoniyalı İsgəndər)

3) Mənə yaxşılıq edənə yaxşılıq edəcəyimə, pislik edənlərə isə öz sevgimi yetirməklə onları yaxşılıq yoluna sövq etməyə çalışacağam. (Zao-Tszı)

4) Kim həqiqəti inkar edirsə, özü ziyan çəkir. (Qalileo Qaliley)

5) Ən güclü insan özünü idarə etməyi bacaran insandır (Litsi Anney Seneka)

6 Müəllimin təqdim etdiyi cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin, sonra onları əlaqələndirərək mətn şəklində fikrinizi ifadə edin.

7 X.Natəvan haqqında yazılmış əsərlərin adlarını oxuyun. Bu əsərlərdən hər hansı biri haqqında məlumatınız varmı? Müəlliflərdən kimi tanıyırsınız?

- 1) İlyas Əfəndiyev “Xurşidbanu Natəvan” pyesi
- 2) Əzizə Cəfərzadə “Natəvan haqqında hekayələr”
- 3) Məmməd Rahim “Natəvan” poeması
- 4) Vasif Adıgözəlov “Natəvan” operası
- 5) Humay Əliyeva “Natəvanın tikmələri”

✿ Əsər adlarındakı söz birləşmələrini müəyyənləşdirin, onlarda işlənmiş şəkilçilərin qrammatik vəzifəsini izah edin.

8 Məntiqi vurgudan düzgün istifadə etməklə Natəvan haqqında verilmiş xatirəni oxuyun. Buradakı hadisə Natəvanın xarakterindəki hansı xüsusiyyəti bir daha nəzərə çatdırır? Mətnin hansı cümləsində bu daha qabarıq görünür?

Deyirlər ki, qızılgülün təptəzəcə çıxdığı vaxt, bir nəfər fəqir adam Xurşidbanu Natəvana bir dəstə qızılgül gətirir. Xan qızı ona təşəkkür etdikdən sonra 100 manat da bağışlayır. Kişi xanıma dua edərək, xudahafizləşib gedir. Bunu görən ev dargası deyir: "Xanım, o qızılgülün qiyməti lap yuxarısı 2 şahıdır. Bir dəstə gülə 100 manat verməniz məni çox təəccübəldirdi. Səxavətin də bir sərhədi var." Natəvan cavabında deyir: "Bizim yerlərdə səxavəti pulla ölçməzlər, *bunu yaxşı bilirsən*. O kişi ehtiyac içində boğulur. Gülü bəhanə edərək mənim yanımı gəlmüşdür. Onu heç cürə əlibəş yola salmaq olmazdı. Hər kasıbü sevindirəndə aldığım həzzin dərəcəsi ölçüyə gəlmir."

*İlyas Həsənov, Rauf Həsənov
"Dahilərin həyatından maraqlı məqamlar"*

9 Xatirənin mətnində altından xətt çəkilmiş söz hansı mənada işlənmişdir?

- A) Gülin baha olmasına işarə edilir.
- B) Qızılgülün güllər içərisində çox qiymətli olmasını bildirir.
- C) Qızılgül kolunun hündür olmasına işarə olunur.
- D) Gülin qiymətinin çox da baha olmamasına işarə edilir.
- E) Qızılgülün qiymətinin başqa güllərin qiymətindən 2 dəfə baha olmasını bildirir.

10 Aşağıdakı mətndə qara hərflərlə verilmiş ifadənin qrammatik vəzifəsini müəyyənləşdirin. Sizcə, həmin ifadənin sintaktik vəzifə daşıdığını söyləmək olarmı? Fikrinizi faktlarla sübut etməyə çalışın.

Yaxın və uzaq keçmişimiz

- 03.04.2012-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Xurşidbanu Natəvanın 180 illik yubileyi dövlət səviyyəsində keçirilmişdir.

- X.Natəvan haqqında 2012-ci ildə rejissor V.Məmmədzadə, Ə.Cingiz-oğlunun ssenarisi əsasında 35 dəqiqəlik qısametrajlı sənədlə televiziya filmi çəkilmişdir.

11 Çalışma 8-dəki mətndə Natəvanın cavabında fərqləndirilmiş cümləni elə dəyişin ki, əmr cümləsi alınsın. Məzmundakı dəyişikliyi hiss edə bildinizmi? Cümlənin bu şəkildə verilməsi Natəvanın xarakterinə uyğundurmu? Bu fikrə münasibətinizi bildirin.

ATƏŞGAH ALEKSANDR DÜMANIN GÖZÜ İLƏ

XIX əsrin 50-ci illərinin axırlarında* Bakıya səyahətə gələn məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Düma “Qafqaz səfəri” əsərində Suraxanıdakı Atəşgahı gördüğünü belə təsvir edirdi: “... Bakıdan atəşpərəstlərin* müqəddəs məbədi Atəşgaha gedəndə yolun yaridan çoxu dəniz [] ilə uzanır. Sola **buru-lub** alçaq çökəklik və təpələrdən keçir. Mənzilbaşına* çatmağımız iki saat çəkdi. Təpəliyə qalxdıqda qarşıda **təsəvvürə gəlməyən** [] bir mənzərə açıldı. Atəşgah dövrəsindəki binalar, tüstü* və alov sovuran yüzlərlə* **irili-xirdalı** ocaqlar ovuc içi kimi görünürdü. Onlar 4,5 kilometr sahədə yerləşirdi*. Külək əsdikcə alov zolaqları, dilləri sanki qəribə rəqslər edir, gah bulaq təki qaynayırlar, gah dalğa təki yan-yörəyə hücum edib şahə qalxır, gah da gözlənilmədən* ucalırırdı. Elə bir təsəvvür oyanırdı ki, külək alovla oynayır, onlar bir-birinə sarılırlar, sonra [] “**əlbəyaxa**” olurlar. Külək nə qədər cəhd edirdisə, odu söndürə bilmirdi. Havaya qalxan alov əhənglənmiş binanı, onun divarlarını* işıqlandırır, daha da nəzərə çarpdırırırdı. Elə təsəvvür oyanırdı ki, bina özü də tərpənir. Binanın içəri tərəfində [] düzəldilmiş ocaqlardan şölələnən qaz iri məşələ* oxşayırdı. Bu ocaqların hər birisinin yan tərəfində dördkünc **günbəz** vardı, hər küncdə* də alov püskürürdü. Binanın sağ tərəfindəki ocaq daha **gur** yanındı, daha çox alov sovururdu. Günbəzlərin künclərindəki ocaqların alovu **nisbətən** zəif idi.

Qapı **günçixana** açıldığından binanın dövrəsində hərlənməli olduq.

Birdən gözlərimiz qarşısında qeyri-adi, olduqca gözəl bir mənzərə canlandı, ətraf **çıraqban** oldu.

Biz **yan-yörəsindən** alov sovurulan qapıdan dördkünc həyətə girdik. Oradakı **günbəzli** səcdəgahın hər dörd küncündən **əbədi** alov ucalırırdı. Səcdəgah yerdən bir qədər hündürdə yerləşir və ora beş-altı pillə qalxmaq lazım gəlir. Səcdəgahın dövrəsində, bayır **divarlar boyu** iyirmiyə qədər hücrə var, qapıları içəriyə tərəf açılır. Bu hücrələrdə vaxtilə Zərdüştməzhəb tələbələr yaşayırımdı.

Atəşgahın bir kilometrliyindəki Suraxanı kəndinin böyüyü yanımıza gəlib bizi çaya dəvət etdi. Biz buna etiraz etdik.

Dəvəti qəbul etdik, faytona minib yola düşdük.

Əcəb çaydır. Belə təmtəraqlı məclisi təkcə çay **mərasimi** adlandırmaq ən azı insafsızlıqdır*.

Səliqə ilə döşənib bəzədilmiş otaqda bizi □ Azərbaycan xörəklərinə qonaq etdi'lər. Burada dincəlib yatmaq da olardı. Ev sahibi gecələməyimizi xahiş etdi. Mən **məmənnuniyyətlə** qalardım, amma Piquelevski səhər tezdən şəhərdə olmalı idi. O, Bakıya tək qayıtmaq istəsə də, **vicdanım qəbul etmədi**. Ev sahibinə təşəkkür edib gecə saat 11-də yola düşdük..."

Manaf Süleymanovdan

SÖZLÜK

hücrə	əhənglənmiş
məbəd	atəşpərəst
səcdəgah	döşəmək
cökəklik	şölələmək

SÖZ EHTİYATI

şahə qalxmaq
püskürmək
sarılmaq

① Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun.

② Mətndəki ağ boşluqların yerinə ilk ağlığınıza gələn sözü qoyub cümlələri oxuyun. Sonra "Köməkçi"yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi müəyyənləşdirin. Onu da nəzərə alın ki, hər söz üçün "Köməkçi"də üç variant verilmişdir.

Köməkçi: kənarı, qırığı, yanı; qəribə, heyrətamız, gözlənilməz; qəfildən, birdən, təsadüfən; dövrələmə, dairəvi, dördkünc; ləzzətli, dadlı, yağlı

③ Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, sualların qoyuluşunda mətndəki ardıcılıq gözlənilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın.

1) Tanış olduğunuz mətn kimin dilindən söylənilir?

2) Qonaqlar binanın dövrəsində hərləndikdən sonra hara daxil oldular?

3) Qonaqlar mənzil başına neçə saata çatdilar?

4) Atəşgahdakı hücrələrdə vaxtilə kim yaşamışdır?

5) Düma nəyi insafsızlıq adlandırmışdır?

✿ Bəs siz mətn üzrə bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz? İstədiyiniz sualları tərtib edib yazın və yoldaşlarınıza oxuyun.

④ Qruplara bölünərək aşağıdakı mövzular ətrafında təqdimat hazırlayın.

1) Atəşgaha gedən yol.

2) Küləklə alovun "oyunu".

3) Günbəzli həyət.

4) Qonaqpərvərlik.

⑤ Aleksandr Dümanın Azərbaycana səyahəti haqqında internet səhifələrindən, ədəbiyyatdan istifadə edərək material toplayın və fikirlərinizi ümumiləşdirərək təqdimat hazırlayın.

- 6 Mətndə yerində işlənməyən bir cümlə var. Onu tapıb səsləndirin.
- 7 Necə bilirsiniz, aşağıdakı cümləni mətndə hansı abzasdan sonra yerləşdirə bilərik?
Atəşgaha günbatan tərəfdən yaxınlaşdıq.
A) 1-ci B) 2-ci C) 3-cü D) 4-cü E) 5-ci

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Yüksək hiss və həyəcanla tələffüz edilən cümlələr nida cümlələridir. Məsələn:
Eşq olsun Azərbaycan əsgərinə!

Nida cümlələrini yaratmaq üçün, sadəcə, intonasiyadan, bəzən də nidalardan istifadə olunur.

Məsələn: *Gözəl torpaq, sənə çox borcluyam, çox!*

Ah, mən gündən-güna bu gözəlləşən

İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?!

Nida cümlələrinin sonunda nida işarəsi qoyulur.

- 8 Nidaların köməyilə yaranan bir neçə nida cümləsi fikirləşib dəftərinizə yazın. Seçdiyiniz nümunələrin qrammatik normalar baxımından düzgün yazılışına diqqət yetirin.
- 9 Hansı variantdakı fikirlərə A.Dümanın təsvirində toxunulmuşdur? Düzgün variantı tapın və fikrinizi mətnə istinad etməklə əsaslandırın.
- A) 2, 4, 5, 7 B) 3, 5, 6, 7 C) 1, 4, 7 D) 5, 6, 7, 8 E) 1, 3, 5, 7
1. XVII-XVIII əsrlərdə inşa edilmiş bu məbəd 24 hücrədən və mərkəzi səcdəgahdan ibarətdir.
 2. Məbədin ən erkən tikilisi təqribən eramızın 1713-cü ilinə təsadüf edir.
 3. XVII-XVIII əsrlərdə inşa edilmiş məbədin adı “Alov evi” və ya “Alov yeri” anlamı verir.
 4. Hücrələrdən yaşayış yeri, ibadətgah və karvansara kimi istifadə olunmuşdur.
 5. Mərkəzi məbəd-səcdəgah 1810-cu ildə tikilmişdir.
 6. Suraxanıdakı Atəşgah məbədi VII əsrə kimi fəaliyyət göstərib.
 7. “Atəşgah məbədi” Bakı şəhərindən 30 km aralıda, Suraxanı kəndi yaxınlığında yerləşir.
 8. Məbəddə 20 qiymətli daş kitabə vardır.
- 10 Mətndən 5 elə nəqli cümlə seçin ki, onları nida cümləsinə çevirmək mümkün olsun. Sonra həmin cümlələri nida cümləsi kimi formalaşdırıb yazın.

AZƏRBAYCAN TORPAĞI

Harda ümman görürəm,
Sən yadıma düşürsən,
Mənim mavi Xəzərim!
Harda liman görürəm,
Sən yadıma düşürsən,
Mənim doğma şəhərim!

Harda sahil görürəm –
Qumlu-qayalı sahil.
Buzovnadır, – deyirəm, –
Bura başqa yer deyil.
Bir qəşəng göl görürəm,
Sanmiram ögey gölü.
Çünki xatırladır o
Mənə bizim Göygölü!

Qarşımı dağ çıxırsa
Başı qarlı*, dumanlı*,
Ətəkləri yamyasıl
Döşü qalın ormanlı* –
Şah dağıtək, Kəpəztək
Əzziz bilirəm onu.
Mən Talış dağlarıyla*
Əkiz bilirəm onu!

Torpaqları çörəkli,
Bağları barlı edən,
Kəndləri, şəhərləri
Axar-baxarlı edən
Bir çayın sahilindən
Yolum düşürsə haçan,
Deyirəm ki, o, Kürdür,
Axıb gedir yanından.

Nə dildə **qanad açsa**
Şirin bir nəğmə əgər;
Onunla şadlanarsa,
Qəmlənərsə ürəklər,
Oxşayarsa insanın
Xəyalını, ruhunu,
Azərbaycan nəğməsi
Zənn edirəm mən onu.

Azərbaycan torpağı,
Öpüm, öpüm səni, gəl!
Axı səndə görmüşəm
Hər şeyi əvvəl-əvvəl.
Axı səndə bilmışəm
Nə var, nə yox dünyada.
Axı səndə görmüşəm
Hər şeyin qəşəngini –
Bağçaların barını,
Çayların axarını,
Üfüqlərin rəngini,
Dostluğу, **sədaqəti**,
Sevgini, məhəbbəti.

Səndən ayırsa **belə**
Dənizlər*, dağlar məni,
Nə **xoş gəlsə** gözümə,
Qoynuna bağlar məni.
Dünya mənə xoş gəlir
Həyatın hər **bir** çağrı.
Sən **bir** dünyasan, **demək**,
Azərbaycan torpağı!

Qabil

SÖZLÜK

liman	əkiz
sanmaq	axar-baxarlı

SÖZ EHTİYATI

qoynuna bağlar	ümman
zənn etmək	orman

- 1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun.
- 2 Azərbaycan torpağının gözəlliyini, doğmaliğini şair necə təsvir etmişdir? Həmin təsviri genişləndirib öz sözlərinizlə danışın.
- 3 Şeirin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın.
- 4 Cümlələr arasında əlaqələri gözləməklə “Sən bir dünyasan” mövzusunda inşa yazın. Tərtib etdiyiniz mətndə müvafiq nümunələrdən, faktlardan istifadə etməyə çalışın.
- 5 Şeirdə altından xətt çəkilmiş söz birləşmələrinin növlərini müəyyənəşdirin. Onları tərcümə edib, cümlələrdə işlədin.
- 6 Şeirdə çəhrayı rəngdə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın və bu sözü cümlələrdə işlədin.
- A) yaraşıqlı B) mənzərəli C)dağlı-dərəli D) güllü-çiçəkli
- 7 Şeirdən xoşunuza gələn hissəni əzbərləyin.
- 8 Şerin ikinci bəndini nəsrə çevirib nəqli cümlələr şəklində dəftərinizə yazın. Sonra cümlələrdəki hər sözə sual verməyə çalışın. Hansı söz suala cavab vermir?
- 9 Şeirin məzmununa əsasən, “Azərbaycan torpağı” mövzusunda kiçik bir esse yazın. Sonra seçdiyiniz nümunələrlə yazınızı zənginləşdirin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə müstəqil leksik mənaya malik, bir-birilə həm məna, həm də qrammatik cəhətdən bağlı olan sözlər cümlə üzvləri adlanır. Cümlədəki hər sözü cümlə üzvü hesab etmək olmaz. Məsələn: *Uşaqlar, deyəsən, qatar yaxınlaşır* – cümləsində *uşaqlar* və *deyəsən* sözləri mənaca cümlə üzvləri ilə bağlı olsalar da, qrammatik cəhətdən əlaqədar deyildir. Yəni həmin sözləri cümlədən çıxarsaq da, fikir bitkinliyi pozulmayacaqdır.

Cümlə üzvləri nitq hissələri, bəzən də söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

Məsələn: Məktəbimiz *kəndin kənarında* yerləşir, – cümləsində *kəndin kənarında* söz birləşməsi bir cümlə üzvüdür.

- 10 Sonuncu bənddə bəzi sözlər qırmızı şriftlə verilmişdir. Sizcə, həmin sözlər digərlərindən nə ilə fərqlənir? Fikrinizi izah edin, başqalarının fikirlərinə də münasibət bildirin.

ƏRİK AĞACI

Nəbi dayı məni yeməkxananın kənarında cərgələnmiş meyvə ağaclarına* tərəf çəkdi:

– Bu **ting**. Yadınızdadır mı, dava vaxtı mənə tapşırılmışınız? Buyurun, əmanətinizi təhvil alın! – dedi.

Mən dayanıb **qollu-budaqlı**, başında qaysı qızaran ağaca təəccüblə* baxırdım:

– Həmin tingdir?

– Özüdür.

– Yox canım?!

– Özüdür ki, var!

Nəbi dayı **yaradanlara** məxsus bir qürurla* ağacın budağına, meyvələrinə baxırdı:

– Görürsənmi nə qanadlanıb!**1**

Ayrı vaxt olsaydı, uşaqlıq* illərimi yad edib dərhal ağaca **dırmaşar**, budaqlardan öz əlimlə qaysı dərməyə tələsərdim. Amma indi qoca bağbanın sözü məni lap çasdırmışdı. Heç inana bilmirdim ki, çöp kimi qoyub getdiyim ting nəhəng ərik* ağacına əvrilmişdir. Müəllimlər otağında qaysı yediyimiz günləri* █. Doğrudanmı, bu həmin tingdir? Nə qədər də böyüüb, qol-budaq atıb! Elə bil, göyə çatacaq. Ağacın gövdəsi möhkəm olduğundan* görənlər, bəlkə də, otuz-qırx yaşı verərdi. Mən sanki dünənki körpənin belə böyüüb nəhəngə döndüyünə sevinc və təəccüb içinde **heyran-heyran** baxırdım.

Nəbi dayı da bu **mənzərədən** sevinirdi. İrəli yeriyb cərgələnmiş ağacları göstərdi:

– Bu bağcanın **binasını** siz qoymusunuz. Uşaqlar bəsləyib böyüdüblər. Bax bu cərgə badam, bunlar* payızlıq armud, **yandakılar** gülöyşə nar, iydə ağaclarıdır. Sizin qaysı şah ağacdır. Bunlar hamısı ondan sonra basdırılıb. Hamısı da indi meyvə verir. İnternatda oxuyanların* meyvəsi, kompotu, mürəbbəsi məktəb bağındandır.**2**

Mən bağbana təşəkkür etməyə münasib söz tapmirdim. Belə gözəl bir bağcanın bağbanı qarşısında idi. **İri gövdəli kişi indi bəslədiklərinin əksinə olaraq, elə bil ki, kiçilmiş, zəifləmiş, yüngülləşmişdi.****3**

Nəbi dayı mənim qarşısında bağban yox, böyük mənə və mətləblərdən xəbər verən hörmətli bir sima kimi dayanmışdı. İndi mən onun əlini sixmaq, önungə **təzim edib** təşəkkürümü bildirmək arzusunda idim. **Ancaq böyük bir qəlb sahibi uşaqların gələcəyi üçün belə bağ bəsləyə bilərdi**. Sıralanmış ağaclar da sanki qoca bağbanın yaradan əlləri ilə fəxr edir, hamını, hər şeyi **halal əməyin bəhrəsinə** tamaşaya çağırırdı...

O gündən ərik ağacı heç yadimdən çıxmır. **4**

Abad bağ-bağat görəndə həmişə zehnimin səhifəsində yazılır: Ərik ağacı!

Mir Cəlal

SÖZLÜK

əmanət	münasib
zehin	abad
gövdə	

SÖZ EHTİYATI

qaysı	təzim etmək
sima	mətləb

1) Məntiqi vurgudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. Əsas fikri müəyyənləşdirin.

2) Aşağıdakı suallardan hansılar mətnin məzmununu əks etdirmir?

1) Mətni danışan şəxs hansı peşənin sahibidir?

2) O, kim ilə söhbət edirdi?

3) Haqqında danışılan bağ hara məxsusdur?

4) Tingləri bağda kim əkmişdi?

5) Kim ona qulluq etmişdi?

6) Nəbi dayı bağdağı ağacların belə gözəl olmasına necə il əmək sərf etmişdi?

7) Bağda ərikdən başqa daha hansı meyvə ağacları əkilmişdi?

8) Bağdan dərilmiş meyvələri harada satırdılar?

3) Mətndə ərik ağacından söhbət gedir. Həmin ağacın təsviri verilmiş hissəni tapıb səsləndirin.

4) Aşağıda verilmiş atalar sözlərini oxuyun. Necə düşünürsünüz, onların hamisiniñ mətnin məzmununu ilə səsləşdiyini söyləmək olarmı? Fikrinizi bildirin.

ATALAR SÖZÜ – AĞLIN GÖZÜ

1) Bağ bağbansız olmaz, dəvə sarvansız!

2) Bağa “bağ” deməyiblər, “bax” deyiblər.

3) Ağac bar verəndə, başını aşağı əyər.

4) Yixılan ağaca balta çalan çox olar.

5) Bağ salan barın yeyər.

5) Mətndə göy kursivlə fərqləndirilmiş cümlələrdə ifadə olunmuş fikirləri yoldaşlarınızla müzakirə edin. Gəldiyiniz nəticəni ümumiləşdirərək təqdim edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

6) Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlənin mənasını necə izah edərdiniz? Məgər agac da şah ola bilər? Müzakirəyə qoşulun və deyilən müxtəlif fikirlərə münasibətinizi bildirin.

7) Sizcə, bağban Nəbi dayını daha çox sevindirən nə idi?

A) Gözəl bağ salmışdı.

B) Bağda çoxlu bar gətirən ağaclar var idi.

C) Bağdan toplanılan məhsullar internat məktəbin uşaqları üçün istifadə olunurdu.

- D) Əmanətin sahibi qayıdıb gəlmışdı.
 E) Nəbi dayı bu bağdan çoxlu qazanc götürürdü.
- 8** Mətndə kursivlə verilmiş cümlələrdəki söz birləşmələrini müəyyənləşdirin, tərəflərinin ifadə vasitələrini təyin edin.
- 9** Mətndə altından xətt çəkilmiş sözü variantlardan hansı ilə əvəz etsək, mənə dəyişməz?
- A) müharibə B) döyüş C) savaş D) dalaş
- 10** Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş ifadəni necə başa düşürsünüz?
- A) Bağça üçün bina tikilmişdir.
 B) Bağça binada yerləşir.
 C) Bağçanın əsasını qoymuşdur.
 D) Bağçanın kənarında gözəl binalar tikilmişdir.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümə üzvləri 2 yərə bölünür. Baş üzvlər və ikinci dərəcəli üzvlər. Bu bölgü onların cümlənin təşkilindəki roluna görədir. Baş üzvlər cümlənin qrammatik əsasını təşkil edir. Onlar aşağıdakılardır:

1. Mübtəda
2. Xəbər

Mübtəda cümlədəki hərəkətin və ya əlamətin aid edildiyi şəxsi, əşyani bildirir. Kim?, nə?, bəzən də hara? suallarından birinə cavab verir, ismin adlıq halında olan söz və ya söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn: 1. *Təbriz Şərqi böyük şəhərlərindən biridir.* 2. *Təbriz sənətkarlarının şöhrəti dünyaya yayılmışdı.*

Mübtəda cümlənin ən müstəqil üzvüdür. Qrammatik cəhətdən heç bir üzvdən asılı deyil. Mübtəda ən çox isim və əvəzliliklərə ifadə olunur. Sifət, say, işarə əvəzlilikləri, feili sifət, məsədər və zərflər də isimləşərək mübtəda vəzifəsində iştirak edə bilir. Mübtədanın şərti işarəsi: _____

Məsələn: **Körpa** (sifət) yuxuda gülümşəyirdi.

- 11** Aşağıdakı cümləni mətndə nömrələnmiş hansı abzasın sonuna əlavə etmək olar? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bir kəsə minnətimiz yoxdur.

- a) 1 b) 2 c) 3 d) 4

- 12** Mətndə ağ boşluqda “xatırlamaq” sözünün hansı qrammatik forması yazılmalıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

- a) xatırlayacaq b) xatırladım c) xatırlayıraq d) xatırlamışlar

- 13** Mətnə əlavə etdiyiniz cümlənin mübtədasını təyin edin. Onun ifadə vasitəsini, qəbul etdiyi şəkilçiləri müəyyənləşdirin.

- 14** Mətndə sarı fonla fərqləndirilmiş hissəni dəftərinizə köçürün. Yazdırığınız cümlələrin mübtədasını müəyyənləşdirib altından xətt çəkin və hər birinin üzərində ifadə vasitələrini qeyd edin. Axırıcı cümlədə diqqətli olun.

NOVRUZ BEYNƏLXALQ BAYRAMDIR

Novruz Azərbaycanla yanaşı, Türkmənistan, Tacikistan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkiyə, Pakistan, İran, Əfqanıstan və s. kimi Şərqi ölkələrində də bayram kimi qeyd edilir.

Novruz bayramı türkmən xalqı üçün qardaşlıq, mehribanlıq* gündür. Həmin gün hamı yaman sözdən uzaq* durmağa, yaxşı söz danışmağa, gülərzə, qonaqpərvər olmağa çalışır. Bayram dövlət səviyyəsində Aşqabadın küçə və meydanlarında qeyd olunur.

Özbəkistanda Novruz günlərində meydan tamaşalarına geniş yer verilir. Mərasimin əsas iştirakçısı Baba Dehqandır. Ona Baba Novruz da deyirlər*. Onlar da süfrəyə “s” hərfi ilə başlayan* 7 cür yemək qoyurlar.

Qazaxıstanda da bu bayramı elliklə keçirirlər*. Evlər təmizlənir*, ən gözəl paltarlar* geyinilir*, alqlışlar* söylənilir. Novruz günü **bağışlanması istəyəni** mütləq bağışlayırlar*.

Qırğızıstanda da tonqalın üstündən* tullanmaq kimi adət mövcuddur. Qırğızlar tonqalın üstündən tullanaraq: “Qırmızı nurun mənə, sarı xəstəliyim sənə getsin”, – deyirlər.

Tacikistanda Novruz martın 20-də başlayır və 3–4 gün davam edir. Uşaqlar yaz çiçəklərindən* dərib yiğir, qapıları döyür, ev sahibinə çiçəklərdən verir, ev sahibləri də onlara pay verirlər*.

Əfqanıstanda isə bayram süfrəsinə dəstərxan deyirlər. Süfrədə mütləq 7 növ quru meyvədən hazırlanmış* içki olur. Əfqanlar bunu yalnız Novruzda hazırlayırlar. Əfqanıstanda Azərbaycandakı kimi, **yumurta döyüşləri** də olur.

İran süfrəsində fərqli bir səməni olur. Onlar səmənini ən çox mərcidən göyərdirlər. İran süfrəsində də “s” hərfi ilə başlayan 7 **nemət** olmalıdır.

Türkiyə ərazisində belə hesab edirlər ki, martın gəlişi ilə qış qurtarır və ona görə də martın 22-si “Novruz sultan” adlandırılır. Türkler də Novruzda “s” hərfi ilə başlayan 7 cür nemətin süfrədə olmasını **məsləhət görürlər**. Göründüyü kimi, hər yerdə Novruz adətləri çox oxşardır.

Novruz dünyanın bir sıra ölkələrində bu xalqların nümayəndələri tərəfindən geniş şəkildə qeyd edilir. Bu cür **məkanlar** arasında Los-Anceles, Toronto, London, Hindistan, Çin, Bosniya, Monqolustan, Tataristan, Başqırdıstan, Gürcüstanı

saymaq olar. **Təsadüfi deyil** ki, 2009-cu il sentyabrın 30-da Novruz YUNESKO tərəfindən qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmiş, 23 fevral 2010-cu ildə isə BMT Baş Assambleyasının 64-cü sessiyasının iclasında mart ayının 21-i “Beynəlxalq Novruz Günü” **elan** edilmişdir.

Novruz bayramı ensiklopediyasından

SÖZLÜK

elliklə	irs
mövcuddur	qeyri-maddi

SÖZ EHTİYATI

mərci	mərasim
dəstərxan	

① Məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Oxu zamanı müxtəlif ölkələrdə Novruz adətlərinin fərqli məqamlarına fikir verin.

② Qruplara bölünün. Dərslikdəki mətndən aldığınız məlumat əsasında müxtəlif ölkələrdə Novruz adətləri barədə təqdimat hazırlayın. Təqdimatınızı əlavə materiallarla zənginləşdirin. Hər qrup müəyyən bir ölkənin adı ilə adlandırılıb, həmin ölkənin təmsilçisi kimi çıxış edə bilər.

③ Mətnin məzmununa aid olan sualları seçib səsləndirin.

1) Mətnin hansı hissəsində Novruzun insanlar arasında mehribanlıq, xoş ünsiyyət yaratmasından bəhs olunur?

2) Hansı ölkələrdə Novruzqabağı bayram süfrələrinin bəzənməsində oxşarlıq vardır?

3) Tonqalın üzərindən tullanmaq kimi qədim bir adəti Türkiyə ərazisinin hansı bölgələrində həyata keçirirlər?

4) “Qızımızı nurun mənə, sarı xəstəliyim sənə getsin” sözlərini qırğızlar nə vaxt və nə məqsədlə işlədirlər?

5) Hansı ölkələrdə Novruzu dövlət səviyyəsində deyil, sadəcə, orada yaşayan bəzi xalqların şəxsi istəyi və arzusu ilə keçirirlər?

④ Mətndə çoxlu faktdan istifadə olunmuşdur. Bu faktları necə qruplaşdırmaq olar? Öz variantlarınızı təqdim edin.

⑤ Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərdən ikisi göy rənglə fərqləndirilmişdir. Bu sözlər altından xətt çəkilmiş digər sözlərdən nə ilə fərqlənir? Səbəbini izah edə bilərsinizmi? Altından xətt çəkilmiş sözlərin grammatik mənalarını müəyyənləşdirin.

⑥ Verilmiş sözlərdən cümlələr düzəldib dəftərinizə köçürsəniz, Novruz çərşənbələri barədə əlavə məlumat əldə edə bilərsiniz:

1) ev-eşik, yel, təmizlənir, çərşənbəsində, his-tozdan.

2) çərşənbəsində, torpaq, yerin, istilik, canına, gəlir.

- 3) ev, hər, tonqal, çərşənbədə, ilaxır, ailə, yandırmalıdır.
- 4) körpələri, qocaları, hətta, su, xəstələri, tonqal, üst, çərşənbəsində, hoppandırırlar.

7 Aşağıdakı sətirlərdə 5 atalar sözü “gizlənmişdir”. Bu atalar sözlərini daha tez tapmaq üçün “Kim daha tez ...” yarışı keçirin.

yazda işlər; aləm oyandı; yaz gətirər; qışda dişlər; səndən hərəkət; yaşıl boyandı; qış aparar; yay ayransız; məndən bərəkət; qış yorğansız olmaz.

8 Mətnədə qırmızı rəngdə verilmiş sözün quruluşu ilə bağlı debata qoşulun.
1) Bu, mürəkkəb sözdür, 2 sözün birləşməsindən yaranıb.

2) Bu, düzəltmə sözdür, kökü “qonaq” sözüdür.

9 Aşağıdakı məlumatı oxuyun və fərqləndirilmiş cümlələrin mübtədasını tapıb səsləndirin. Altından xətt çəkilmiş və qara şriftlə verilmiş cümlələrdəki mübtədaların ifadə vasitələrini müqayisə edin.

Qazaxlar Novruz Naurız adlandırırlar. Bu söz yazın doğulması mənasını verir. Lakin bayramın başqa adları da var. Məsələn, “Ulus künü” (yeni ilin birinci günü), və ya “Ulistın ulı künü” (xalqın böyük günü). Novruzun gəlişi münasibətilə insanlar təzə paltar geyinir, bir-birilərinə qonaq gedirlər. **Mərasimin əsas xörəyi tərkibinə 7 inqredient daxil olan naurız-kojedir**. O, həyatın 7 elementini simvolizə edir. Bunlara ət, su, duz, yağ, un, taxıl və süd daxildir. İngredientlərsə öz növbəsində şadlıq, uğur, müdriklik, sağlamlıq, firavanlıq, sürət, artım və ilahi mühafizə anlamı daşıyır. Ağsaqqalın qarşısına naurız-koje olan 7 piyalə qoyulmalı, hər kəs 7 evə qonaq getməli və öz evinə 7 nəfəri dəvət etməlidir.

Qazaxlar bir-birilərini: “Naurız meyramı kuttu bolsun! Ak mol bolsın!” – deyərək təbrik edirlər.

Təbriki qəbul edənlər isə : “Birçə bolsın!” – deyib cavab verirlər.

OĞUL QAZANCI

Zəfər Simuzər arvadın təkidi ilə institutun hazırlıq **kursuna** girmişdi. Ana oğlunun yaxşı geyinib-kecilməsi, yeməsi üçün yenə də dəridən-qabıqdan çıxırdı.

İstirahət günü idi. **Baharın xoş nəfəsi** ürəklərə sevinc gətirirdi. Hava xoş, səma **ləkəsiz** idi. Zəfər anasına dedi:

– Anacan, işlərini qurtar, şəhərə gəzməyə çıxaq.

Ana sevindi, nə isə demək istədi. Lakin duruxub dinmədi.

– Anacan, niyə dinmirsən, yoxsa getmək* istəmirsən?

– Gəlsənə bu gün çıxmayaq, bəlkə, qonağımız gəldi. İstəyirsən, özün tək get.

Zəfər gülümsəyib başını aşağı saldı. O, anasının fikrini **dərhal** anladı. Bu bəhanələrin başqa səbəbi vardi. Ana bu gün **maaş** almamışdı. Buna görə də şəhərə çıxmaq* istəmirdi. Birdən yaxşı bir şey düşdü. Almağa pul lazımdır. Oğlu nə üçün sıxıntı çəksin!

– Yox, anacan, hazırlaş, birlikdə çıxaq. Bulvara gedib havamızı dəyişək. Başqa nə lazımdır ki...

Oğlunun **əl çəkmədiyini görən** Simuzər arvad razı oldu. O, yan otağa keçdi. **Rəngi** solmuş, nimdaş, güllü **paltarını**, ayaqqabısını geydi. Bayira çıxdılar. Avtobusa minib dəniz **kənarında** düşdülər. Ana oğlunun qoluna girib dedi:

– Oğlum, keçən günlərim gəlib lap gözümün qabağında dayandı. Cavan vaxtimızda atanla həmişə yuxarıdan piyada gəlib bura çıxardıq. Heç yorulmazdım*. Quş kimi qanad açardıq. Qoluna girməkdən xoşlanardı. Mən də həmişə onun **arzusunu** yerinə yetirərdim. Torpağı sanı yaşayasan, boy-buxunca lap atana oxşamışan.

Ana-bala şirin söhbət edə-edə gəlib bir mağazanın qabağında dayandılar.

– Anacan, hədiyyələr mağazasıdır. Təzəcə açıblar. Gəlsənə bir girək görək nə var, nə yox, – deyə Zəfər onu içəri çəkişdirdi*.

Ana **könülsüz halda** mağazaya girdi. Vitrinləri **gözdən keçirə-keçirə** gəlib **tikili malla**r şöbəsinə çatdılar. Zəfər gözəl bir donu anasına göstərərək dedi:

– Anacan, xoşuna gəlirmi?

– Tutaq ki, gəlir, sonrası nə olsun?

– Əgər **ölçüsü** uyğun gəlirsə, götürək, əsl sənin malındır.

– Nə ilə oğlum? Bilirsənmi, hələ maaş almamışam.

– Sən almamışansa, mən almışam.

Ana daha heç bir söz deyə bilmədi. Dayanıb **mat-mat** oğlunun üzünüə baxdı. Zəfər paltarın pulunu kassaya verib qayıdanda ana **yaylığının ucu ilə** gözlərinin yaşını silirdi. Ancaq bu, kədər deyil, sevinc yaşları idi!

Oğul **qazancı!**... Onun özü kimi şirin olur...

İsa Hümmətov

SÖZLÜK

təkid
bəhanə

sıxıntı
nimdaş

SÖZ EHTİYATI

duruxmaq
dəridən-qabıqdan çıxmaq
torpağı sanı yaşamaq

- 1) Cümlələri mətnin məzmununa uyğun olaraq ardıcıl sıralayın.
- 1) O, anasının fikrini dərhal anladı.
 - 2) Baharın xoş nəfəsi ürəklərə sevinc gətirirdi.
 - 3) Oğlunun əl çəkmədiyini görən Simuzər arvad razı oldu.

- 4) Ana daha heç bir söz deyə bilmədi.
- 5) Ana könülsüz halda mağazaya girdi.
- 6) Qoluna girməkdən xoşlanırdı.

2 Hansı fikir mətnin məzmununa uyğun gəlmir?

- A) Ana oğlunu yaxşı saxlamağa çalışırdı.
- B) Zəfər anasını sevindirməyə çalışırdı.
- C) Zəfərin mağazadan paltar almağa pulu yox idi.
- D) Ana oğlunun hərəkətindən fərəh duydu.

3 Necə düşünürsünüz, Zəfər ilk maaşına anası üçün paltarı almaqla düzgünmü hərəkət edir? Sizlərdən biriniz Zəfərin yerində olsaydınız, necə hərəkət edərdiniz? Müzikə edin və fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

4 “Hikmət xəzinəsi”ndəki aforizmi oxuyun və yadda saxlayın. Aforizmdə deyilən fikri bu hekayənin qəhrəmanına aid etmək olarmı?

HİKMƏT XƏZİNƏSİN DƏNƏN

Heç bir sevgi və şəfqət ana sevgisi və şəfqətinin yerini verməz. *Onore de Balzak*

5 Mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib dəftərinizə yazın. Sualların düzgün tərtibinə diqqət yetirin.

6 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri aid olduqları sözlərlə birlikdə seçib dəftərinizə yazın. Alınan söz birləşmələrinin növünü təyin edin və tərəflərinin ifadə vasitələrini göstərin.

7 Mətnin məzmunu əsasında aşağıdakı cümlələri tamamlayın, sonra xəbərlərin altından xətt çəkib, ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

1) Gəlsənə bu gün çıxmayaq, 2) Avtobusa minib, 3) Ana-bala şirin səhbət edə-edə, 4) Ana könülsüz, 5) Ancaq bu, kədər deyil,

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Xəbər cümlənin baş üzvlərindən biri olub, haqqında danışılanın hərəkət və ya əlamətini bildirir. Məsələn: *Gülbəsləyən qız gulləri sulayanda mən də ləkləri gəzir, gül dərirdim* – cümləsində xəbər (*gəzir; dərirdim*) mübtədanın (*mən*) icra etdiyi hərəkəti, işi bildirir.

Kamal qoçaq oğlandır – cümləsində isə xəbər (*oğlandır*) mübtədanın ifadə etdiyi əşyanın daşıdığı əlaməti bildirir.

Xəbər nə edir? (feilin bütün şəkil və zamanlarında), kimdir? nədir? neçədir? haradadır? necədir? və s. suallarından birinə cavab verir. Xəbərin şərti işaretisi: _____

8 Mətndə sarı fonla fərqləndirilmiş hissəni dəftərinizə köçürün. Yazdığınız cümlələrin xəbərini müəyyənləşdirib altından xətt çəkin və hər birinin üzərində ifadə vasitəsini qeyd edin.

9 Xəbərə aid olan fikirləri seçib səsləndirin. Haqlı olduğunuzu nümunələrlə əsaslandırın.

- 1) Mübtəda ilə bağlı olur.
- 2) Mübtədanın nə etdiyini, necə olduğunu bildirir.
- 3) Əsasən zərflərlə ifadə olunur.
- 4) Xəbər məsdərlə ifadə oluna bilmir.
- 5) İfadə vasitələrinə görə 2 qrupa bölünür.

10 Mətnəndə altından xətt çəkilmiş cümlələrin xəbərini müəyyənləşdirməyə çalışın. Necə bilirsiniz, bu cümlələrin xəbəri nə ilə ifadə olunub? Diqqətli olsanız, cavabı asan taparsınız. Cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin.

GÜLBƏSLƏYƏN QIZ

Bağ-bağat içində, **güllük** əhatəsində tikilmiş ağ, daş binanın ikinci mərtəbəsində istirahətdə idim. Həkimlər əsəb sakitliyi* üçün buranı məsləhət görmüşdülər.

Hər səhər tezdən eşitdiyim ilk və ən munis musiqi suyun şırıltısı idi.

Görürdüm ki, **ayağı yalnız**, qolu dirsəyə qədər çirməkli, başı ağ ləçəkli bir qız əlində rezin şlanq gül ləklərini sulayır. Gah da **susəpəni** götürüb gullərin yarpaqlarını **ehtiyatla** yuyurdu.

... Sabahısı gün suyun səsini eyvandan yox, həyətdə lap yaxından eşidirdim. Gülbəsləyən qız gulləri sulayanda* mən də **ləkləri** gəzir, gül dəriirdim. Əlbəttə, hər gülü yox, xoşuma gələn gulləri dəriirdim. Dəriirdim, özü də çalışırdım elə budaqlardan, kollardan dərim ki, ləklərin görkəmi pozulmasın. Dərdiyim gullərdən səliqə ilə yaraşıqlı* bir dəstə bağlayır, zanbaq yarpağı ilə sarımağa çalışırdım. Düzəldiyim iri dəstədə məxməri gül, nərgiz, mixəkgülü, qızılıguldən tutmuş süsən, zanbaq, nilufər və Çin gülünə qədər hamisindən vardi. Özü də çalışırdım bu gullərin rəngi xalçada vurulan dairəvi **naxışlara** oxşasın, hər halda **qarma-qarışığı** yox, yaraşıqlı olsun...

... Gülbəsləyən qız öz işində idi. **O məni görən kimi** şlanqı yerə qoyub üst-başını çırpdı, **qamətinini** düz tutub başı ilə salam verdi. Sonra yenə şlanqı əlinə aldı, işinə davam etdi. Qız ləklərdən gül dərdiyimi, dəstə bağladığımı da görürdü.

Gül dəstəsini zanbaq yarpaqları ilə bağlayandan, diqqətlə bir də **nəzərdən keçirəndən** sonra mən də gülbəsləyən qız kimi üst-başımı çırpdim, yavaş addımlarla qiza yaxınlaşdım.

Qız əvvəl fikir vermədi. O elə bildi ki, buradakı ləklərdən də gül dərmək* istəyirəm. **Balıqqulağı** səpilmiş ciçirlə ləklərə yox, düz ona yaxınlaşdığını görəndə dayanıb mənə tərəf döndü:

- Deyəsən, dəstə bağlayırsınız?

- Bəli, dəstə bağlayıram, görüm bəyəniləcək, ya yox!
 - Güllərə söz **yoxdur**, bizim güllük **mahalda** məshhurdur.
 - Məshhurdur, mən istəyirəm ki, güller əsl sahibinə təqdim olunsun.
Bunu deməyimlə dəstəni qızə təqdim etməyim bir oldu:
 - Bu dəstəni sizin üçün hazırlamışam, qızım!
- Qız bunu görüb çaş-baş qaldı, bir şeydən uzaqlaşmaq* istəyənlər kimi geri çəkildi:

– Nə deyirsiniz, özünüzə lazım olar. Mən buna **layiq deyiləm**.

– Qızım, bu güllər sizə, siz də bu güllərə layiqsiniz. Mən neçə gündür burdayam, sizin güllərə çəkdiyiniz zəhmətin və qayığının şahidiyəm. Mən görürəm ki, siz **böyük səylə** güllərə qulluq eləyirsiniz. Vətənimizin hər guşəsini belə laləzara çevirmək üçün əməyini*, istirahətini, gəncliyini **əsirgəməyən** qızlara bir ata, bir **vətəndaş minnətdarlığı** bildirmək istəyirəm. Mən bunun üçün sizin öz əllərinizlə* bəslədiyiniz əlvan və ətirli güllərdən layiqli hədiyyə tapmamışam.

Qız pul kimi **qızardı**. Gül dəstəsini alıb əlində **əmanət** kimi saxladı. **Həyadan**, ismətdən **göz qapaqları** endi. Sanki yalnız ayaqlarına baxa-baxa bunu deyə bildi:

– Çox sağ olun!

Mir Cəlal

SÖZLÜK

süsən	dirsək
nilufər	laləzar
munis	

SÖZ EHTİYATI

ismət	qolu çırməkli
çaş-baş qalmaq	mixəkgülü

1 Hekayəni oxuyun. Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurgudan yerində və düzgün istifadə edin.

2 Qruplara bölünün və hekayənin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların ədəbi dilin normalarına uyğunluğuna diqqət yetirin. Yazdığınız sualları müəllimin tövsiyə etdiyi qrupa verin. Təqdim edilmiş suallarda yol verilmiş səhv'ləri müəyyənləşdirib düzəldin.

3 Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Mətnədə fakt və hadisələri ümumiləşdirərək fikrinizi əsalandırın.

- 1) Daş binanın sakini.
- 2) Gülbəsləyən qızın çiçəklərə qayğısı.
- 3) Çiçək dəstəsi.
- 4) Gülbəsləyən qızın təəccübü.
- 5) Vətənimizin zəhmətsevən övladı.

4 Necə bilirsiniz, mətnin giriş və əsas hissəsi bir-biri ilə aşağıdakı cümlələrdən hansı ilə əlaqələnir? Mətndəki fikirlərin məntiqi ardıcılığını müəyyənləşdirərək əsaslandırın.

- A) Görürdüm ki, ayağı yalın, qolu dirsəyə qədər çirməkli, başı ağ ləçəkli bir qız əlində rezin şlanq gül ləklərini sulayır.
B) Hər səhər tezdən eşitdiyim ilk və ən munis musiqi suyun şiriltisi idi.
C) Gül dəstəsini zanbaq yarpaqları ilə bağlayandan sonra qızı yaxınlaşdım.
D) Qızım, bu güllər sizə, siz də bu güllərə layiqsiniz.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Xəbər ifadə vasitələrinə görə iki cürdür: feili xəbər, ismi xəbər. Feili xəbər zamanı və şəxsə görə dəyişən feillərlə (əmr, xəbər, lazım, vacib, arzu, şərt şəkilləri ilə), frazeoloji birləşmələrlə ifadə olunur. Məsələn: *Ağabəyim ağa ömrünün sonunadək Fətəli şahin Qum şəhərindəki sarayında yaşıadı* – cümləsinin xəbəri feili xəbərdir.

İsmi xəbər isim, sıfət, say, əvəzlik və ya zərfə, həmçinin ismi birləşmələrlə, mürəkkəb adlarla, məsdər və məsdər tərkibləri, feili sıfət və feili sıfət tərkibləri ilə ifadə olunur. Məsələn: *Bu, Azərbaycan hərb tarixində ilk və yeganə hərbi memuardır* – cümləsindəki xəbər ismi xəbərdir. Çünkü isimlə ifadə olunmuşdur.

Var, yox, lazım, gərək, mümkün, bəs sözləri də cümlədə ismi xəbər ola bilir. Məsələn: *Məndə artıq kitab yoxdur*.

5 Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və sonda müvafiq durğu işarələrini qoyun. Sonra onları mətnin məzmunu üzrə ardıcıl sıralayın.

- 1) O elə bildi ki, 2) Qız ləklərdən gül dərdiyimi, 3) O məni görən kimi şlanğı yerə qoyub üst-başını çırpdı, 4) Məşhurdur, mən istəyirəm ki, 5) Mən görürəm ki,

✿ Sonra cümlələrin qrammatik əsasını dəftərinizə yazın. Tamamlığınız cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin. Hər bir üzvün ifadə vasitəsini müəyyənləşdirin.

6 Mətndən ismi xəbərli 5 cümlə seçib yazın. Xəbərlərin hansı nitq hissələri ilə ifadə olunduğunu təyin edin.

7 Mətndən xəbəri feilin nəqli keçmiş zamanında işlənmiş cümlələri seçib yazın. Həmin cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin.

8 Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə xəbərlərin ifadə vasitələri üzərində müşahidə aparın və onların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdir-məyə çalışın.

MÜKAFAT

Kamal Alagöz atı təri soyumamış tövləyə bağlayıb, ehtiyatla eyvana çıxdı. Anasının gözünə görünmək istəmirdi. Çünkü anasının dedikləri doğru çıxmışdı. Kamalın bir il qulluq edib bəslədiyi Alagöz üçüncü yeri **guc-bəla ilə** tutmuşdu. Altıncı sinifdə oxuyan Ramazanın atı büdrəyib* yixilmasaydı, Alagöz bu yeri də heç tuta bilməyəcəkdi.

... Xəstənin halı getdikcə **ağırlaşırı**. Ürəyi, elə bil indicə yerindən qopacaqdı. Səriyyə* xala onun başı üstündə durub, nə edəcəyini bilmirdi. İrşad da bir tərəfdə **bütüňüşüb** durmuşdu. Bir saatdan* çox keçmişdi. Kamaldan hələ də bir xəbər yox idi. İrşad yenə də qapıdan eşiyə baxdı. Bir azdan uzaqdan at ayaqlarının səsi eşidildi. İrşad baxdı. Qaranlıqda* heç bir şey seçmədi. İrşada elə gəldi ki, qulaqları onu aldadır.

Bir o qədər çəkmədi ki, həyətə bir atlı girdi. Gələn Kamalla həkim idi. Hər ikisi təpədən **dırnağıdək** su içində idilər. Həkim atdan **sıçrayıb** evə getdi. Paltarlarını soyunmadan xəstəyə yaxınlaşdı, yoxladı. Başını buladı. Xəstənin halı ağır idi. Tez su qaynadıldı. Həkim iynə hazırladı*. Xəstəyə ilk yardım göstərildi. Həkim öz işini qurtardıqdan sonra üst paltarlarını çıxartdı. İrşad atasının pencəyini onun ciyinənə saldı.

Gecədən xeyli keçmişdi. Həkim xəstənin tərpənmirdi. Tez-tez nəbzini yoxlayırdı. Sübhə yaxın **xəstənin xırıltısı** kəsildi. Gözlərini açıb su istədi. **Təhlükə sovuşmuşdu**.

İrşadin anası Kamalı yatmağa göndərdi.

Sübh açılında yağış artıq kəsmişdi. Gün torpağı qızdırmağa, yarpaqların, yaşıl **otların** üstündən yağış sularını **buxarlandırmağa** başladı. İrşadin atası Səməndər gecə növbəsindən qayıtdı. O, gecə baş vermiş hadisəni eşidən kimi Kamalgılə gəldi. Səriyyə xalanı görən kimi:

– Bizim igid oğlan hanı? – deyə soruşdu. Onun yatdığını eşidəndə **yataq** otağına keçdi. Kamal yatırdı. Onun saçları hələ də . Səməndər **şirin yuxuya getmiş** Kamalı oyatmaq istədi. Sonra nə fikirləşdiə:

– Qoy yatsın, –deyə **yavaşçadan** Səriyyə xalaya piçildədi. – Cıdır mükafatını “Cüyür” alsa da, əslində o, Kamala və Alagözə layiqdir. Qoçaq oğlandır!

O, Kamal oyanmasın deyə, **barmaqları ucunda** otaqdan çıxdı.

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

cıdır	nəbz
büdrəmək	sovüşmaq

1 Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurğudan istifadə edərək mətni oxuyun. Birinci abzasdakı sözlərin vurğusunu müəyyənləşdirin.

2 Necə bilirsiniz, mətnəki ağ boşluqlarda hansı sözlər yazılmalıdır? “Köməkçi”yə müraciət edə bilərsiniz.

✿ **Köməkçi:** oyunda, cıdirda, meydanda; soyuqqanlılıqla, həyəcanla, diq-qətlə; nəbzini, başını, əlini; ətrafindan, yanından, qabağından; parıldayırdı, islanmışdı, qurumamışdı; hədiyyə, mükafat, pul

3 Mətnəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək suallara cavab verin. Hansı sualın cavabı mətndə öz əksini tapmayıb?

- 1) Kamal nə üçün anasının gözünə görünmək istəmirdi?
- 2) Kamal kimin dalınca getmişdi?
- 3) Xəstənin vəziyyəti necə idi?
- 4) Kamal həkimi gətirəndə yolda kim ilə rastlaşdı?
- 5) İrşadın atası nə üçün Kamalgılə getdi?
- 6) Mükafatın sahibi kim olmalı idi?

4 Səməndər nə üçün mükafatın əsl sahibi kimi Alagözlə Kamalı görürdü? Mətnən çıxardığınız nəticə əsasında düzgün hesab etmədiyiniz variantı səsləndirin.

- A) Kamal xəstəni xilas etmək üçün heç nədən çəkinməmişdi.
B) Kamal Alagözlə birlikdə yağılışlı gecədə xeyirxah iş görmüşdü.
C) Alagöz cıdirda yaxşı qaçmışdı.
D) Oğlan həm qoçaq, həm də qayğıkeş idi.
E) O, dostunu darda qoymamışdı.

✿ Qruplarla işleyin. Hərəniz yuxarıdakı varianlardan biri ətrafında mətnin məzmununu genişləndirərək öz sözlərinizlə danışın. Bu zaman mətnin hissələri arasında əlaqəni gözləyin.

5 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş sözü aşağıdakı variantlardan hansı ilə əvəz etmək olmaz?

- A) astaca B) sakitcə C) yavaş-yavaş D) bərkdən E) ehtiyatla

6 Altından xətt çəkilmiş cümlənin baş üzvlərinin müxtəlif şəxslərdə işlənmə səbəbini necə izah edə bilərsiniz? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

7 Sözlərdən birincilərini mübtəda, ikinciləri xəbər vəzifəsində işlədərək cümlələr qurun. Sonra qurdugunuz cümlələri əlavə üzvlər hesabına genişləndirin.

- 1) Ağaclar, yaşıllaşmaq.
- 2) Gənclər, istirahət etmək.
- 3) İşıqlar, sönmək.
- 4) Əhali, yaşamaq.
- 5) Güllər, açmaq.

8 Səhv'ləri düzəltməklə cümlələri köçürün.

Hindistan dünyanın ən qədim ölkələrindən biridir. Dünyanın bir çox alim və səyyahları bu qədim ölkə haqqında çox qiymətli tədqiqat əsərləri yaratmış.

Hindistan xalqı 1950-ci ilin yanvarın 26-da müstəqillik qazanıblar. Bu dövrə qədər o, ingilislərin müstəmləkəsi sayılırdılar. Bu vaxtdan etibarən Azərbaycanla Hindistan arasında iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əlaqələr yeni mərhələyə başladılar.

Bu əlaqələr hər iki ölkənin iqtisadi və mədəni inkişafında böyük rol oynayırlar.

9 Mətnin 2-ci abzasındaki cümlələri baş üzvlərinə görə təhlil edin. Onlara sual verib, ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

MƏN SƏNƏ QUL OLACAĞAM, ANA!

Gecədən səhər çörək satmağa gedəcəyi və qazandığı pulla özünə kitab-dəftər alacağı həvəsi ilə həyəcanlı yatmış Cəfər **obaşdan** oyanmışdı. Anasını yataqda görməyib **alt paltarında** həyətə çıxmışdı. Qadının təndir üstündə **fikrə daldığını** sezincə bir müddət kənardan onu seyr etmişdi. Vaxtından* tez bu qadının simasında nə qədər güclü cazibə vardi! Ağarmış saçları* üstündən geniş alnına bağlıqı qara **çalma** başını həmişə saxlayırdı*. Uzun qövsi qaşları havalanmaq üçün açılmış quş qanadlarına bənzəyirdi. İri gözləri qıydıqda baxışları insanın qəlbini nüfuz edirdi. Qartal dimdiyini andıran sıvri burnu, ətlü yanaqları, **kip yumulan** dodaqları sıfətinə xüsusi təmkin verirdi.

Bu görkəmdə təndir başında oturmuş anasına xeyli tamaşa edən uşağın iliklərinə **sübəün** ayazı işləmiş, **vücduna** oynaq çökmüşdü. İndi Cəfər Şahbikənin isti qucağında qızındıqca müşil-müşil xumarlanırdı.

Ana oğlunu qolları arasında evə aparıb yatağa uzatmaq məqsədi ilə, ehmal-ehmal təndirin üstündən düşdü. Cəfər yarıyumulu **göz qapaqlarını** araladı, qadının qucağından yerə sürüsdü. Şahbikə onu yenidən qucağına **almaq** istədi:

– Bu gün tezdən durmusan, **gözlərinin** qurbanı, gedək bir az yat.

Cəfər iri gözlərini geniş açdı:

– Yox, mən yatmiram, gözlərimin yumulmasına baxma, ana! Mən bu saat sənin bişirdiyin çörəklərə tamaşa eləyirdim. – Bir an susdu, sonra əlavə etdi: – Ağaməmə, sənin çörəklərin üzdən baxanda o qədər də yaraşıqlı olmur, bəzəkli vurmursan, ancaq yeyəndə çox **dadlı** olur, hamının xoşuna gəlir. Bunun sirri nədir?

Şahbikə fərəhlə güldü:

– Çörək üzünün bəzəyi ilə dadlı olmaz ki, oğlum! Gərək onun mayası möhkəm olsun, xəmiri yaxşı gəlsin, təndirdə odu güclü yansın, sonra da səliqə

ilə yapasən, vaxtında açasan. Onda çörəyin **özüvə** də ləzzət verər, özgəsinə də.

Uşaq qadının əlindən tutdu:

– Bir söz də soruşum, Ağaməmə? Bəs hərdənbir çörəyin küt gedəndə **nösün** qanın qaralır?

Şahbikənin üzü tutuldu:

– Ona görə ki, oğlum, o çörəkdə mənim **zəhmətim** var. Adam gərək zəhmətini bada verməsin. Yarımçıq iş ömrü **natamam** eylər, bütöv iş ürəyi cavanladar. Gərək hər işi şövqlə görəsən. Qeyrətlə başa vurasan!..

Oğlan anasının əllərini titrəyən köksündən qaldırib, dodaqlarına yapışdırırdı. Və birdən **diz üstə torpağa düşərək**, onun ayaqlarını qucaqladı:

– Ana, ana! Sən nə yaxşısan!..

Qadın bir an özünü itirdi. Sonra cəld əyilib uşağı yerdən qaldırdı, bağırna basıb yanaqlarından öpdü.

Oğlan dərindən ah çəkib anasına dedi:

– Çörəkləri təndirdən çıxar, aparım satım, ana! – Birdən səsini alçaltdı:

– Ancaq çətin ki, məndən baqqal olsun.

Şahbikə təskinedici səslə dedi:

– Mənim balam baqqal **nöş** olur, tacir olacaq!

Oğlan güldü:

– Yox, Ağaməmə, mən nə tacir olacağam, nə baqqal! Nə canavar, nə caqqal*, nə də ki qırmızı saqqal!

– Bəs nə olacaqsan, ay saqqalı* ağarmış?

Cəfərin üzü ciddiləşdi:

– Mən... mən sənə qul olacağam ana!.. **Hamivizin** nökəri, xidmətçisi olacağam!

Şahbikə kədər və sevinc qarışq bir nəfəslə* köks ötürdü:

– Sən hamımızın əziz-xələfi olacaqsan, Cəfər!

Seyfəddin Dağlı

SÖZLÜK

qövsi	sivri
sezmək	baqqal
cazibə	təskinedici
maya	şövqlə
qıylımaq	

SÖZ EHTİYATI

əziz-xələf	bada vermək
nüfuz etmək	küt gedən (çörək)
sübəhün ayazı	

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin. Ən yaxşı “aktyoru” qiymətləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

✿ Necə bilirsiniz, mətnəeki ağ boşluqlarda hansı sözlər yazılmalıdır? “Köməkçi”yə müraciət edə bilərsiniz.

Köməkçi: böyümüş, əyilmiş, qocalmış; əyri, düz, dik; sərinlik, istilik, soyuqluq; oyanan, yatan, mürgüləyən; gullər, naxışlar, çıçəklər; sevinclə, həyəcanla, kədərlə

2 Mətndəki fakt və hadisələri ümumiləşdirərək suallara cavab verin. Hansı sualın cavabı mətndə öz əksini tapmayıb? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Cəfər nə üçün səhər tezdən oyanmışdır?
- 2) Anası nə üçün Cəfəri baqqal, tacir kimi görmək istəyirdi?
- 3) Cəfər nə üçün diz üstə düşərək anasının ayaqlarını qucaqladı?
- 4) Şahbikə arvad kimin sıfarişi ilə çörək bişirirdi?
- 5) Şahbikə Cəfərə ən dadlı çörək haqqında nələri danişdi?
- 6) Cəfər axşam hansı xəyallarla yatmışdır?
- 7) Cəfərə çörək satmağa kim icazə vermişdir?

 Necə bilirsiniz, sualların sırası mətndəki ardıcılığa uyğundurmu? Fikrinizi əsaslandırın və ardıcılığı bərpa edin.

3 Mətn üzrə plan tərtib edin və həmin plan əsasında məzmunu danişın.

4 Qruplarla işləyin. Hərəniz yazdığınız planın bir variantı ətrafında mətndəki məzmunu genişləndirib öz sözlərinizlə danişın. Cümlələrin bir-biri ilə əlaqələnməsinə diqqət yetirin.

5 Şahbikə ananın təsviri verilmiş parçası bir daha oxuyun və məcazi mənada işlənmiş sözləri qarşılıqları ilə əvəz edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Biz fikrimizi daha ətraflı ifadə etmək üçün nitqimizdə baş üzvlərdən əlavə, ikinci dərəcəli üzvlərdən də istifadə edirik. İkinci dərəcəli üzvlər aşağıdakılardır:

1. Tamamlıq
2. Təyin
3. Zərflik

Tamamlıq cümlədə əşya, obyekt bildirir və xəbərə aid olur. Tamamlıq cümlədə kimə?, nəyə?, kimi?, nəyi?, nə?, kimdə?, nədə?, kimdən?, nədən?, kim ilə?, nə ilə?, kim üçün? və s. suallarından birinə cavab verir. Mübtəda kimi, isim, əvəzlilik və məsdərlə ifadə olunur. Sifət, say, işarə əvəzlilikləri, zərf və feili sifətlər də isimləşəndə tamamlıq vəzifəsində işlənə bilər. Məsələn: *Bu qəribə sövdəgərin xəbərini həmin gün padşaha çatdırırlar* – cümləsindəki tamamlıqlardan biri (*sövdəgərin xəbərini*) ismi birləşmə ilə, digəri isə (*padşaha*) isimlə ifadə olunmuşdur. Tamamlığın şərti işarəsi: -----

6 Mətndən içərisində tamamlıq işlənmiş 5 cümlə seçib yazın, hər birinin ifadə vasitəsini göstərin.

7 Bəzən mübtədanı nə? sualına cavab verən tamamlıqla qarışq salmaq olur. Yadınızda saxlayın ki, mübtəda bütün məqamlarda nə? sualına cavab verir. “Nə?” sualına cavab verən tamamlığa isə nəyi? sualını da vermək müm-

kündür. Aşağıdakı cümlələri köçürün, mübtədanı və tamamlığı müəyyənləşdirib altından xətt çəkin, qarşısında sualını yazın.

- 1) Payızda yağan yağışları sevirəm.
- 2) Cəfər anasını bağrina basdı.
- 3) Elə bil onun gözünün qabağından toru götürdülər.
- 4) Cütçü saf tum əksə torpağa əgər, şübhəsiz, torpaqdan saf tum göyərər.
- 5) Xahiş edirəm ki, ad günündə ona bu saatı bağışlayanas.

8 “Səlimə riyaziyyatı çox sevir” – cümləsində altından xətt çəkilmiş üzv haqqında hansı fikir səhvdir?

- A) Qrammatik cəhətdən cümlənin mübtədası ilə əlaqədədir.
- B) Xəbərlə bağlı 2-ci dərəcəli üzvdür.
- C) Nəyi sualına cavab verir.
- D) Cümlənin tamamlığıdır.
- E) İsmi təsirlik halında işlənmişdir.

9 C.Cabbarlinin “Mən bir susmaz duyğuyam ki” şeirindən verilmiş parçanı oxuyun. Cümlələrdəki tamamlıqları müəyyənləşdirin.

Mən bir solmaz yarpağam ki, çıçəkləri bəzərim,
Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gəzərim.
Mən səninçin ömrüm boyu cəfalara dözərim,
Sənsiz güllər açılmasın, axar çaylar dayansın,
Oxu, bülbü'l, bəlkə yarım oyansın!..

Mən səninçin şəfəqlərdən süslü bir tac yaparım,
Yol ver mənə, gül dərmışəm, sevdiyimçin aparım!
Arar, arar, arar, arar, axır səni taparım;

10 Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş sözlərdəki səhvleri tapıb düzgün şəkil-də dəftərinizə yazın. Mətnə sözlərin bu cür verilməsinin səbəbini izah edin.

ÖLKƏM

Şiş ucları buludlarla* döyüşən,
Dağlarında buzları* var ölkəmin.
Göy otlardan* ipək paltar geyinən,
Tarlaları, düzləri* var ölkəmin.

Verimli torpağı, *geniş* çölləri,
Çalışqan ərləri*, *igid** elləri,
Böyük gəmiləri, dəmir yolları,
Keçidləri, rizləri var ölkəmin.

Göllərində ördəkləri üzərlər*,
Çöllərində maralları gəzərlər*,
Güllərindən* gəlinlər tac bəzərlər*,
Ceyran gözlü qızları* var ölkəmin.

Coşğun Xəzər oynar ayaqlarında*,
İşiq saçan nefti torpaqlarında*,
Tarixlərin qızıl yarpaqlarında*
Dadlı-dadlı sözləri* var ölkəmin.

Cəfər Cabbarlı

SÖZ EHTİYATI

şış	verimli
riz	işiq saçmaq

- 1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək şeiri ifadəli oxuyun.
- 2 Qruplara bölünərək şeirin bəndlərinə münasibətinizi bildirin.
- 3 Şeirin ideyasını müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.
- 4 Şeiri nəsrə çevirərək məzmununu öz sözlərinizlə yazın. Yazarkən cümlələr və abzaslar arasındaki əlaqələri gözləməyə çalışın.
- 5 Şeirin ikinci bəndində işlənmiş hər iki tərəfi isim olan birləşməni tapıb səsləndirin və həmin birləşməni başqa cümlələrdə işlədin. Fikrinizi əlavə məsallarla əsaslandırın.
- 6 Hansı fikir şeirin məzmununa uyğun gəlmir?
A) Vətənimizin torpağı çox bərəkətlidir.
B) Torpağımızın bərəkətini üzə çıxaran onun çalısqan adamlarıdır.
C) Ölkəmizin keçidləri, rızları gəmi və dəmir yollarından çox kiçikdir.
D) Tarixin unudulmaz səhifələrində yerimiz, izimiz var.
- 7 Şeirin hansı bəndində söz sırası pozulmuşdur? Həmin misraların düzgün söz sırası necə olmalıdır?
- 8 Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin düzgün tələffüz şəklini yazın.
- 9 Şeirdə kursivlə verilmiş sözlərin sinonimlərini və antonimlərini deyin, hər birini cümlələrdə işlədin.
- 10 Şeirdə altından xətt çəkilmiş cümləni cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. Sual verib cümlənin tamamlığını müəyyənləşdirin.

DƏMİRÇİOĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏSİ I hissə

Koroğlu bir gün Qıratı nallatmağa aparmışdı. Gəzib-gəzib axırda bazarin lap qurtaracağında **kamil** bir nalbənd tapdı. Atdan düşdü, nalbəndə salam verib Qıratı onun qabağına çəkdi. Nalbənd tez ayağa durub nalları Koroğlunun qabağına tökdü ki, hansını bəyənirsən özün seç. Koroğlu nalbəndi yaxşı kişi görüb onunla* zarafat eləmək istədi. Nalları bir-bir götürüb əlində bircə dəfə sıxmaqla **əzişdirib** nalbəndə qaytarındı ki:

– Canım, bunlar ki dəmir parçasıdır, nal gətir.

Nalbənd heç bir söz deməyib təzədən Qıratın ayağını ölçüb dörd dənə yaxşı

ifçin nal kəsib Qırati nallamağa başladı. Nalbəndin Qırata **gücü** çatmirdı. Koroğlu özü qollarını yuxarı **çirmədi**. Qıratin sağ ayağını yerdən götürdü. Belə-belə atın ayaqlarını nalladılar. Nalbənd dal ayaqlarına gələndə Qırat yenidən bədnallıq* elədi. Koroğlu nə qədər elədi Qıratin ayağını saxlaya bilmədi ki, bilmədi.

Bunlar burada əlləşməkdə olsunlar, sənə kimdən xəbər verim, nalbəndin oğlundan. Nalbəndin bir **yeniyetmə** növrəstə cavan oğlu var idi. Adına **xırdalığında** uşaqlar Dəmirçioğlu demişdilər deyin, elə böyümüşdü və hamı onu Dəmirçioğlu deyib çağırırdı. Dəmirçioğlu iyirmi-iyirmi iki yaşlarında* idi, amma sən gəl ki, zəlim oğlu illə, ayla yox, günlə, saatla böyümüşdü. Elə igid, ağıllı, kamallı oğlan idi ki, gəl görəsən. İgidlikdə, gücdə Rüstəm Zala bac verməzdi. Bir baxan istəyirdi, bir də baxsın. Koroğlu Qırati nalbəndin qabağına çəkəndə Dəmirçioğlu dükanının içində idi. O, Koroğlunu tanımadı. Amma müştərini güclü, qüvvətli* görüb axırını gözləyirdi ki, görsün o, nə eləyəcək. Koroğlu nalları əzib yerə atanda istədi ki, çıxıb ona həddini göstərsin, sonra lənət şeytana deyib gözlədi ki, görək axırı nə eliyəcək. Elə ki Dəmirçioğlu gördü Koroğlu atın qızını saxlaya bilmir, yavaşça damdan çıxdı, kirimiş gəlib Qıratin dal ayaqlarının ikisini də yerdən götürdü. At ha çapaladı, dal ayaqlarını Dəmirçioğlunun əlindən qurtara bilmədi. Axırda yorulub durdu. Dəmirçioğlu bir altdan yuxarı Koroğluya baxıb dedi:

– İki-iki adam bir atın əlində aciz qalıblar. Ata, gəl nalla.

Koroğlu bir oğlana baxdı, bir Qırata baxdı. Heç bir söz demədi. Amma lap **mat-məəttəl** qalmışdı. Qərəz, nalbənd Qıratin dal ayaqlarını da nallayıb qurtardı. Koroğlu əlini cibinə salıb pul çıxartdı. Dəmirçioğlu pulları alıb **mum** kimi əzib onun özünə qaytardı ki:

– Verirsən, **əməlli** pul ver, bu qırıq əzik-üzükləri niyə mənə verirsən?! Koroğlu alıb pula baxdı, gördü, doğrudan da, elədi. Cibindən* bir qədər də pul çıxardı, ona verdi. Dəmirçioğlu bu dəfə pulları iki baş barmağı arasında sürtüb sikkələrini pozdu. Koroğlunun üstünə tullayıb dedi:

– Mənə qəlp pul lazım deyil. Al, saxla özünə.

Koroğlu məsələni anladı. Bildi ki, hərif meydan oxuyur. Heç bir söz deməyi bu dəfə pulu nalbəndin özünə verdi və Qırati minib getdi.

Amma fikir Koroğlunu götürmüdü. Bilmirdi necə eləsin ki, Dəmirçioğlunu Çənlibelə gətirib dəlilərin içində qatsın. Elə bu fikir-xəyal ilə gəlib Çənlibelə çatdı. Dəlilər onun qabağına çıxdılar. Amma baxdılar ki, Koroğlunun **kefi üstündə deyil**. Elə bil ki, dünyanın bütün dərdi-qəmi ona qalıb. Nə qədər soruştular, Koroğlu heç bir söz demədi.

Necə bilirsiniz, Koroğlu Dəmirçioğlunu Çənlibelə gətirib dəlilərin içində qata biləcəkmi? Öz variantınızı təqdim edin.

“Koroğlu” dastanından

SÖZLÜK

qərəz	mum
nalbənd	qəlp
əlləşmək	nallatmaq

SÖZ EHTİYATI

həddini	bac vermek
göstərmək	hərif
bədnal	növrəstə
aciz qalmaq	kirimiş
kefi üstündə deyil	ifçin

1 Əsas fikri nəzərə çatdırmaq üçün məntiqi vurgudan istifadə edərək mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin.

2 Məntiqi ardıcılılığı gözləməklə oxuduğunuz hissənin planını tərtib edib yazın.

3 Dəmirçioğluna aid olan xüsusiyyətləri seçib dəftərinizə yazın. Nümunələrlə yazınızı zənginləşdirərək cümlələr düzəldin və tərcümə edin.

4 Koroğlu nə üçün kim olduğunu Dəmirçioğluna demədi? Bunun səbəbi nə ilə bağlı idi? Mətnin məzmununu əks etdirməyən variantları səsləndirin və fikrinizi əsaslandırın.

A) Koroğlu Dəmirçioğlunu tanımaq istəyirdi.

B) Koroğlu qorxurdu ki, Dəmirçioğlu onu pərt edər.

C) Koroğlu belə igidlə rastlaştığına sevinirdi.

D) Koroğlu qorxdu ki, Dəmirçioğlu ona vuruşmayı təklif edər.

E) Koroğlu həm də nalbəndi yaxşı tanıydı və ona görə də nalbəndin oğlu ilə sözleşmək istəmirdi.

5 Koroğlu haqqında əvvəlki biliklərinizə istinad edərək onun xarakterik xüsusiyyətlərini bir daha sadalayın. Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə necə?, nə cür?, hansı?, neçə?, nə qədər?, neçənci? suallarından birinə cavab verən sözlər **təyindir**. Təyin cümlənin ikinci dərəcəli üzvüdür. Əsasən, sıfət, say, feli sıfət, işaret əvəzlikləri ilə ifadə olunaraq mübtədanı və tamamlığı izah edir. Təyin ismi birləşmələr, feili sıfət tərkibləri ilə də ifadə olunur. Məsələn: **Arxlardan axan** dağ suları piçuldaşır, **rəngarəng** çiçəklər aləmə **bihuşedici** ətir saçırı – cümləsindəki təyinlər feili birləşmə (*arxlardan axan*) və sıfətlə (*rəngarəng*, *bihuşedici*) ifadə olunmuşdur. Təyinin şərti işaretisi: ~~~~~

6 Dəmirçioğlunu xarakterizə edən cümlələri sintaktik təhlil edin. Yəqin, fikir verdiniz ki, bu cümlələrdə daha çox təyin işlənir.

7 Mətnin ikinci cümləsini dəftərinizə köçürün. Onu cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. İfadə vasitələrini qeyd edin. Cümlənin təyini olan sözü tərcümə edin.

8 Nöqtələrin yerinə uyğun gələn təyinləri artırıb cümlələri köçürün.

Koroğlu Azərbaycan xalqının ən ... dastan qəhrəmanlarından biridir. Koroğlu adı xalqımızın igidliyi, mübarizliyi, vətənpərvərliyinin simvoluna çevrilib. Ata-analar bu gün də övladlarına Koroğlu adı verir və bununla sanki övladlarının gələcəkdə Vətənini, elini sevən, torpağı uğrunda mərdliklə savaşan ... bir oğul olacağının təməlini qoyurlar.

✿ Birinci cümləni cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. Oradakı söz birləşmələrinin sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.

DƏMİRÇİOĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏSİ

II hissə

Bu, burada qalsın, sənə deyim Dəmirçioğlundan. Koroğlu atını sürüb gedəndən* sonra nalbənd oğluna dedi:

— Ay oğul, sən neylədin? **Dinc** oturduğumuz yerdə **başımıza iş açdın.**

Dəmirçioğlu:

— Ay ata, mən neylədim, başına iş açdım? O, sənin nallarını qırdı, mən də onun pullarını. Rahat oturayıdı da. Bu adam uşaq-zad deyil ki gəlib özünü göstərir.

Nalbənd dedi:

— Ay bala, heç bilirsən o kimdi? O, paşalara, bəylərə **qan udduran** Çənlibelli qoç Koroğludu! Dəli Həsən də gələcək.

Dəmirçioğlu dedi:

— Ay ata, bunu niyə mənə əzəldən demədin ki, onu **qatlayıb dizimin altına alaydım**. Ah, onun Koroğluluğunu necə ona bildirərdim.

Nalbənd oğlunu ha danladı* ki: “Bala, belə fikirlərdən* daşın. O, qoç Koroğludu. Sən onunla bacara bilməzsən”. Başa gəlmədi. Axırda atasından oğurlanıb bir kotan zəncirini də götürüb **bel bağı** əvəzinə belinə bağlayıb Çənlibelə yola düşdü. Özünə söz vermişdi ki: “Gərək lap onun Qıratını götürüb gələm. Qoy bundan sonra beş özündən* deyəndə bir də məndən desin. Koroğlu, Koroğlu, mən də deyirəm ki, görəsən, necə seydi. Ona elə bir dündəmeyi-hindi gəlim ki, əlləzinəni əzbərdən oxusun”.

Qərəz, bu fikir-xəyal ilə Dəmirçioğlu gecələrin birisində gəlib Çənlibelə çatdı. Bu tərəfdən də Koroğlu yemir, içmir, dinmir, danışmirdi. Elə Çənlibelin yenəcəyində yolun ağızında oturub **gözlərini zilləyirdi** yola. Onun **ürəyinə dammışdı** ki, Dəmirçioğlu gələcək. Deyirdi ki, əgər o, doğrudan da, igid olsa, gərək gələ. Elə ki, Dəmirçioğlu gəlib çatdı, Qırat olan tövləni axtarırdı ki, birdən Koroğluya rast gəldi. Gecə çox qaranlıq idi deyə, Dəmirçioğlu onu tanımadı. Qabaqcə* heç Koroğlu da onu tanıya bilmədi. Tez durub qabağını

kəsdi ki:

– Kimsən, gecə vaxtı burada nə gəzirən?

Dəmirçioğlu dedi:

– Bəs sən kimsən?

Koroğlu səsindən onu tanıdı, ancaq özünü tanıtımamaq üçün **səsini qısır** dedi:

– Mən **oğruyam**.

Dəmirçioğlu dedi:

– Elə mən də oğruyam. Gəlmışəm Koroğlunun Qıratını aparam. Bir neçə gün bundan əvvəl Koroğlu atını nallatmağa gəlmışdı. Yaxşı əlimə keçmişdi, hayif ki, tanımamışam. Əlimdən* can qurtarib gedib. Sonra bilmışəm ki, Koroğlu imiş. Ancaq bu dəfə əlimdən salamat qurtara bilməyəcək. Koroğlu Dəmirçioğlunun gücünü, igidiliyini sınamaq üçün onu tövlənin qapısına apardı. Dəmirçioğlu tövlənin qapısını qıflı görüb damın üstünə çıxdı. Dəmirçioğlu bir su içim saatda, Koroğlu da onun dalınca tövlənin belini dəlib yekə bir yer açıldı. Sonra Dəmirçioğlu belindəki zənciri Koroğluya verib dedi:

– Gəl içəri gir, bu zənciri Qıratın döşünün altından salıb bağla, bir ucunu da mənə ver. Koroğlu tövləyə düşdü. Zənciri Qıratın döşünün altından* keçirib bağladı. Koroğlu gördü Qırat elə ayağı buxovlu-buxovlu qalxır göyə.

Koroğlu qışkırdı ki:

– Öyə, dayan, a zalim oğlu, hələ bağlayıb qurtarmamışam.

Koroğlu **qəsdən** zəncirin ucunu Dürata da bağladı. Dəmirçioğlu güc vercək Dürat Qıratla qarşıq qalxdı. Koroğlu gördü yox, bu kərgədan kimi bir şeydi. Zənciri daşa bağłasa, lap Çənlibeli göyə çəkər. Qışkırdı ki:

– Ayə, dayan!

Qərəz, Koroğlu zənciri bağladı Qırata, özü də yapışdı atın ayağından.

Bir vaxt gözünü açıb gördü damdadı. Dəmirçioğlu atın ayağından buxovu qırıb atdı, sonra Koroğluya dedi:

– İndi gəl min tərkimə gedək.

Hadisənin davamını təxmin edə bilirsinizmi? Necə düşünürsünüz, Dəmirçioğlu ilə Koroğlu hara gedirlər?

“Koroğlu” dastanından

SÖZLÜK

kotan	kərgədan
yenəcək	dəlmək
buxov	qısmaq

SÖZ EHTİYATI

başına iş açmaq
əlləzinəni əzbərdən oxutmaq
qan uddurmaq

1 Məntiqi vurgudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun. Mətnin məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümləni tapıb səsləndirin.

2 Cümlələrdəki ardıcılılığı mətnin məzmununa əsasən bərpa etsəniz, mətnin planı alınacaq. Plana əsasən mətnin məzmununu qısaca danışın.

- 1) Dəmirçioğlu atasından oğurlanıb Çənlibelə yola düşdü.
- 2) Koroğlunun ürəyinə danmışdı ki, Dəmirçioğlu gələcək.
- 3) Nalbənd müştərinin Koroğlu olduğunu oğluna dedi.
- 4) Dəmirçioğlu gəlib çatdı və Qirat olan tövləni axtardı.
- 5) Koroğlu zənciri Qiratın döşünün altından bağladı.
- 6) Koroğlu Dəmirçioğlu ilə rastlaşıdı və ikisi birlikdə Qiratı tövlədən çıxartdılar.

3 Tərtib edilmiş suallarda mətnin ardıcılığı pozulmuşdur. Əvvəlcə düzgün ardıcılığı bərpa edin, sonra sualları cavablandırın.

- 1) Koroğlu nə üçün kim olduğunu gizlətdi?
- 2) Nə üçün Koroğlunun əhvalı özündə deyildi?
- 3) Qiratı tövlədən çıxartmaqdə nə üçün Koroğlu Dəmirçioğluna kömək etdi?
- 4) Kim Dəmirçioğluna Koroğlu haqqında məlumat verdi?
- 5) Koroğlu nədən bildi ki, Dəmirçioğlu güclüdür?
- 6) Bəs siz mətn üzrə bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz?

4 Mətndə yerində işlənməyən bir cümlə vardır. Onu tapıb səsləndirin və cümlə üzvlərini müəyyənləşdirin.

5 Cümlələrdən birində söz sırası pozulmuşdur. Həmin cümləni düzgün şəkildə dəftərinizə yazın.

6 Mətndə çəhrayı şriftlə verilmiş ifadələri ilk ağliniza gələn sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi dəqiqləşdirin.

Köməkçi: qaşqabaqlıdır, qanı qaradır; işə düşdük, qalmaqala düşdük; zülm edən, əzab verən; döyəydim, gücümü göstərəydim; bir nöqtəyə dikirdi, gözü yol çəkirdi

7 Təyinləri yerinə qoymaqla verilmiş hər iki mətni dəftərinizə köçürünen. Mətnlərdən hansının bədii, hansının isə elmi üslubda yazıldığını müəyyənləşdirin. Mətnlərə əlavə etdiyiniz təyinlər arasındaki fərqləri izah etməyə çalışın.

“Koroğlu” dastanı – xalqımızın igidliyi, mübarizliyi simvoluna çevrilib. “Koroğlu” dastanı haqqında araşdırmalardan məlum olur ki, o, yarı – xalq qəhrəmanıdır. Rəvayətə görə, Koroğlunun – adı Rövşən olub. Koroğlu və onun – silahdaşları haqqında – mənbələrdə məlumat çox azdır. Dastanda hadisə və şəxsiyyətlər silsiləsinin tarixiliğ xətti pozulmuş, Koroğlunun – döyüşü, – qoşmalar müəllifi olan – şair və aşiq olması tarixi həqiqət kimi qorunub saxlanılmışdır.

✿ **Köməkçi:** gözəl, mistik, istedadlı, əsl, igid, yazılı

... Rövşən getdi, getdi. Axırda bir dağa çatdı. Gördü dağın bir tərəfində bir – sıldırımlı daşlı, əlçatmaz, ünyetməz qaya var. Amma qaya elə – qayadır ki, igid istəyir, üstünə çıxsın. Rövşən – qayanın üstünə dırmaşdı. Baxdı ki, Vallah, buradan Qoşabulaq qaynayıb göz yaşı kimi axır, ətrafi – süd gölünə döndərir.

✿ **Köməkçi:** hündür, uca, ağappaq, sərt.

DƏMİRÇİOĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏSİ

III hissə

Bəli, onlar Qırata minib düşdülər yola. Koroğlu yol uzunu öz-özünə fikir eləyirdi ki, əgər mən birdən qucaqlayıb* bunu tutsam, qollarını bağlamağa gücüm çatmayacaq. Qılıncla da ki, vursam oləcək. Qalmışdı məəttəl ki, necə eləsin. Cox **götür-qoydan sonra** axırda bu qərara gəldi ki, Dəmirçioğluna bir əmud vursun, yixılanda tutub qollarını bağlaşın. Bu xəyal ilə onun təpəsinnən bir əmud endirdi. Dəmirçioğlu geri dönüb dedi:

– Bura bax, bir də belə erkək zarafat eləmə.

Koroğlu heç bir söz demədi. Bir qədər də getmişdilər. Bir də Koroğlu dedi:

– Aşna, bura bax, şər deməsən, xeyir gəlməz, indi işdi birdən Koroğlu Qıratın aparıldığıni bilib dalımızca gəldi, onda nə eliyərik?

Dəmirçioğlu dedi:

– Nə olar gələndə? Dünənnən gəlsin, bu gün də iki gün olsun.

Koroğlu dedi:

– Bəs sən ondan heç qorxmayırsan?

Dəmirçioğlu dedi:

– Mən onun nə qılıncından*, nə qalxanından*, nə əmudundan* qorxuram. Amma deyirlər dava eliyəndə onun bir nərə çəkməyi var. Qorxsam, qorxsam, bəlkə, bircə o nərəsindən* qorxam.

Bir az gedəndən sonra Koroğlu ağızını onun qulağına yapışdırıb bir bərk nərə çekdi. Dəmirçioğlu o saat özünnən gedib düz Qıratın ayağı altına düşdü. Koroğlu fürsəti əldən verməyib tez atdan düşdü, onun qollarını öz zənciri ilə daldan möhkəm-möhkəm bağladı. Dəmirçioğlu özünə gələndə qollarını bağlı götürüb dedi:

– Əyə, olmaya, elə sən Koroğlusən?

Koroğlu dedi:

– Bəli özüyəm ki, var.

Dəmirçioğlu dedi:

– Doğrudan da, Koroğlusən. Əhsən sənin nərənə. O ad sənə halaldı. Qollarımı aç gedək. Bu gündən sonra səninlə dost oldum.

Koroğlu dedi:

– Yox, aşna, keçəl suya getməz. Üz vurma, qollarını aça bilməyəcəyəm. Dur, elə belə gedək.

Dəmirçioğlu bir də dedi:

– Öyə, kişisən, aç qollarımı, deyirəm səninlə dostam.

Koroğlu qulaq asmadı.

Dəmirçioğlu işi belə görəndə dedi:

– Öyə, mən kişiyyəm. Söz verdim elədim. Sən deyirsən ki, bəs sən açma-yanda mən özüm aça bilməyəcəyəm. Aha... Dəmirçioğlu bircə dəfə güc verən kimi **zəncir** parça-parça oldu. Bir ucu dəydi Koroğlunun başına. **Bayax** ha yixılıb **özündən** getdi. Dəmirçioğlu su-zad səpib **onu özünə gətirdi**. Sonra dedi:

– Koroğlu, mənə etibar **eləyib** qollarımı açmadın. Amma mənim sözüm sözdü. Səndən ayrılmaram. Haraya gedirsən gedək. Koroğlu ilə Dəmirçioğlu təzədən Qırata tərkələşib Çənlibelə gəldilər. Dəlilər, xanımlar yığıldılar. İndi bildilər ki, Koroğlu bu **günlərdə** niyə **burnu aşağı imiş**. Məclis quruldu. Nigar xanım Dəmirçioğlunu beli, başı açıq görüb soruşdu:

– Yaxşı, bəs belin niyə belə açıqdır?

Dəmirçioğlu dedi:

– Bircə toqqam var idi. Koroğlu qollarımı bağlamışdı. **Hırsdənib** dardım, qırıldı. Koroğlu zəncir əhvalatını danişdı. Hamı onun gücünə və qüvvəsinə əhsən dedi. Nigar xanım **ona sataşmaq məqsədi** ilə bir dəvə gönü göstərib dedi:

– Götür, bir zolaq kəs, bağla belinə.

Dəlilərdən birisi zarafat üçün bir enli **zolax** dəvə gönü kəsib ona verdi. Dəvənin gönü çox qiymətlidir. Dəmirçioğlu bağladı belinə. Yerə oturanda gön düz ortadan qırıldı.

Koroğlunun kefi elə idi ki, az qalırkı aya dırmaşın. Belə bir ığidin Çənlibelə gəlib dəlilərə qoşulması onu çox sevindirirdi.

Dəmirçioğlu da sözünün üstündə durdu. **Dəlilərnən** dostlaşış Koroğlunun arxası oldu.

“Koroğlu” dastanından

SÖZLÜK

endirmək
gön
erkək zarafat

toqqa
tərkələsmək

SÖZ EHTİYATI

nərə çəkmək
əmud
keçəl suya getməz
fürsəti əldən verməmək

1 Nitqinizdə məntiqi vurgudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. Onun məzmunu ilə əlaqəsi olmayan cümləni tapıb səsləndirin.

2 Dastandakı əsas fikri müəyyənləşdirin və onu oxuyun.

- 3) Qruplara bölünün və dastanın məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların ədəbi dilin normalarına uyğunluğuna diqqət yetirin. Sualların tərtibində yol verilmiş səhvleri müəyyənləşdirib düzəldin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Zərflik cümlənin ikinci dərəcəli üzvü olub xəbərdə icra olunan işi və ya əlaməti müxtəlif cəhətdən (tərz, yer, zaman, kəmiyyət, səbəb, məqsəd) izah edir. Bu baxımdan zərfliyin aşağıdakı məna növləri vardır:

- 1) Tərzi-hərəkət zərfliyi (necə?, nə cür?, nə tərzdə?, nə vəziyyətdə?) – Dəmirçioğlu *yavaşça* damdan çıxdı.
 - 2) Zaman zərfliyi (haçan?, nə vaxt?, nə zaman?, nə vaxtadək? və s.) – Dəmirçioğlu *özünə goləndə* qollarını bağlı gördü.
 - 3) Yer zərfliyi (hara?, haraya?, harada?) – Koroğlu ilə Dəmirçioğlu tərkləşib *Çənlibələ* gəldilər.
 - 4) Kəmiyyət zərfliyi (nə qədər?, nə dərəcədə?) – Dəmirçioğlu müştərini güclü, qüvvətli görüb *xeyli* gözlədi.
 - 5) Səbəb zərfliyi (niyə?, nə üçün? nə səbəbə?, nədən ötrü?, nəyə görə?) – *Qorxduğundan* Qırata yaxınlaşa bilmirdi.
 - 6) Məqsəd zərfliyi (niyə? nə məqsədlə?, nədən ötrü?) – Nigar xanım ona *sataşmaq məqsədi ilə* bir dəvə günü göstərib dedi.
- Zərfliklər, əsasən, zərfərlə (tərzi-hərəkət, yer, zaman, miqdar, səbəb zərfəri ilə), həmçinin yer və zaman mənali isimlər, feili bağlamalar, sual əvəzlilikləri, ismi və feili birləşmələrlə ifadə olunur. Zərfliyin şərti işarəsi: ~~~~~

- 4) Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Koroğlunun Dəmirçioğlunu tutmaq planları
- 2) Koroğlunun nərəsi.
- 3) Dəmirçioğlunun hiyləsi.
- 4) Zəncirlərin qırılması.
- 5) Dəvə günü.
- 6) Dəlilər və Dəmirçioğlu.

- 5) Məndə altından xətt çəkilmiş sözləri dəftərinizə köçürün, hər birinin düzgün yazılışını qarşısında qeyd edin. Sonra həmin sözlərin üzərində vurğusunu qoyun. Onlardan bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

- 6) Cümlələri mətnin məzmunu əsasında tamamlayın və sonda müvafiq durğu işaretləri qoyun. Sonra onları mətnin məzmunu üzrə ardıcıl sıralayın.

- 1) Mən onun nə qılıncından, nə qalxanından, 2) Koroğlu fürsəti əldən verməyib tez atdan düşdü 3) Koroğlu yol uzunu öz-özünə fikir eləyirdi ki, 4) İndi bildilər ki, 5) Dəlilərdən birisi zarafat üçün

7 Mətndən nə zaman? sualına cavab verən zərfliklərin işləndiyi bir neçə cümlə seçin. Həmin zərfliklərin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

8 “Koroğlu qəhrəmanlıq salnaməsidir” mövzusunda esse yazın. Yazınızı seçdiyiniz məlumatlarla zənginləşdirin.

TƏBRİZ SƏNƏTKARLARI

Toxular, qızıl tel hazırlayan* zérkeşlər, yelkənli* gəmilər üçün örökən, ip toxuyanlar*, metal əridənlər*, top, tufəng, barit hazırlayanlar*, memarlar, heykəltəraşlar, rəssamlar, cildçilər, şüşə istehsal edənlər, dəyirman daşı düzəldənlər* və s. – qüdrətli Təbriz sənətkarları! Orta əsr səyyahları **etiraf edirdilər** ki, dünyanın heç yerində öz işini belə gözəl bilən sənətkarlar yox idi.

Təbriz sənətkarlarının şöhrəti həm də **bəlaya** **çevrilmişdi**. Hər gələn basqınçı var-dövləti ilə yanaşı, Təbrizin sənətkarlarını da köcürüüb aparırdı:

– Teymurun vaxtında Təbriz ustaları Səmərqəndə **köçürülmüşdü**. Onlar Azərbaycan **sənət ənənələrini** də özləri ilə Orta Asiyaya aparmışdır.

– Sultan Səlim Çaldırı döyüşündən sonra 1700 təbrizli sənətkar ailəsini İstanbula aparmışdı:

– Paytaxt İsfahana köçəndə I Şah Abbasın əmri ilə Təbriz sənətkarları da öz doğma şəhərlərindən **didərgin** düşüb oraya köçürülmüşdülər.

Təbriz Şərqi, Qəribin və Rusyanın ən başlıca ticarət şəhərləri ilə bağlı olan böyük iqtisadiyyat* mərkəzi idi. XVII əsrə təkcə Qeysəriyyə* bazarında 7 min dükan var idi.

Saysız-hesabsız kəhrizləri*, bir-birindən gözəl bağ və meydanları*, yüzlərlə məscidi, bazarı, karavansarayı, toxuculuq sənayesindən tutmuş silahqayırmaya qədər orta əsrlərin bütün sənət sahələrini əhatə edən Təbriz **orta əsr səyyahlarının** ifadəsincə desək, ”yarımdünya” idi.

Təbrizin **mərkəzindəki** meydanda 30 min tamaşaçı eyni vaxtda idman yarışlarına baxırdı. Meydanın ortasındaki ”Dövlətxana” binasında 20 min otaq var idi. Gündə bir dəfə **ehtiyacı** olanlara – aclara, **dilənçilərə** pulsuz yemək verilirdi.

Orta əsrlərdə ”Təbrizi” soyadı ilə onlarla nücum, riyaziyyat, fəlsəfə, məntiq, qrammatika, coğrafiya alimi yazıb-yaratmışdır.

Məşhur səyyah Şardən orta əsr azərbaycanlıları haqqında yazırıdı: ”Onlar hətta çinlilərdən də irəlidə gedirlər. Onlar alim və tələbələri sevirlər. Bütün həyatlarını elm və biliyə **sərf edirlər**. Ailəli olmaq, çoxuşaqlılıq, məqam və vəzifə, hətta yoxsulluq onları elmlə məşğul olmaqdan **çəkindirmir**”.

Təbriz memarlıq məktəbi **nəinki** İranın, habelə Türkiyə, Orta Asiya və Hindistanın memarlığına böyük təsir göstərmişdir.

Türkiyəyə əsir aparılmış Əli Təbrizi sonralar İstanbulun baş memarı olub, Türkiyə memarlığının **əsasını qoymuşdu**.

Təbriz Azərbaycan xalçaçılığının mərkəzi idi. “Türk xalçaları” adı ilə məşhur olan Təbriz xalçaları dönyanın bir çox muzeylərini bəzəyir. Dönyanın **ən nadir və qiymətli** xalçalarından* olan “Şeyx Səfi” 1539-cu ildə toxunub və indi Londonun Viktoriya- Albert muzeyində saxlanılır.

Təbriz rəssamlıq, miniatür və xəttatlıq məktəbləri bütün Şərqdə tanınırı.

Sabir Rüstəmxanlı

SÖZLÜK

cildçi	xəttatlıq
basqınçı	məqam
zər vurmaq	

SÖZ EHTİYATI

nücum	kəhriz
sərf etmək	örkən
didərgin düşmək	

1 Mətn üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, onların içərisində mətnin məzmununu əks etdirməyən suallar varmı?

- 1) Təbrizdə sənətkarlığın hansı növləri var idi?
- 2) Təbriz sənətkarlarını hansı ölkələrə aparırdılar?
- 3) Təbriz sənətkarlarının yad ölkələrə aparılmamasının səbəbi nə ilə bağlı idi?
- 4) Təbrizin iqtisadiyyat mərkəzi sayılmasının səbəbi nə idi?
- 5) Hansı səyyah Təbrizi “yarımdünya” adlandırmışdı?
- 6) Meydanın ortasındaki “Dövlətxana” binasında niyə otaqlar yox idi?
- 7) Məşhur səyyah Şardən azərbaycanlılar haqqında nə yazmışdı?
- 8) Əli Təbrizini İstanbula kim dəvət etmişdi?

2 Mətdə çəhrayı rəngdə verilmiş söz və ifadələri köçürün. Hər birinin qarşısında yaxınmənalı qarşılıqlarını qeyd edin və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

3 Cümlələri mətnin məzmununa uyğun tamamlayın.

1) Təbrizin mərkəzindəki meydanda 30 min tamaşaçı 2) Təbriz memarlıq məktəbi nəinki İranın, habelə 3) Hər gələn basqınçı var-dövləti ilə yanaşı, 4) Paytaxt İsfahana köçəndə I Şah Abbasın əmri ilə

4 Mətn üzrə aşağıda verilmiş planda hansı dəyişikliyi etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Qüdrətli Təbriz sənətkarları.
- 2) Sənətkarların köçürülməsi.
- 3) Qədim Şərqi iqtisadiyyat mərkəzi.
- 4) Orta əsrlərin Təbriz alımları.
- 5) Təbriz memarlıq məktəbi.

5 Mətni bütöv oxudunuz. Qruplara bölünün və əvvəlcə mətnin hissələrini, sonra isə əsas hissəni girişlə, nəticəni əsas hissə ilə bağlayan cümlələri müəyyənləşdirin. Gəldiyiniz nəticələri müqayisə edin.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Eyni bir üzvlə bağlı olub, eyni suala cavab verən bərabərhüquqlu cümlə üzvləri **həmcins üzvlər** adlanır. Bütün cümlə üzvləri həmcins ola bilər.

Həmcins üzvlər bir-biri ilə ya təkcə sadalama intonasiyası ilə, ya da intonasiya və tabesizlik bağlayıcıları ilə əlaqələnir. Məsələn: Alimlər bütün həyatlarını *elmə* və *biliyə* sərf edirlər – cümləsindəki həmcins tamamlıqlar (*elmə* və *biliyə*) tabesizlik bağlayıcısı ilə əlaqələnmişdir.

6 Mətnin birinci cümləsində eyni suala cavab verən bir neçə cümlə üzvü işlənmişdir. Onlara sual verin. Hansı cümlə üzvü olduğunu müəyyənləşdirin. Oxuyarkən həmin sözləri sadalama intonasiyası ilə tələffüz edin.

7 Mətnin məzmununa uyğun olaraq, cümlələri tamamlayıb köçürün. Həmcins üzvləri yazarkən, onlarda durğu işaretlərinin düzgün işlədilməsinə diqqət edin.

1) Saysız-hesabsız kəhrizləri . . . 2) Meydanın ortasındaki . . . 3) Təbriz memarlıq məktəbi . . . 4) Dünyanın ən nadir və . . . 5) Təbriz rəssamlıq . . .

8 Mətndə sarı fonla fərqləndirilmiş hissədəki cümlələri dəftərinizə yazın və onları sintaktik təhlil edin. Cümlələrdəki həmcins üzvlərin altından xətt çəkin.

QARA QARAYEVİN ÖLMƏZ İRSİ

XX əsrin bəşəriyyətə bəxş etdiyi böyük şəxsiyyətlərindən biri də bəstəkar Qara Qarayevdir. O, musiqimizdə gələcəyə yeni yollar açan novator sənətkar idi.

Qara Əbülfəz oğlu Qarayev Azərbaycan və SSRİ Xalq artisti, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, SSRİ və Azərbaycan Dövlət mükafatları **laureati**,

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi **üzvü** olmuşdur. Qarayevin hər bir əsərinin **premyerası** musiqi **həyatımızın** xüsusi hadisəsinə, bayramına çevrilmiş, musiqimizdə bir dönüş yaratmışdır. Belə əsərlərdən onun “Yeddi gözəl” və “İldirimiş yollarla” baletlərini, “Üçüncü simfoniya”nı və “Skripka üçün konsert”ini, “Don Kixot” simfonik lövhələrini, “Leyli və Məcnun” simfonik poemasını, “Çılğın Qaskoniyali” musiqili komediyasını və başqa əsərlərini göstərmək olar. Bu, əlbəttə*, bəstəkarın yazdığı əsərlərin yalnız bir hissəsidir.

Onun **yaradıcılığının** əsas xüsusiyyəti Azərbaycan musiqi ənənələrinə əsaslanıb dünya musiqisinin **son nailiyyətlərini mənimşəməsi** və bu sənətlərin sintezini yaratmasıdır. Q.Qarayev yaradıcılığının bu cəhətini onun müəllimi, böyük bəstəkar D.Şostakoviç belə qeyd edirdi: “Qara Qarayev musiqisinin müvəffəqiyyətinin sırrı milli **ənənələri** klassik **ırlə**, ən müasir* musiqi formalarının parlaq, yalnız onun özünəməxsus **tərzdə** birləşdirilməsidir”. Q.Qarayevin musiqisi, sözün əsl mənasında, beynəlmiləl keyfiyyət* daşıyan bir sənətdir. Bu musiqi milyonlarla* ürkəkləri hərarətilə, emosionallığı ilə fəth etmiş, müasirliyi, fəlsəfəliyi ilə düşündürmüştür. Bu musiqi **əsərləri** ABŞ-da, İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, Misirdə, Türkiyədə, Rusiyada, Polşada, Çexiyada, Ruminiyada və bir çox başqa ölkələrin səhnələrində uğurla səslənmişdir. Bəstəkarın əsərləri üçün secdiyi ədəbi **mövzular** da yalnız milli ədəbiyyatımızla məhdudlaşmadır. O, yaradıcılığında Nizami, Səməd Vurğun, Rəsul Rza poeziyasıyla bərabər, Şekspir və Servantes, Puşkin və Ömər Xəyyam, Lermontov və Lope de Veqa obrazlarına da müraciət etmişdir.

Q.Qarayevin yaradıcılığının bir önəmli **özəlliyyini** də göstərmək lazımdır. Afrikadan Vyetnama qədər müxtəlif **xalqların** musiqi folkloru Qara Qarayevin **yaradıcılıq süzgəcindən** keçib yeni keyfiyyət almışdır. Biz bəstəkarın müxtəlif xalqların həyatını eks etdirən, müxtəlif millətlərin musiqi **folkloruna** əsaslanan əsərlərini dirlədikdə onların məhz Azərbaycan bəstəkarı tərəfindən duyulub yazılıdığını deyə bilərik. Q.Qarayevin yaradıcılığında millilik özünəməxsus bir formada təzahür edir. İlk irihəcmli əsəri “Ürək mahnısı” kantatasında, “Leyli və Məcnun” simfonik poemasında, Cövdət Hacıyevlə yazdığı “Vətən” operasında, “Yeddi gözəl” və “İldirimli yollarla” baletində biz onun musiqisinin milliliyini aydın surətdə hiss edirik.

Q.Qayaev müxtəlif illərdə ayrı-ayrı məqalə və çıxışlarında* Azərbaycan musiqi mədəniyyətində Şərq və Qərbin sintezi, vəhdəti haqqında danışındı. “Axı mən oxumağa Bakıda Hacibəyovla* başlamışam, Moskvada Şostakoviçlə isə təhsilimi bitirmişəm. **Ona görə Qərb və Şərq lap əvvəldən məndə bir vəhdət təşkil etmişdir.** Mən sanki iki ananın oğluyam”.

Qara Qarayevin yüksək humanist ideyalar **tərənnüm edən ilhamlı** musiqisi bu gün də yaşayır və səslənir, dünyani şəhər-şəhər, ölkə-ölkə gəzir, milyonlarla **ürəkləri hərarətilə** fəth edir, qəlbləri qürur və iftixar hissi ilə doldurur. Qara Qarayevin irsi **ölmezdir**, həmişəyaşardır!

Zemfira Səfərova

SÖZLÜK

dönüş	məhdudlaşdırmaq
fəth etmək	vəhdət
önəmli	həmişəyaşar

SÖZ EHTİYATI

özünəməxsus tərzdə
təzahür etmək

1 Mətni oxuyun və suallara cavab verin. Sualların içərisində mətnin məzmunu ilə səsləşməyəni varmı? Fikrinizi mətnin məzmunundan çıxış edərək əsaslandırın:

- 1) Qara Qarayev kimdir?
- 2) Qara Qarayev hansı əsərlərin müəllifidir?
- 3) Qara Qarayevin özəlliyi nədə idi?
- 4) D.Şostakoviç Q.Qarayev haqqında nə demişdir?
- 5) Bəstəkarın əsərləri nə üçün məhz milli ədəbiyyatımızla məhdudlaşır?
- 6) Qara Qarayev yaradıcılığının hansı önəmlı özəlliyi var?

✿ Mətn üzrə hansı fakt və hadisələri dəqiqləşdirmək istərdiniz? Eşitmək istədiyiniz sualları özünüz tərtib edib yazın və cavablandırın.

2 Necə bilirsınız, Qara Qarayevin hansı xüsusiyyətləri gənclik üçün örnəkdir? Söylənilən fikirlərə münasibət bildirməklə mövzunu müzakirə edin.

3 Mətndə fərqləndirilmiş cümlənin mənasını izah edin. Necə bilirsınız, “Qara Qarayev Qərb və Şərqi vəhdətdə götürmüştür” cümləsi ilə müəllif nə demək istəyir? Düşündüklərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

4 Mətndə çəhrayı şriftlə verilmiş sözləri aid olduğu sözlərlə birlikdə seçib yazın və onlar söz birləşməsinin əsas yoxsa asılı tərəfi kimi çıxış etdiyini müəyyənləşdirin.

5 Qara Qarayevi xarakterizə edən xüsusiyyətləri seçib dəftərinizə yazın və fikirləri genişləndirərək danışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə özündən əvvəlki üzvün mənasını izah edib konkretləşdirən sözə və ya söz birləşməsinə **əlavə** deyilir. Əlavələr izah etdiyi sözlərdən tire (-) işarəsi ilə ayılır. Bəzən əlavələrdən əvvəl “yəni” bağlayıcısı da işlənir. O zaman “yəni” bağlayıcısından əvvəl vergül (,) işarəsi qoyulur. Məsələn: Məhəmməd Füzuli – *Azərbaycan ədəbiyyatının ən nəhəng siması* 16-ci əsrдə yaşamışdır; Sabah, yəni *oktyabrın 18-i* Dövlət Müstəqilliyi Günü qeyd ediləcəkdir – cümləsində qara şriftlə verilmiş birləşmələr əlavədir.

6 Mətndə kursivlə verilmiş cümlələri elə dəyişin ki, onların mübtədəsi əlavə ilə işlənmiş olsun.

7 Mətnin məzmununa uyğun olaraq cümlə üzvlərinin əlavələrini müəyyənləşdirin. Durğu işarələrini düzgün qoymaqla cümlələri köçürün.

1) Onun ... yaradıcılığının əsas xüsusiyəti Azərbaycan musiqi ənənəsinə əsaslanıb dünya musiqisinin son nailiyyətlərini mənimseməsi və bu sənətlərin sintezini yaratmasıdır. 2) İlk sənət əsərlərindən birində ... “Leyli və Məcnun”

simfonik poemasında biz onun musiqi duyumunu hiss edirik. 3) Həmişəyaşar bəstəkarın ... irsi ölməzdir, əbədidir.

8 Cümlə üzvlərinə əlavələrdən uyğun gələnini artırmaqla köçürün. “Köməkçi”dən istifadə etməyiniz məsləhət görülür.

1) Mikayıl Abdullayev – ... öz rəsmləri ilə xalqın qəlbinə yol tapmayı bacarırdı. 2) Tahir Salahov – ... Qara Qarayevin portretini işləmişdir. 3) Görkəmli Azərbaycan rəssamı Fuad Əbdürəhmanov təhsilini Bakıda – ... almışdır. 4) Azərbaycan rəssamlığının – ... ilk nümayəndələrindən – ... biri də Bəhruz Kəngərlidir.

Köməkçi: rəssamlarından, istedadlı Azərbaycan rəssamı, təsviri sənətinin, görkəmli Azərbaycan rəssamı, Ə.Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbində

SƏXAVƏT

Azərbaycan rəngkarları arasında ikinci bir sənətkar tapılmaz ki, tanışbilişlərinə, həmkarlarına*, rəsm həvəskarlarına* öz əsərlərindən Səttar Bəhlulzadə qədər bağışlamış olsun. İndi o **sənət inciləri** bir çoxlarının mənzillərinin yarasığıdır. Yaziçılar içində bu **əvəzsiz** hədiyyələri almaq xoşbəxtliyinə nəsib olanlar çoxdur.

Səttar Bəhlulzadə, bəlkə də, Azərbaycan firça ustaları* arasında yeganə sənətkardır ki, onun başqa ölkələrin həyatından, təbiətindən* çəkilmiş əsərləri yoxdur. Səttarın sehrlı firçasından çıxan gözəl **lövhələrin** hamısında Azərbaycan torpağı, füsunkar Azərbaycan təbiəti tərənnüm edilir. Azərbaycanın elə bir güşəsi yoxdur ki, Səttarın ayağı oraya dəyməsin. Oranın **təkrarsız** təbiəti bu **mahir ustanın** əli ilə rənglərin çalarlarında* yenidən **canlanması**. Onda doğma yurdumuzun təbiəti **bütün əzəməti** ilə tamaşaçının gözləri qarşısında canlanır. Bir rəssam kimi Səttar Bəhlulzadənin böyüklüyü, □ də bundadır. O, bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı idi. Palitrasında Azərbaycanın □ rəngləri toplanmışdı.

Torpaq öz sirlərini səxavətlə ona açır, heç nəyini rənglər şairindən **əsirgəmirdi**. Elə bil ki, doğma yurdumuzun təbiəti Səttar Bəhlulzadənin tablolarında onun gözlərinin işığı, qəlbinin □ ilə qızınib kətan üstünə köçürüldü.

Səttar bir sənətkar kimi doğma **təbiətin təsvirində** heç nəyini, hətta öz

“Cıdır düzü”

şirin canını belə əsirgəmirdi. Bu █ məhəbbət, bu doğmaliq* qarşılıqlı idi. Rəssam özü deyirdi ki, o, Azərbaycanın hər hansı bir █ güşəsinin səhərini və axşam mənzərəsini çəkməkdən ötrü çölün düzündə, **kimsəsiz** təpədə, uca dağlarda gecələyirdi*. Meşədə neçə gün tək-tənha qalmaqdan yorulmurdu. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bir neçə gün yaşayış məntəqələrindən, kəndlərdən uzaqda

qalıb isti xörək yemədən, çantadakı quru ərzaqla* keçinmək onu usandırmırıdı.

Hüseyin Abbaszadə

SÖZLÜK

səxavət	usandırmaq
rəngkarlıq	füsunkar
çalar	dilbər guşə

SÖZ EHTİYATI

tərənnüm etmək
nəsib olmaq

① Mətndəki ağ boşluqların yerinə ilk ağlığınıza gələn sözü qoyub cümlələri oxuyun. Sonra “Köməkçi”yə baxıb səhv edib-etmədiyinizi müəyyənləşdirin. Onu da nəzərə alın ki, hər söz üçün “Köməkçi”də üç variant verilmişdir.

Köməkçi: təkrarsızlığı, qeyri-adiliyi, əvəzsizliyi; əlvan, mürəkkəb, solmaz; istiliyi, alovu, hərarəti; pak, saf, ülvi; gözəl, dilbər, təkrarsız

② Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, sualların qoyuluşunda mətndəki ardıcılıq gözlənilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın.

- 1) Səttar Bəhlulzadənin səxavəti nədə idi?
- 2) S.Bəhlulzadənin böyüklüyü nədə idi?
- 3) S.Bəhlulzadə nə üçün başqa ölkələrin həyatından, təbiətindən çəkməyi xoşlamırdı?
- 4) S.Bəhlulzadə yurdunun təbiətini kətan üzərinə necə köçürürdü?
- 5) Rəssam gözəl təbiət təsviri çəkmək üçün günlərlə haralarda gecələyirdi?

③ Bəs siz mətn üzrə bir-birinizə hansı sualları vermək istərdiniz? İstediyiniz sualları tərtib edib yazın və yoldaşlarınızla oxuyun.

④ Öz əsərlərini insanlara təmənnasız paylaşıguna görə mətnin adı “Səxavət” qoyulmuşdur. Siz mətni necə adlandırırdınız? Fikrinizi əsaslandırın.

⑤ Azərbaycan rəssamlıq sənəti haqqında nə bilirsiniz? Məlumat toplayıb, yoldaşlarınızla bölüşün.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Unutmayın ki, cümlədə əvvəl mübtəda, sonra xəbər işlənməlidir. Əgər cümlədə təyin varsa, o, təyin etdiyi cümlə üzvündən əvvəl işlənir. Tamamlıqlar mübtədadandan sonra, xəbərdən əvvəl, zərfliklər isə daha çox xəbərin yanında – əvvəlində olur.

Məsələn: *Bir neçə tələbə qapı ağzında dayanıb Mehmanın çıxacağını səbirsizliklə gözləyirdi*, – cümləsində “*tələbə*” sözü cümlənin mübtədası, “*gözləyirdi*” sözü xəbəridir. Təyin – “*bir neçə*” sözü – mübtədadandan əvvəl, tamamlıq – “*Mehmanın çıxacağını*” – mübtədadandan sonra işlənmişdir. Tərzi-hərəkət zərflikləri (*səbrsizliklə*), (*qapı ağzında dayanıb*) isə xəbərdən əvvəl işlənmişdir.

6 Aşağıda verilmiş cümlələrdə söz sırası pozulmuşdur. Sözləri düzgün sıralamaqla cümlələri köçürün.

- 1) Yoxdur başqa ölkələrin həyatından rəsm əsərləri S.Bəhlulzadənin.
- 2) Gəzib rəssam bütün bölgələrini Azərbaycanın, demək olar ki. 3) Təsvirində doğma təbiətin əsirgəmirdi rəssam canını şirin belə.
- 4) Qarşılıqlı idи doğmaliq təbiətlə onda.
- 5) Səxavətlə torpaq öz sirlərini açırdı ona.

7 Mənətqi vurğunun yerini dəyişməklə aşağıdakı cümlənin məzmununda baş verən dəyişiklik üzərində müşahidə aparın. Sizcə, hansı informasiya daha dəqiqdır?

Orta məktəblərdə “Qarabağın tarixi” fakültəti kursu tədris edilir.

8 Uyğun hərfəri artırmaqla aşağıdakı sözləri köçürün. Orfoqrafiya lügəti ilə yoxlayın.

sayma(s/z)lıq, aviasi(y/a), ye(q/g)anə, g(u/ü)şə, xoşbə(x/h)tlik, af(o/a)rizm,
qər(a/ə)rgah, i(s/z)tirab, və(x/h)dət, cil(d/t)çi

RƏNGKARIN SON SƏRGİSİ

1974-cü ilin baharı idi. Neçə həftə idi ki, Dövlət Rəsm Qalereyasında Səttar* Bəhlulzadənin əsərlərinin fərdi sərgisi açılmışdı. Şəhərin sakinləri, Bakının qonaqları **axın-axın** bu sərgiyə gəlirdilər. Sanki bütün Azərbaycan – onun bir-birindən rayihəli gülləri, çiçəkləri, meşələri, düzləri*, yaylaqları, qışlaqları, Xəzər dənizi, Goy gölü, Kür çayı bu qalereyada **cəmləşmişdi**. Və onlar **təkrarsız** gözəllikləri ilə sərgiyə baxanları* ram edirdi.

Tamaşaçılar qədim Odlar diyarına Səttar Bəhlulzadənin sərraf gözləri ilə baxırdılar. Bu gözlər nə qədər həssas, **sərrast** və işıqlı idi. Elə bil ana yurdumuzun **şairanə** mənzərələrini rəssam yox, qeyri-adi bir qüvvə bu lövhələrə **həkk eləmişdi**.

Uzunsov* sərgi salonunda ana torpağımızın doğma ətri, Xəzərimizin,

“Bahar nəğməsi”

Kürümüzün, Arazımızın sərinliyi hiss edilirdi. Bu lövhələrin qabağında heyranlıqla* dayanıb dəqiqələrlə fikrə gedənlər, hərarətlə mübahisə eləyənlər, isti-isti təəssüratlarını bir-birinə bildirənlər çox idi.

Bu sərgi respublikamızın mədəni həyatında **tarixi bir hadisə** idi. Bu, uzun illərdən bəri tükənməz ilhamla yaranan

rəssamin Bakıda açılan ən iri və əhatəli sərgisi idi. Sərgi Səttar Bəhlulzadənin **sehrli firçasının** qüdrətini, təkrarsızlığını **bütün əzəməti** ilə nümayiş etdirirdi. Sərgiyə baxan və Səttarı tanımayan hər bir kəs cəsarətlə* deyə bilərdi ki, salonda nümayiş etdirilən lövhələri böyük rəssam çəkib. Dünya təsviri sənətinə belə bir rəngkarı verən xalq isə yetirdiyi sənətkarla **öyünməyə** haqlıdır.

Tamaşaçıların arzusunu nəzərə alıb Dövlət Rəsm Qalereyasının müdriyyəti Səttar Bəhlulzadənin sərgisinin müddətini uzatmalı* oldu. Bu, sevimli sənətkara xalq məhəbbətinin əsl ifadəsi idi.

Sərginin **bağlanışına** da açılışında olan kimi xeyli tamaşaçı gəlmışdı. Çoxu respublikamızın tanınmış ziyanıları idilər.

O gün Rəsm Qalereyasının ikinci mərtəbəsində sərginin bağlanması münasibətilə yığıncaq oldu. Yığıncağı SSRİ xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev açdı. Səttar Bəhlulzadə Mikayıl Abdullayevlə yanaşı oturub başını aşağı əymışdı. Çıxış edənlər onu təriflədikcə **sixılır**, utandığından* rəng verib, rəng alırdı.

Axırda Səttar danışdı. O, **təbiətən** natiq deyildi. Danışanda **dəbdəbəli ifadələri** sevmirdi.

– Öziz dostlar, – dedi, – burda mənim barəmdə mübaliğə ilə xeyli tərif söylədiniz. Sağ olun. Bu sizin xeyirxahlığınızdan irəli gəlir. Etiraf edim ki, mən bu təriflərin çoxuna layiq deyiləm.

Həmkarları yerlərdən ona cavab verdilər:

– Layıqsən, Səttar, layıqsən.

Kimsə arxa sıradan ərkyana dedi:

– Neyləsən də, sözlərimizi geri götürən deyilik.

Gülüşdülər.

Axırda Səttarı hərarətlə alqışladılar*, gül dəstələri* verdilər. O bu gülləri

“Cənub küləyi”

bölüb hamısını bir-bir salonda əyləşənlər arasında payladı.

Tamaşaçılar – Səttar sənətinin pərəstişkarları* Rəsm Qalereyasını xoş əhvalla* tərk etdilər.

Ancaq onda heç kəsin ağlına belə gəlmədi ki, bu, Azərbaycanın böyük rəngkarının doğma şəhərində öz iştirakı ilə təşkil edilən son sərgisidir.

Hüseyin Abbaszadə

SÖZLÜK

rəngkar	ərkyana
ram etmək	həkk etmək
öyünmək	rayihəli
təəssürat	

SÖZ EHTİYATI

mübaliğə
rəng verib rəng almaq
sərraf gözü ilə baxmaq

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. Altından xətt çəkilmiş sözlərin qrammatik mənasını izah edin.

✿ Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı sintaktik vəzifəni yerinə yetirdiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

2 Mətndən çıxarılan nəticə barəsində yoldaşlarınızın fikrini ümumiləşdirərək danışın.

3 Sualların qoyuluşunda yol verilmiş səhvələri tapıb onları yenidən formalasdırın.

- 1) Fərdi sərgisi Səttar Bəhlulzadənin açılmışdı harada?
- 2) Ram edirdi sərgiyə baxanları nə?
- 3) Səttar Bəhlulzadənin gözləri ilə tamaşaçılar sərraf baxırdılar nəyə?
- 4) Xəzərin, Kürün, Arazın sərinliyi, ətri torpağın hiss edildi harada?
- 5) Sərgi nümayiş etdirirdi qüdrətini, təkrarsızlığını firçasının kimin?

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Bəzən məqsəddən asılı olaraq, cümlədə müəyyən üzvlərin yerini dəyişdirmək mümkün olur. Bu zaman lazım olan söz bir qədər yüksək tonla, yəni qüvvətli vurğu altında tələffüz edilir. Belə sözlər çox zaman xəbərin əvvəlində işlənir və onun üzərinə **məntiqi vurğu** düşür. Məsələn: Bunu ancaq **anası** hiss edirdi. Ancaq anası **bunu** hiss edirdi. Bu cümlələrdə məntiqi vurğulu sözlər xəbərin əvvəlində işlənmişdir.

Cümlədə sözlərin yerini dəyişmədən də onları məntiqi vurğu ilə tələffüz etmək olur. Məsələn: **Axırda** Səttar danışdı. Axırda **Səttar** danışdı. Axırda Səttar **danışdı**.

Cümlədə müəyyən sözün başqalarına nisbətən qüvvətli tələffüzü **məntiqi vurğu** adlanır.

4 Necə düşünürsünüz, oxuduğunuz mətn parçasını “Səxavət” mətninin davamı hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın. Hər iki mətn arasında ümumi cəhətləri izah etməyə çalışın.

5 Səttar Bəhlulzadə sənətinin gözəlliyini təsvir edən cümlələri seçib dəftərinizə yazın və tərcümə edin.

6 Düzgün söz sırasını bərpa etməklə aşağıdakı cümlələri köçürün.

- 1) Yıqıncaq oldu Rəsm Qalereyasının ikinci mərtəbəsində o gün.
- 2) haqqında danışdırılar mübaliğə ilə rəssamın.
- 3) müddətini uzatdırılar tamaşaçıların xahişi ilə S.Bəhlulzadənin sərgisinin.
- 4) ziyalıları respublikamızın vurğun idilər rəssamın əl işlərinə.
- 5) qürur duyur xalqımız sənətkarın əsərləriylə yaratdığı.

7 Aşağıdakı aforizmlərdən mətnin məzmununa uyğun olmayanı seçib səsləndirin. Fikrinizi əsaslandırın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

1) İnsan öz gözündə deyil, başqalarının gözündə yüksəlməlidir. *Demokrit*

2) İnsan varlığının sırrı yalnız yaşamaqda deyil, nəyinsə naminə yaşamaqdadır.

Fyodor Dostoyevski

3) Hər insan bir dünyadır.

Corc Herbert

4) Adam olmayan başqalarını adam saymaz.

Azərbaycan atalar sözü

5) İnsanı tanımaq üçün onu sevmək lazımdır.

Lüdviq Feyerbax

8 Mətnin 2-ci cümləsində məntiqi vurğulu sözü tapın. Sonra məntiqi vurğunu digər sözlərin üzərinə qoymaqla cümləni oxuyun. Məzmunundakı dəyişikliyi izah etməyə çalışın.

9 Əlavəli üzvü olan cümlələrdən biri mətnin birinci, biri ilə axırdan əvvəlki abzasındadır. Həmin cümlələri tapıb səsləndirin. Əlavəsi olan üzvü tapıb, sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin, əlavəsini göstərin.

BALACA BALIQÇI

O, balıq ovunu çox sevirdi. Tez-tez onu dəniz sahilində görmək olardı. Sahildəkilər bir qədər aralıdan bu balaca balıqçıya maraqla* tamaşa edərdilər. Hamı onu beləcə də çağırardı:

– Balaca balıqçı. Bu addan o, çox xoşlanardı.

... Səhər yenicə açılırdı. Qaranlıq köçünü çekib, harasa aparırdı. Yox, yox, elə bil, zülmət səhər aydınlığında əriyib yox olurdu. Yox olduqca da üfüqdə közərən qırmızı parıltı daha aydın görünürdü. Bu parıltı get-gedə böyüyür,

ətrafinı qırmızı rəngə boyayırıldı. Hələ yaşıdları şirin səhər yuxusunda idilər, səhərin səssizliyinə hansısa ağaca qonmuş bir quşun cəh-cəhi şirinlik qatırdı.

Balaca balıqçının bu anlarda düşündüyü yalnız dəniz idi, dənizin suları idi. Balıq ovunun şirinliyini **gözlərinin önünə gətirdikcə** özünü tez sahilə çatdırmaq* istəyirdi. Ondan olsa, uçardı suların görüşünüə. Balaca balıqçının bu sözləri, bəlkə də, çoxuna gülməli görünərdi, yalnız... Yalnız kəndin qoca balıqçısından başqa. Qoca balıqçı onu səhər alatoranında birinci dəfə sahildə görəndə təəccübənlənmişdi*. Bu hissləri tez də ötüb-keçmişdi. Onlar kol-kosdan, suların nə vaxtsa sahilə çıxartdığı, indi daşların* altında qalıb, **ovxalanmış** taxta parçalarından ocaq qalamışdır. Köz düşənə kimi qoca balıqçı ona çoxlarının xəbərsiz olduğu tərtəmiz səhər havasından, suların nəğməsindən, bir də, əlbəttə ki, balıq ovunun ləzzətindən danışmışdı. Sonra da... qoca balıqçı yenicə tutduğu balıqlardan közün üstündə bişirmişdi. Birlikdə ləzzətlə yemişdilər. O vaxtdan neçə il ötmüşdü. Amma o günü balaca balıqçı, yəqin ki, heç vaxt unutmayacaqdı.

İndi də qoca balıqçının sözlərini* xatırladı* – səhəri sahildə aç, günəşini sahildə salamla.

Həyətə düşdü. Tilovunu, balıq tutmaq üçün axşamdan torpaqdan qazib çıxartdığı, qutuya yiğdiyi **qurdları**, bir də torlu zənbilini götürüb, **yola düzəldi**. Evdən sahilə **olsa-olsa** 500 metrə qədər yol vardi. Bu dəfə balıq tutacağı yer balıqçı gəmilərindən, qayıqlarından xeyli aralı idi. Qayıqların arasında ona kimsə mane olmayıacaqdı. O yeri təzə tapmışdı.

Sahil çatanda qağayıların səsi dənizi **başına götürmüşdü**. Balaca balıqçı yasti, boz üzüň daşın üstündə oturub, dəniz sularına baş vuran, gah qanadlanıb göy üzünə qalxan, gah da “**su beşiyində**” yırğalanan bu quşlara xeyli tamaşa etdi. Baxdıqca sevindi. **Ürəyi qanadlandı**. Qoca balıqçını xatırladı. **Nə az, nə çox**, ömrünün 60 ilini beləcə keçirmişdi dəniz sahilində. “Sən də 60 il balıqçılıq et, onda biləcəksən dənizin şirinliyini”, – demişdi.

Doğrudan da, dənizdə qəribə şirinlik, doğmaliq vardi. **Suların nəfəsini bütün varlığıyla** duyurdu. **Qaçdı-tutdu oynayan dalgalarda** eynən özünü görürdü. Şən, siltaşq, dəcəl uşaqlar kimi idilər. Bəlkə də, onu sahilə tələsdirən daha çox bu hisslər idi. Daha doğrusu, **balıq ovunun şirinliyi** bu gözəlliyi tamamlayırdı.

Elə bu düşüncələrdə idi ki, suların üzərində yumrulanmış şara oxşayan balıqlar gördü. Yox, yox, bəlkə də, bu, balıq deyildi. Hansısa başqa bir dəniz heyvanı idi. Balaca balıqçı birinci dəfə idi ki, onları gördü.

Bu qəribə dəniz heyvanları bir qədər sonra suya girib, görünməz oldular.

Balaca Balıqçı tamam çəşib qalmışdı. Tilovuna düşən, **qarmağa ilişən** balıqdan da xəbərsiz idi. Biləndə isə artıq gec idi. Balıq qarmaqdan canını qurtarmışdı.

...Günəş xeyli qalxmışdı. Yay olduğundan, tezcə də istisi hiss olunurdu.

Balaca balıqçı bu vaxta xeyli balıq tutardı. Amma birinci dəfə idi ki, torlu* zənbilində bu qədər az balıq vardı.

...Uzaqdan baxan olsayıdı, dəniz sahilində – qayalığın üstündə bir qaraltı görərdi. O, balaca balıqçı idi, heyranlıqla dənizə tamaşa edirdi.

Nazim Əlifov

SÖZLÜK

üfüq	torlu
parıltı	közərmək
köz	

SÖZ EHTİYATI

köz düşmək
varlığıyla duymaq

1 Məntiqi vurgudan düzgün istifadə edərək mətni oxuyun. 6-cı və 7-ci abzasları tərcümə edin.

2 Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrin mənasını başa düşdürüünüz şəkildə izah edin.

3 Mətndə bir neçə cümlədə söz sırası pozulmuşdur. Onları tapıb düzgün söz sırasını bərpa edin və dəftərinizdə yazın.

4 Qruplara bölünün. Mətnin məzmunu əsasında suallar tərtib edib, müəllimin tövsiyə etdiyi qrupa təqdim edin. Sualların məzmunu əhatə etməsi və düşündürүçülüyü üzrə qiymətləndirmə aparın.

5 Oxuduğunuz mətnin aşağıda verilmiş adlardan hər hansı biri ilə adlandırılmasının daha məqsədə uyğun olduğunu faktlarla əsaslandırmağa çalışın.

- 1) Balaca balıqçı
- 2) Balıqçının heyranlığı
- 3) Qoca balıqçının nəsihəti
- 4) Dənizdəki doğmalıq
- 5) Balıq ovunun şirinliyi
- 6) Dənizin sırrı

6 Aşağıda verilmiş plan əsasında mətni danışmağa çalışın. Danışan zaman məntiqi vurgudan yerində istifadəyə diqqət yetirin.

- 1) Balaca balıqçı.
- 2) Dəniz səhər zamanı.
- 3) Qoca balıqçının şirin söhbətləri.
- 4) Balaca balıqçı sahildə.
- 5) Dənizdəki doğmalıq.

7 Mətnin birinci cümləsindəki məntiqi vurgulu sözü müəyyənləşdirin. Sonra məntiqi vurgunu dəyişməklə cümləni oxuyun. Məzmunda baş vermiş fərqi izah etməyə çalışın.

8 Mətndə qırmızı şriftlə verilmiş ifadələrin mənasını izah edin. Cümlələri dəftərinizə yazıb cümlə üzvlərinə görə təhlil edin. Cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

9 Cümlə üzvlərinin aşağıda verilmiş sırasına uyğun modellər üzrə cümlələr qurun.

- 1) Mübtəda – zərflik – xəbər (_____ ~~~ =)
- 2) Təyin – tamamlıq – zərflik – xəbər (~ - - - ~ =)
- 3) Təyin – mübtəda – tamamlıq – zərflik – xəbər (~ - - - ~ =)
- 4) Mübtəda – tamamlıq – xəbər (_____ - - - =)
- 5) Tamamlıq – zərflik – zərflik – xəbər (- - - ~ ~ =)

10 Mətnin axırıcı abzasındaki cümlələrdən hansında əlavəli üzv işlənmişdir. Bu cümlədəki əlavə hansı üzvü aydınlaşdırır? Fikrinizi əsaslandırın.

HƏLƏ BU HARASIDIR

Versə ömrü zəhmətə,
İnsan qocalmaz dedim.
Yüz yol əkdir, **becərdim**,
Yenə azdır, **az**, dedim.
Payızına bərəkət,
Qişına da **yaz** dedim.
Bu qüdrəti vəsf elə,
Kökdən düşmə, **saz**, dedim.
Torpağa məhəbbətim
Yerlə-göy arasıdır,
Hələ bu **harasıdır**?!

Yurdumun hər parçası,
Varlığım, nəfəsimdir.
Çaylar gücüm, qüdrətim,
Bulaqlar həvəsimdir.
Uçan **bulud** xəyalım,
Çaxan **şimşek** səsimdir.

Günəşdən **uca** dursam,
Demərəm **ki**, bəsimdir.
Baxışım od yuvası,
Qəlbim **od** parasıdır,
Hələ **bu** harasıdır?!

Desə, quş olmalısan,
Dağlarına qonaram.
Desə, **daş** olmalısan,
Yerimdəcə **donaram**.
Desə, **köz** olmalısan,
Göz-göz olub yanaram.
Mən bu sədaqətimlə*,
Ömrü ömrən sanaram.
Vətən ki gözlərimin,
Ağıdır, qarasıdır,
Hələ bu harasıdır?!

Zəlimxan Yaqub

SÖZLÜK

şimşek	varlıq
zəfər	sanmaq
külüng	bərəkət

SÖZ EHTİYATI

vəsf eləmək
kökdən düşmək
göz-göz

1 Məntiqi vurgudan istifadə edərək şeiri oxuyun, səs tonu, temp və fasıləni düzgün tənzimləyin.

2 Şeirin ideyasını tam əks etdirən fikri seçin.

A) Şeirin məqsədi Azərbaycanın gözəlliklərini sadalamaqdır.

B) Şeir Vətənə sonsuz məhəbbətin tərənnümünə həsr edilmişdir.

C) Müəllif şəhərlərin, kəndlərin abadlığını döñə-döñə təsvir edir.

D) Şeir Vətənimizin Odlar ölkəsi olduğunu bildirmək üçün yazılıb.

3 Şeirin məzmununa uyğun olmayan sualları seçin. Düzgün hesab etdiyiniz suallara dəftərinizdə yazılı cavablar verin.

1) Şair insan ömrünün uzanmasını nədə görür?

2) Şair Vətən naminə nələri etməyə hazırlıdır?

3) Şair şeirdə hansı əlamətdar günü xatırlayır?

4) Hansı bayramların adları şeirdə sadalanır?

5) Şair hələ də yazış-yaratmaq arzusunda olduğunu hansı misralarda bildirir?

6) Hansı təbiət hadisəsinin şeirdə təsviri verilib?

7) Gözümüzün ağı-qarası Vətən.

4 Şeirdə kursivlə fərqləndirilmiş ifadələrin mənasını izah edin.

5 Əgər şeirin məzmunu üzrə inşa mövzusu seçməli olsaydınız, təqdim olunanlardan hansılar uyğun gələ bilərdi?

1) Vətənim üçün nələr etsəm də azdır.

2) Torpağa məhəbbətim sonsuzdur.

3) Mən torpağıma sədaqətliyəm.

4) Dünya ölkələrinə etdiyim səfərlər.

5) Azərbaycan günəşli ölkəsidir.

6) Ömrümün mənası Vətənə sədaqətimdir.

6 Şeirin məzmununa əsasən, nöqtələrin yerinə elə birləşmələr yazın ki, onların əsas tərəfi hərəkət bildirən sözlərdən ibarət olsun.

Nümunə: Saz kökdən düşmür.

Quş – ...

Köz – ...

Külüng – ...

7 Şeirdə iki yerdə “ki” köməkçi sözü işlədilmişdir. Onlar haqqındaki fikirlərdən hansı düzgündür? Fikrinizi əsaslandırın.

a) hər ikisi bağlayıcıdır b) birincisi bağlayıcı, ikincisi ədatdır

c) hər ikisi ədatdır d) hər ikisi qoşmadır

e) birincisi ədat, ikincisi bağlayıcıdır.

8 Qara hərflərlə verilmiş sözləri dəftərinizə yazın. Onların hansı mənəlarda işlənə bildiyini söyləyin. Sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

- 9) Şeirdəki “yol” sözünü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olar?
A) ciğir B) iz C) ləpir D) dəfə E) məhsul
- 10) Fərqli söz hansıdır?
a) məhəbbətim b) yurdum c) həvəsim d) becərdim e) külüngüm
- 11) Gøy rəngdə verilmiş sözlərin qrammatik mənalarını izah edin.
- 12) Şeirin məzmununa uyğun olaraq nöqtələrin yerinə sözlər qoyub fikirləri tamamlayın.

Nümunə: Varlığım – yurdumun bir parçasıdır.

Həvəsim – ...

Xəyalım – ...

Səsim – ...

Baxışım – ...

Gözlərimin ağı, qarası - ...

- 13) Necə bilirsiniz, şeirdə müraciət bildirən söz işlənmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırmaq üçün konkret fakta istinad edin.
- 14) Şeirin məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə bəzən elə sözlər işlənir ki, onlar cümlə üzvləri ilə mənaca bağlı olسا da, qrammatik cəhətdən əlaqədə olmur. Yəni həmin sözləri cümlədən çıxarsaq, cümlənin məzmununda ciddi dəyişiklik baş vermir. Məsələn: *Məncə*, məsələni həll etmək çətin olacaq – cümləsində “*məncə*” sözünü işlətməsək də, fikir aydın ifadə ediləcəkdir.

Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər cümlə üzvü hesab edilmir. **Xitab və ara sözlər** qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlərdir.

SONRAKİ PEŞMANÇILIQ FAYDA VERMƏZ (Rəvayət)

Qədim zamanlarda* bir padşahın tutuquşusu vardı. Padşah quşu çox istəyirdi. O, gecə-gündüz bu quşla səhbət edir, əylənirdi. Quş **məzəli** nağıllar danışıb, padşahı güldürdü. 1

Bir gün padşah gördü ki, tutuquşu *kədərlidir*. Padşah tutuquşudan soruşdu:
– Ay tutuquşu, niyə qəmlisən?

Tutuquşu dedi:

– Şah sağ olsun, mənim də atam, anam, elim, obam var. Onları görmək istəyirəm*. Onun üçün də *kefsizəm*, izn ver, gedib onları görüm. 2

Padşah dedi:

– Bir həftə vaxt verirəm, get.

Quş qayıdanda padşaha bir dirilik* alması *hədiyyə* gətirdi. Padşah tutuquşandan çox razı qaldı. 3

Bağban dirilik almasını padşahın bağında **əkdi**. Üç ildən sonra ağaç *bar gətirdi*, almalar *dəydi*. Bağban bir alma üzüb sevinə-sevinə padşaha apardı. Yolda vəzirə rast gəldi. Bağbanı *şad* görən vəzir soruşdu:

– Bağban, nə olmuşdur ki, belə şadsan, haraya gedirsən?

– Vəzir sağ olsun, üç il bundan qabaq tutuquşu padşaha bir dirilik alması gətirmişdi. Bağda əkdim. İndi gözəl alma **gətirmişdir**. Aparıram, padşaha verəm. 4

– Almanı ver *saxlayım*, sən get bizim evdən qələm-kağızımı gətir. Səni burada gözləyirəm.

Bağban almanı vəzirə verib getdi. Vəzir almanı zəhərlədi. Bir azdan bağban qələm-kağızı gətirib vəzirə verdi. Hər ikisi padşahın yanına gəldi. Bağban almanı padşaha verdi. Padşah almanı yemək istəyəndə, bağban qoymadı:

– Padşah sağ olsun, bu alma bizim yerin alması deyil. Birdən-birə yemək olmaz. Öldürəcəyin dustaqlardan* birinə bir **dilim** ver, qoy yesin. Əgər ona bir şey olmasa, sən də yeyərsən. 5

Padşah razılaşıb əmr elədi, *zindandan* bir dustaq gətirdilər. Almadan bir dilim kəsib ona verdi. Dustaq* almanın yeyən kimi oldu. Padşah bunu görəndə bərk **qəzəbləndi**, **sorğu-sualsız** quşun boğazını üzdü. Padşah bağbanı da çox incitdi. Elə bilirdi ki, bağban almanın **zəhərli** olmasını bilirmiş. Yazıq bağban canından bezib arvadına dedi:

– Ay arvad, o zəhərli almalardan hərəmiz birini yeyək. Canımız bu zalim padşahın zülmündən qurtarsın.

Arvad da razı oldu. Almaları yeyən kimi, ikisi də *cavan* oldular. Çox *sevindilər*.

Bağban dedi:

– Arvad, gəl padşahın hüzuruna gedək. Deyək ki, o yazıq quşu günahsız öldürmüştür.

Bələ də etdilər. Qapıcılar onları padşahın yanına buraxdılara.

Padşah onları tanımayıb soruşdu:

– Nə üçün gəlmisiniz, dərdiniz nədir?

Bağban gülümsünüb dedi:

– Ey böyük şah, mən sənin bağbanınam. Bu da mənim qarımıdır. İstədik ki, almaları yeyib ölək, **dünyanın əzabından* xilas olaq**. Amma əksinə oldu, yeyən kimi cavanlaşdıq. Alma zəhərli deyilmiş...

Padşah *mat qalib* soruşdu:

—Sən almanı mənə gətirəndə kimə rast gəlmişdin?

Bağban dedi:

— Vəzirə rast gəlmişdim.

Sonra da əhvalatı danışdı...

Padşah dərin fikirdən sonra bildi ki, almanı vəzir **zəhərləyibmiş**. Əmr elədi, vəzirin *boynunu vurdular*. Quşu öldürdüyüñə görə peşman oldu. Amma atalar demişkən, “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz”.

Azərbaycan xalq nağılı

SÖZLÜK

əylənmək
dirilik alması

SÖZ EHTİYATI

izn vermək
canından bezmək
canını qurtarmaq

1 Məntiqi vurğudan düzgün istifadə edərək nağılı rollar üzrə oxuyun və çıxardığınız nəticəni müzakirə edin.

2 Qruplara bölünün və nağılin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın. Sualları müəllimin tövsiyə etdiyi qrupa ünvanlayın və cavablara münasibət bildirməklə qiymətləndirmə aparın.

3 Necə düşünürsünüz, aşağıdakı cümləni mətndəki hansı rəqəmin yerində işlətmək olar?

Dirilik almasını bağbana verdi ki, aparıb əksin.

- A) 1 B) 3 C) 2 D) 4 E) 5

4 Aşağıdakı aforizmləri oxuyun və yadda saxlayın. Onların içərisindənağılin məzmununa aid olmayanı seçib göstərin.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNĐƏN

1) Ədaləti ədalətsizliklə bərpa etmək olmaz.

Heydər Əliyev

2) Ən pis hökmər odur ki, özünə hökm edə bilmir.

Mark Porsi Katon

3) Çalış bu dünyada səhv eyləmə sən,

Çox bizim kişilər yanmış səhvindən.

Nizami Gəncəvi

4) Ümidsiz həyat cansız bədən kimidir.

Servud Anderson.

5 Mətndə kursivlə verilmiş sözlərin və ifadələrin kontekstə uyğun mənalarını izah edin, sinonimlərini və antonimlərini səsləndirin.

6 Nağılı siz necə adlandırırdınız? Öz variantınızı təqdim edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Cümlədə müraciət bildirən sözlərə və söz birləşmələrinə xitab deyilir.

Məsələn: *Qızım, bu gülər sizə, siz də bu gülərə layiqsiniz* – cümləsində “qızım” sözü müraciət bildirir.

Xitablar, adətən, insana müraciətlə işlənir. Ancaq başqa canlılara, hətta cansız əşyalara da müraciət bildirən xitablar olur. Məsələn: *Ay tutuquşu, niyə qəmlisən?*

Xitablar ismin adlıq halında olur və bu cəhətdən mübtədaya oxşayır. Lakin tələffüzü onu mübtədadandan fərqləndirir.

Xitab cümlənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir; cümlə üzvlərindən, əsasən, vergüllə (,) ayrılır. Cümlənin əvvəlində gələn xitabdan sonra intonasiyadan asılı olaraq nida işarəsi də işlənə bilir.

Məsələn: *Oxucum! Belədir aqıl babalar,*

Bir dastan yaradır ikicə sözlə.

(S.Vurğun)

7) Mətndə işlənmiş xitabların nə ilə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirin.

8) Mətnin adına uyğun olan hansı bir situasiya ilə rastlaşmışınız? Həmin hadisəni xatırlayın. Kiçik mətn şəklində fikrinizi ifadə edin.

9) Sinif iclasında protokol yazmağın zəruri olduğunu bilirsiniz. Aşağıdakı protokol nümunəsindən istifadə etməyi unutmayın.

N-li məktəbin sinfinin
“ ” tarixli iclasının

N-Li PROTOKOLU

Sinif iclası başladı – saat _____ da Qurtardı saat _____

İştirak edirdi: _____ nəfər (dəvət olunanların S.A.A adı, vəzifəsi, iş yeri göstərilir).

GÜNDƏLİK MƏSƏLƏLƏR: 1) _____

2) _____

1. Eşidildi: _____

2. Çıxış etdi: _____

3. Məsələ ilə əlaqədar müzakirələr _____

Qərar: _____

Sədr: _____ (_____)

Katib: _____ (_____)

BİRLİYİN GÜCÜ

I hissə

Mayın əvvəli idi. Ağaclar yenicə çiçək açmış, quşlar* köcüb gəlmiş, torpaq **oyanmışdı**. Havadan bahar ətri duyulurdu. Mən evdə darixdım. Kəndin qənşərinə çıxdım. Xeyli vaxt idi ki, Məmmədəli baba ilə görüşmürdüm. Onun yanına getdim. Qocaman arıcı **pətəkləri** güllü-çiçəkli bir təpəyə düzmişdi. Onlara qulluq edirdi. Gəldiyimi görüb uşaq kimi sevindi. Məni gülərzlə qarşılıdı. Bir kənara **çəkildik**. Məxmər kimi yaşıl otların ██████████ dirsəkləndik*. Onun nəvələri də burda idi. Babalarına kömək edirdilər.

– Necəsən, **oğlum**, niyə görünmürsən?

– Pis deyiləm, **baba**, işim çoxdur, imtahanlara* hazırlaşıram, – dedim. Hər ikimiz susduq. Mən yenə arılardan **söhbət salmaq** istədim. Çünkü bu ██████████ arıcı arıların işindən nə qədər danışsaydı, doymazdı.

– Arıların vəziyyəti necədir? Bu il bir şey gözləmək olarmı?

– İl ki belə başlayıb, məhsulumuz ██████████ olacaq*. Arılar lap motor kimi işləyir.

– **Baba**, il əlverişli olanda hər pətəkdən nə qədər bal götürürsünüz?

– Yetmiş-səksən kilo, **bəlkə də**, bir qədər çox. Bu qədər **bal süzdüyüüm** illər az olmayıbdır. Arıtq mən işləmək istəmirəm.

Düzü, mən bir az təəccübləndim. Nə **gizlədim**, məndə inamsızlıq da əmələ gəldi. Ancaq qocanın **dilinə əsla yalan gəlməzdi**. Söhbətlərində* heç bir şey şışirdilməzdi. Hər şeyi olduğu kimi danışardı. Buna görə də mənim ██████████ tezliklə yox olub getdi. Ancaq mənim bu halim onun nəzərindən qaçmadı. O, dərhal qalxdı və dedi:

– Gedək, **oğlum**, gedək pətəklərin yanına. Arıların hərəsinin öz pasportu var. Onlar sənə hər şeyi deyər.

– Pasportları?! – deyə mən gülümşədim.

– Bəli, bəli, heç təəccüblənmə, hər pətəyin özünün dəftəri* var. Onları mən pasport adlandırmışam.

Biz pətəklərə çatanda o, tor başlığı və əlcəyi mənə uzadıb dedi:

– Al, **oğul**, al geyin. Arıların yad adamdan xoşu gəlmir. Yad görəndə sancıb qovmaq* isteyirlər.

Mən onun dediklərinə əməl etdim. Qoca birinci pətəyin qapağını götürdü, səliqə ilə bükülmüş kağızı mənə göstərib dedi:

– Bax, pətəklərin yaşı, vəziyyəti, artımı, xəstəliyi* – hamisi burada yazılıb. İlin axırında onların işini yoxlayıram, qiymət verirəm. Yaxşalarını saxlayıram, pislərini* isə yaxşilarla* əvəz edirəm.

İsa Hümmətov

SÖZLÜK

dirsəklənmək tor başlıq
arıçı inamsızlıq

SÖZ EHTİYATI

nəzərindən qaçmaq
qənşər

① Hekayədəki əsas fikri müəyyənləşdirin və məntiqi vurğudan düzgün istifadə etməklə rollar üzrə oxuyun.

② Qruplara bölünün və hekayənin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların ədəbi dilin qrammatik normalarına uyğun olmasına diqqət yetirin. Sualların tərtibində yol verilmiş səhvləri müəyyənləşdirib düzəldin.

③ Mətn üzrə plan tərtib edin və həmin plan üzrə mətni danışın. Aşağıdakı plan xoşunuza gəldimi? Düzəliş edə bilərsiniz.

- 1) Məmmədəli baba ilə görüş.
- 2) Təcrübəli arıcı ilə söhbət.
- 3) Pətəklərlə tanışlıq.
- 4) Arıların “pasportu”.

④ “Birliyin gücü” mətnini oxudunuz. Aşağıda verilmiş parçanı mətnin hansı hissəsində yerləşdirmək olar? Fikrinizi mətnə istinad edərək əsaslandırın.

Məmmədəli babanın kənddə **böyük** hörməti vardır. Hamı onu öz **yaxın** adımı hesab edir, onunla məsləhətləşirdi. O, bu hörməti özünün xeyirxahlığı, açıqürəkli olması ilə qazanmışdı. Məmmədəli baba sadə **peşə** adamıdır – arıcıdır. Deyilənlərə görə, onun babası da, atası da bu **peşə** yolunda saç-saqqlal ağardıblarmış.

Bu **nurani** kişi öz peşəsini çox sevirdi. O, **zəhmətkeş** arıların sırrını beş barmağı kimi bilirdi. Bildiklərini isə ürəyində saxlamır. O, uşaqla uşaq, böyüklə böyükdü. Hamını öyrətməyə, arıçılığı hamiya sevdirməyə çalışır. Söhbətcilliyinə də söz ola bilməz. Başı həmişə yiğincaqlı olur. Cavan da, qoca da **onun** yanına məsləhətə gəlir...

- ⑤ Mətndə yerində işlənməyən cümləyə rast gəldinizmi? Onu tapıb göstərin.
⑥ Cümlələri mətnin məzmununa əsasən tamamlayın.

1) Xeyli vaxt idi ki, 2) Nə gizlədim, məndə 3) Ancaq mənim bu halım 4) Ancaq qocanın dilinə 5) Çünkü bu təcrübəli arıcı

⑦ Mətndəki ağ boşluqlara aşağıdakılardan kontekstə uyğun olanını seçib yerləşdirin.

Köməkçi: altında, yanında, üstündə; bacarıqlı, təcrübəli, bilikli; varlı, bol, münbit; fikirlərim, şübhələrim, məlumatlarım

BUNLARI BİLİRSİNİZMİ?

Ara sözlər danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibət bildirir. Cümlə üzvlərindən vergül (,) işarəsi ilə ayrılır. Ara sözlər, əsasən, cümlənin əvvəlində işlənir; bəzən cümlənin ortasında, az halda isə sonda işlənən ara sözlər rast gəlinir.

Ara sözlərin bir sıra mənə növləri vardır:

- Təsdiq bildirənlər:** əlbəttə, şübhəsiz, həqiqətən, düzü, doğrudan, yəqin ki...
- Güman, şübhə bildirənlər:** bəlkə(də), güman(ki), deyəsən, ehtimal(ki), olsun(ki), görəsən, görünür, olmaya, guya, deyilənə görə...
- Fikrin mənbəyini, kimə aid olduğunu bildirənlər:** məncə, bizcə, mənə görə, sənə görə, deyilənə görə...
- Nəticə bildirənlər:** nəhayət, beləliklə, deməli, xülasə, qısaşı, əvvəla, əksinə, birincisi, ikincisi...
- Təəssüf bildirənlər:** heyif (ki), çox heyif, təəssüf (ki)...

8 Mətnində qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər qırmızı rənglə fərqləndirilmişdir. Onları qruplaşdırıb dəftərinizə yazın.

9 “Bunları bilirsinizmi?” rubrikasındaki cədvəldən istifadə edərək, ara sözlərin iştirakı ilə kiçik bir yazı hazırlayın. Yazı sizin bütün sinfinizlə birlikdə gördüğünüz kollektiv iş haqqında ola bilər. Ara sözlərdə durğu işarələrindən istifadə qaydalarına əməl edin.

10 Mətnin axırıcı abzasındakı cümlələri sintaktik təhlil edin. Hansı üzvlərin həmcins olduğunu müəyyənləşdirin.

BİRLİYİN GÜCÜ

II hissə

Biz pətəklərə göz **qoya-qoya** gəzirdik. Birdən o, üçmərtəbəli* bir pətəyin yanında dayandı. Mənə nə isə demək istədi. Mən isə təəccübümü gizlədə bilməyib onu qabaqladım:

- Baba, bunları nə üçün bir-birinin üstünə yiğmişiniz?
- Oğlum, bu, qəhrəman pətəkdir. Onun arıları **əsl əmək qəhrəmanlarıdır**. 1
- Arıdan qəhrəman?!
 - Bəs necə bilirsən?! Dayan. Onların işindən danışım, gördükleri **şücaət** haqqında* səhbət açım, özün də **heyran qalacaqsan**. 2
 - Buyurun, – deyə həvəslə onu dinləməyə başladım.
 - Bax, oğlum, elə ki pətəkdə arılar çox oldu, onlar yuvalarına siğışmırlar.

Yarısı tökülib **bayırda** qalır. Bu zaman pətəyin üstünə ikincisini qoyuruq. Orada da on iki çərçivə olur. 3 Arı qüvvətli olanda bax bu cür üçmərtəbəli pətək də düzəldə bilirik. Bu zaman onlar özlərini **sərbəst** hiss edir və çox da **məhsul toplayırlar**. Belə bir pətəkdən lap yüz kilo da bal götürmək olur. 4

- Əsl qəhrəmandırlar. Əhsən! – deyə mən **heyrətlə** başımı tərpətdim.
- Xeyr, canım, bu hələ hamısı deyil. İndi gedək onların göstərdiyi əsl qəhrəmanlığın **şahidi ol**, sonra əhsən de. **5**

Necə düşünürsünüz, onların göstərdiyi qəhrəmanlıq nə ola bilər? Öz variantınızı yoldaşlarınızla bölüşün.

Qoca məni boş arı pətəkləri yiğilan arıxanaya tərəf apardı. **Kənardakı yesiyin qapağını** götürdü, çərçivələri bir tərəfə çəkdi. **Qutunun dibindəki** əyri-üyrü mum zolağını mənə göstərib dedi:

- Əgər bilsən, bu nədir?
- Mumu görürəm, amma nə olduğunu başa düşmürəm.
- Oradakı ilandır! Özü də lap şahmarındandır!
- Ola bilməz. Arı pətəyində nə ilan? – deyə mənim lap **gözlərim böyüdü**.
- Olar, niyə olmur? Bax payızda **soyuqlar** düşəndə o, fürsət tapıb pətəyin gözündən *içəri* soxulub. Bax bu qoçaqlar da **düşüblər onun üstünə** sanc ki sancasan. İlani öldürüb'lər. Ancaq onu sürüyüb *bayira* atmağa **gücləri çatmayıb**. Odur ki, düşmənlərini “dəfn” etməyi qərara alıblar. Bax, gördüğün kimi, üstünü mumiyalayıblar. Axi onlar bütün qışı bir yerdə qışlamışlar. Əgər belə etməsəyidilər, üfunətli ilan onları yuvalarından köçməyə məcbur edərdi, ya da hamısı qırılardı.
- Bəs siz bundan necə xəbər tutdunuz?
- Yazda onları bağçaya qoyanda başa düşüb *dərhal* arıları başqa pətəyə köçürdüm. Bunu da bir muzey əşyası kimi saxlayıram ki, görsünlər necə igidlərim var.
- Doğrudan da, qəhrəmandırlar, Məmmədəli baba, siz haqlısınız, – deyə *yavaşcadan* piçıldadım.
- Oğlum, arıların həyatı olduqca maraqlıdır, onlar **əsl zəhmətkeşdirlər**.
- Elədir, baba, elədir, – dedim.

İsa Hümmətov

SÖZLÜK

şücaət	şahmar
sığışmaq	fürsət tapmaq
üfunətli	

1 Məntiqi vurğunu gözləməklə mətni rollar üzrə oxuyun və əsas fikri müəyyənləşdirin.

- ✿ 1-ci cümlənin mətndəki rolunu müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.
- A) Mətnin 2-ci hissəsini 1-ci hissə ilə bağlayır.
B) Əsas hissəni girişlə bağlayır.
C) Nəticəni əsas hissə ilə bağlayır.
D) Mətnin cümlələrini bir-biri ilə bağlayır.
E) Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirir.

2 Mətnin 1-ci hissəsindən Məmmədəli baba ilə tanışsınız. Onu necə səciyyələndirərsiniz? Məmmədəli babadan nə öyrəndiniz?

3 Aşağıdakı cümləni mətndəki hansı rəqəmin yerində yerləşdirmək olar? Cümləni yerləşdirin və oxuyun.

Onlar bax belə zəhmətkeşdirlər.

- A) 1 B) 2 C) 3 D) 4 E) 5

4 Mətndə çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri sinonimləri ilə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun.

5 Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun, mətnin məzmununa uyğun olanı seçib səsləndirin.

- 1) Birlik harada, dirilik orada.
- 2) Başladığın işi vaxtında bitirməlisən.
- 3) İnsan işdə sinanır.
- 4) İşdən qorxma, qoy iş səndən qorxsun.
- 5) İşdən qorxmayan, qışdan qorxmaz.
- 6) Tək əldən səs çıxmaz.

6 Sual ədatlarından və sual əvəzliklərdən istifadə edərək mətnin məzmununa uyğun sual cümlələri qurub dəftərinizə yazın.

7 Arıların fəaliyyəti barədə bildiklərinizi yazın. Əlavə məlumat toplayaraq yazınızı zənginləşdirin.

8 Qruplara bölünün və mətnin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edib yazın. Sualların dilin qrammatik normalarına uyğunluğu üzrə qiymətləndirmə aparın.

9 Mətndə kursivlə verilmiş sözləri əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə dəftərinizə köçürün. Sonra onları cümlələrdə işlədib, sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.

10 Xitab və ara sözlər işlənmiş cümlələri mətndən seçib səsləndirin. Onların cümlədəki yerini müəyyənləşdirin və durğu işarələrdən istifadə qaydalarını izah edin.

11 Rabitəli yazı vərdiшинə yiylənməyinizi nümayiş etdirmək üçün müəllimin diktəsi ilə mətnin bir hissəsi üzrə imla yazın. Sonra yazınızı kitabla yoxlayın və səhvlerinizi tapıb düzəldin.

12 Arılar haqqında aşağıda verilmiş faktlarla tanış olun.

Ana arı yayda sutkada 2000, rekordçu arılar isə 3500 yumurta qoya bilir ki, bu da onun öz çəkisindən iki dəfə çoxdur. 12 kq bal hasil etmək üçün onlar 120-150 min uçuş edib 6-10 milyon çiçəkdən nektar toplayırlar. Əgər bal verən bitki pətəkdən 1,5 km. aralı olarsa, arılar hər dəfə uçuş zamanı 3 km məsafə

qət etməlidir. Beləliklə, 1 kq bal toplamaq üçün arılar 360-450 min km uçuş edir. Bu məsafə ekvator üzrə yer kürəsini 11 dəfə dolanmağa bərabərdir.

Arı beçası 7-8 kq-a qədər olur. Onlar 50-60 min arıdan ibarətdir ki, bunların da bal çinadanlarında 2-3 kq bal yerləşir. Bu bal ehtiyatı ilə onlar pis hava şəraitində 8 günədək qidalana bilirlər.

Arılar saatda 65 km sürətlə uçur, beləliklə, sürət qatarı ilə rəqabətə gira bilər. Arılar yüksək olduqda isə 3 dəqiqəyə 1 km uçur.

AZƏRBAYCAN OĞLUYAM

Azərbaycan oğluyam,
Odu Allah sanmışam.
Anam torpaq, atam od,*
Mən oddan .

Od kimi istiqanlı,*
Seltək dəliqanlıyam.*
Həyat qədər **qədiməm**,
Torpaq qədər şanlıyam.
Od kimi .
Su kimi .
Məni yandırsalar da,
Suda batırsalar da,
Yenə mənəm,
mən mənəm!

Köküm üstə bitmişəm,
Şöhrətim var;
Şənim var.
Mənim gələcəklə də
Öz əhdi-peymanın var.

Azərbaycan oğluyam,
At belində ;
Zamanın qazanında
Neçə dəfə .

Mənim damarlarımnda*
Gur sellər çəgləmişdir.
Anam cəngilər üstə
*Məni qundaqlamışdır**.

Azərbaycan oğluyam,
Min ildir,
öz adımin
keşiyində durmuşam.
Silahim olmayanda
nifrətimi barıttək
Qəlbimə doldurmuşam...

Hünər göstərməyincə
Adsız yaşamışam mən.
Dədəm Qorqud ad verdi
Mənə öz .

Bəxtiyar Vahabzadə

SÖZLÜK

dəliqanlı	çaqlamaq
şanlı	qundaqlamaq
istiqanlı	

1 Məntiqi vurgudan düzgün istifadə edərək şeiri oxuyun. Necə bilirsiniz, şeirdəki boşluqların yerinə hansı sözün yazılması daha çox yerinə düşər? Fikrinizi şeirdəki faktlara istinad etməklə əsaslandırın. Çətinlik çəksəniz, “Köməkçi”yə müraciət edin.

Köməkçi: doğulmuşam, yaranmışam; yandıranam, qızdırınam, alovlanıranam; söndürənəm, keçirənəm, axanam; böyüdüm, anadan oldum, doğuldum; istiləndim, yandım, dağ oldum; igidliyimdən, hünərimdən, cəsarətimdən

2 Şeiri oxuduqdan sonra qruplara bölünün və aşağıda verilmiş misraları başlıq seçməklə təqdimat hazırlayın

- 1) Mən oddan yaranmışam.
- 2) Həyat qədər qədiməm.
- 3) Azərbaycan oğluyam.
- 4) Dədəm Qorqud ad verdi.

3 Kiçik qruplara bölünün və hərəniz şeirdə kursivlə verilmiş misralardan birində “gizlənən” mənaları necə başa düşdüyünüüzü izah edin.

4 Şeirdən Azərbaycan oğluna xas olan xarakterik xüsusiyyətləti seçib dəftərinizə yazın və cümlələrdə işlədin.

5 Necə bilirsınız, aşağıdakı aforizmlərdən şeirin məzmunu ilə səsləşməyəni varmı? Fikrinizi açıqlayın.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDEN

1) Qələbə necə də gözəldir, ancaq o necə də böyük qurbanlar bahasına başa gəlir.

Stanislav Buffler

2) Özümüzə diqqət yetirsək, böyük gücə malik olduğumuzu, amma bundan hələ xəbər tutmadığımızı görərik.

Johann Lavater

3) Hər ötən günə kiçik bir həyat kimi baxmaq lazımdır.

Maksim Qorki

6 Şeirdə şəxsə görə dəyişmiş isimləri seçib səsləndirin, onların sintaktik vəzifəsini təyin edin.

7 Fədakar Azərbaycan oğullarından biri barədə təqdimat hazırlayın. Topladığınız fakt və hadisələrə münasibətinizi bildirməklə ümumiləşdirmə aparın.

8 Uyğun gələn ara sözləri yerinə qoymaqla cümlələri köçürün.

- 1) ... Azərbəcayn xalqı çox cəsarətlidir.
- 2) ... onun bu fikri məni qane etmədi.
- 3) ... məni özü ilə şəhərə aparmaq istəmir.
- 4) ... qatar perrona yaxınlaşış fit verdi.
- 5) ... dərsimizin mövzusunu sizə istədiyim şəkildə izah edə bildim.

ƏSRİN HEYDƏR TARİXİ

Əsrin Heydər tarixidir
mənim yazdım.

Hər **kim** yazsa, onun üçün
şərəf-şandı bu.

Alim üçün siyasetin
şah **damarıdı**,
Şair üçün ən sinaqlı
imtahandı bu!

O, **həqiqət** tarixiydi,
gün kimi aydın,
*İki əsri qucaqladı**
isti* nəfəsi.

Millətinə yaxından da
yaxın olanın
Uzaq-uzaq* əslərdən
gələcək səsi.

O, **cəsarət** tarixiydi,
cəsur, basılmaz.
Ordulara qalib gələn
ordu kimiydi.

*Səxavətdə, bərəkətdə
torpağı kimi,*
Xasiyyətdə xalqı kimi,
yurdu kimiydi.

O, qətiyyət tarixiydi,
yenilməz, mətin,
Onu millət oğlu kimi
mərd gördü dünya.
*İldirimlər bir tükünə
toxunamadı,*
onun **polad** xislətini
sərt gördü dünya.

O, şəxsiyyət tarixiydi,
ucadan-uca.
*Bu dünyanın hər yerindən**
boyu göründü.
Hansı xalqın övladıdı,
tanıdı dünya,
Əsli, kökü varaqlandı,
soyu göründü.

Zəlimxan Yaqub

1) Məntiqi vurgudan istifadə edərək şeiri oxuyun və ideyanı müəyyənləşdirin.

2) Şeir beş bənddən ibarətdir. Hər bəndi şərti olaraq aşağıdakı kimi adlandırsaq, onlardan hansı biri mövzuya uyğun olmayıcaq? Ardıcılılığı bərpa etməklə fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Əslərin yadigarı.
- 2) Böyük xasiyyətli.
- 3) Mətin xasiyyətli.
- 4) Zəhmətkeş insan.
- 5) Xalqı kimi səxavətli.
- 6) Sınaq imtahani.

3 Qruplara bölünün və hərəniz şeirin bir bəndini nəşrə çevirərək təhlil edin. Bəndlərin məzmununu izah edərkən şairin fikirlərinə öz münasibətinizi bildirin.

4 Nə üçün şair şeiri “Əsrin Heydər tarixi” adlandırmışdır?

- A) Heydər Əliyev bu əsrdə anadan olduğu gərə
- B) Əsrin ən dahi şəxsiyyəti olduğu üçün
- C) Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətindən danışıldığı üçün
- D) Şairin öz təxəyyülünün məhsuludur.

5 Qruplara bölünün və hərəniz Heydər Əliyev haqqında aşağıdakı mövzulardan biri üzrə kiçik təqdimat hazırlayın.

- 1) Heydər Əliyevin həyatı
- 2) Heydər Əliyev və Azərbaycan
- 3) Heydər Əliyev və təhsil
- 4) Heydər Əliyev və mədəniyyət
- 5) Heydər Əliyev və uşaqlar

6 Aşağıda verilən aforizmləri oxuyun və nəticə çıxarın. Bu fikirləri biz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə aid edə bilərikmi? Bu fikirlər ətrafında müzakirəyə qoşulun.

HİKMƏT XƏZİNƏSİNDƏN

Ömrünü, gününü yelə verənlər

Ellərin qəlbində yaşayan olar.

Cəmiyyətin xeyri üçün çalışmaq nə qədər fərəhlidir.

Çalış öz xalqının işinə yara,

Geysin əməlinlə dünya zər-xara

Baqi Rəhimzadə

M.Y.Lomonosov

Nizami

7 Şeirdən Heydər Əliyevin xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirən ifadələri seçib şaxələndirmə aparın. Şeirdə daha hansı xüsusiyyətlər unudulmuşdur?

8 Şeirdə kursivlə fərqləndirilmiş ifadələrin mənalarını kontekstə uyğun şəkildə izah edin.

9 Umimmilli liderimiz Heydər Əliyev haqqında kiçik esse yazın. Topladığınız fakt və məlumatlarla yazınızı zənginləşdirin. Yazınızda ara sözlərdən istifadə etməklə, faktlara öz münasibətinizi bildirin.

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ

1918-ci il may ayının 28-i – 1920-ci il aprel ayının 27-si. İki ilə yaxın olan bu tarix Azərbaycan xalqının həyatında ən işıqlı* bir **dövr** olmuşdur. Şah İsmayıllı Xətayı dövlətindən sonra Azərbaycanda yaranmış ilk müstəqil milli Azərbaycan hökumətinin fəaliyyəti* bu dövrə aiddir. Bu, qısa, lakin əlamətdar hadisələrlə dolu, mədəni və iqtisadi quruculuq dövrü hesab edilir. O zaman Azərbaycanın hər yerində **böyük ruh yüksəkliyi** hiss olunurdu. Mədəniyyətə* və maarifə* müstəsnə diqqət yetirilirdi. İndiki Azərbaycan ali məktəblərinin kökü sayılan Bakı Dövlət Universiteti də o zaman, 1919-cu ildə təsis edilmişdir. Elə təkcə bu tədbir əvəzsiz tarixi xidmət sayıla bilər. Bundan əlavə, yerlərdə kişi və qadın seminariyaları açılmış, Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Qazaxa köçürülmüşdür.

Azərbaycan Milli Şurasının sədri Məmmədəmin Rəsulzadə “Xalqa nə verə bildiniz?” sualına cavab olaraq demişdir: “Çox şey verə bilmədik... Amma milli azadlığın, istiqlalın nə olduğunu başa saldıq...”

Ərazisi 97.3 min kvadrat kilometr olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin **müvəqqəti paytaxtı** o vaxt Gəncə şəhəri seçilmişdi. Az sonra 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı erməni-bolşevik əsarətindən xilas edilmiş, iki gün sonra Milli Hökumət paytaxta – Bakıya köçmüdü.

1918-ci il dekabr ayının 7-də Bakıda Azərbaycan parlamentinin **açılışı** oldu.

Quruculuq işi davam edirdi. 1920-ci ilin 27 aprelində işgalçi XI Qızıl Ordu milli hökumətin planlarını* yarımcıq qoydu. Azərbaycan 70 ildən çox yeni bir imperiyanın – sovet imperiyasının boyunduruğu altında yaşamalı oldu.

Lakin Azərbaycan xalqı milli-azadlıq mübarizəsini davam etdirdi.

İndi xalqımız üçrəngli istiqlal bayrağını səmalara ucaltmışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikası bu gün bölgənin lider dövlətinə çevrilmişdir.

SÖZLÜK

istiqlal	şura
müstəsnə	qarətçi ordu

SÖZ EHTİYATI

imperiyanın boyunduruğu
yarımcıq qoymaq

1 Məntiqi vurğudan istifadə edərək mətni oxuyun. Tərcümə lügətlərindən istifadə edərək, mətni tərcümə edin. Mətdən aldığınız məlumatı yoldaşlarınızla bölüşün və BİBO cədvəlini doldurun.

2 Mətn üzrə aşağıda verilmiş planı nəzərdən keçirin, əvvəlcə plandakı uyğunsuzluqları müəyyənləşdirin, sonra isə müvafiq dəyişiklik edərək, onu genişləndirin.

- 1) Azərbaycanın həyatında yüksəliş dövrü.
- 2) Məmmədəmin Rəsulzadənin fikirləri.
- 3) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtı.
- 4) Müvəqqəti hökumətin Milli Şurası.
- 5) XI Qızıl Ordunun işğalı və hökumətin planları.

3 Mətnin məzmunu üzrə aşağıdakı suallara cavab verin. Necə bilirsiniz, sualların qoyuluşunda mətnindəki ardıcılıqlı gözlənilmişdirmi? Fikrinizi əsaslandırın. Uyğun gəlməyən sualları müəyyənləşdirin.

- 1) Azərbaycan xalqının tarixində ən əlamətdar tarix hansıdır?
- 2) Məmmədəmin Rəsulzadə “Xalqa nə verə bildiniz?” sualına necə cavab verir?
- 3) Bakı Dövlət Universiteti nə vaxt təsis edildi?
- 4) Tiflisdə Azərbaycanın müstəqilliyi nə vaxt elan edilmişdir?
- 5) Müstəqil Azərbaycan Dövləti nə vaxt yaranmışdır?
- 6) Nazirlər Şurasının tərkibini müəyyən etmək kimə tapşırıldı?

4 Mətnində altından xətt çəkilmiş sözlərin antonimlərini deyin. Sonra bu sözlərin sinonimlərini tapıb, cümlələri həmin sözlərlə yenidən oxuyun.

5 Mətnin hissələrini müəyyənləşdirin və hər bir hissəni digərinə bağlayan cümlələri tapıb səsləndirin.

6 Mətnin ilk 5 cümləsindəki zərflikləri müəyyənləşdirin. Onların ifadə vasitələrini tapın. Cümlələri sintaktik təhlil edərək, ikisini dəftərinizə yazın.

7 Mətnində işlənmiş bəzi cümlələri nida cümləsi şəklində tələffüz edə bilərsinizmi? Bu zaman hansı köməkçi vasitələrdən istifadə edəcəyinizi qərarlaşdırın.

8 Sözləri əlaqələndirərək cümlələr qurun. Cümlələri dəftərinizə köçürüb sintaktik təhlil edin.

20-ci əsr.. əvvəllərində Rusiya imperiya.. dağılıması Azərbaycan.. müstəqil dövlət yaratmaq üçün şərait yaratdı. 1918-ci il may.. 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti.. elan edildi. Həmin gün Azərbaycan xalq.. tarix... əlamətdar bir hadisə oldu. Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradılması.. və ona rəhbərlik etməsi.. M.Ə.Rəsulzadə.., F.X.Xoyski.., Ə.Topçubaşov.., S.Mehmandarov.. çox böyük rol.. olmuşdur.

9 Necə bilirsiniz, mətnində əlavəli cümlə işlənmişdirmi? Fikrinizi konkret fakta istinad etməklə əsaslandırın.

BAHARIN SON AYI

“May” mənşəcə latin sözüdür. Qədim romalılar hələ eramızdan əvvəl **baharın son ayını** Merkurinin anası İlahə Mayinin şərəfinə may adlandırmışlar. Mayı çıçəklənmə rəmzi sayılırdı. İlin bu **çağlarında** təbiət gəlinlik* donunu geyinir.

May ayı arandan* dağa köç vədəsidir. *Yaylaqların gəl-gəl deyən vaxtıdır.*

Ömrü-günü təbiətin qucağında keçən insanlar yazın hər gününə, hər əlamətinə **göz qoyublar**. May soyuq keçsə, ot-ələf bol olar, taxıl yaxşı bitməz. **Yağmur** taxila boy verər, amma meyvə az olar. Tez-tez şimşek **çaxması** bolluğa işarədir. Bunu ayın 1-də, 15-də və 30-da sinamaq yaxşıdır.

Mayın 21-də Günəş Əkizlər bürcünə daxil olur. Ulduz bilicilərinin dediyinə görə, bu ayda doğulanlar ağılli, eyni zamanda, **zirək** olurlar.

Azərbaycan tarixində mayın xüsusi yeri var. Mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edilmişdir. May ayı Ümummilli liderimizin doğulduğu aydır.

Lap qədimdən mayın əvvəllərində müxtəlif ayinlər keçirilən **xalq gəzintiləri** təşkil olunardı. Bu mərasimlər, **bir qayda olaraq**, yayın gəlişi ilə bağlı idi. Hind mifologiyasında da May şənlikləri haqqında məlumatə rast gəlinir. Qədim müəlliflərin yazdıqlarına görə, romalılar mayın ilk günü Saturn Allahının şərəfinə suya qamışdan düzəldilmiş müqəvva atarmışlar. Mayın 1-də romalılar gəzintiyə çıxar, ağacların budaqlarından* kəsib kilsələri və evləri bəzəyərdilər. Bu adət indi də qalır. İsveçlər, almanlar, ingilislər və yunanlar da mayın 1-də evlərini yaşıl budaqlarla bəzəyirlər.

May bir çox xalqlarda **ağır ay** hesab olunur. Plutarx yazırkı ki, romalılar mayda toy eləməzdilər, işin-güçün başdan aşan vaxtı evlənənlərin vəziyyəti ağır olmuşdur.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, may oyanış, **təravət**, gözəlliklər ayıdır. Baharın son ayı olsa da, **həmişə yaşıldır**. Təbiətin boyadığı rənglərin **canlılığı** ilə seçilir. Hər kəs may ayında rahatdır, axı qarşida bizi gözəl yay günləri gözləyir!

/// SÖZLÜK

vədə	mənşə
ayin	boy vermək
aran	oyanış
müqəvva	

- ① Məntiqi vurgudan düzgün istifadə etməklə mətni oxuyun və onun niyə belə adlandırılmasına ilə bağlı müzakirə aparın.

2 Qruplara bölünün və mətnin məzmunundan əlavə may ayı haqqında bildiklərinizi yazın. Sonra qrup şəklində təqdimat edin. BİBÖ cədvəlini dolduraraq bir-birinizi qiymətləndirin.

3 Mətndəki faktlardan istifadə edərək aşağıdakı sualların mətnin məzmununu əks etdirmədiyini əsaslandırın.

- 1) May ayında nə üçün insanlar qışlaqlara çəkilirlər?
- 2) Yağmur nə üçün meyvəni çoxaldır? Amma taxılı artımdan saxlayır?
- 3) Bu ayda doğulanları nə üçün ağılsız, səbirsiz hesab edirlər?
- 4) Bir çox xalqlar may ayını nə üçün şənlik ayı kimi qəbul edirlər.

4 Mətndə çoxlu faktlardan istifadə olunmuşdur. Bu faktları neçə istiqamətdə qruplaşdırmaq olar?

5 Bizim Vətənimizdə may ayı necə qarşılanır? Hansı əlamətdar günləri var? Yaddaşlarda necə qalıb? Bu suallara cavab vermək istəyirsinizsə, kiçik təqdimat hazırlayın və təqdim edin. Təqdimatları qiymətləndirin.

6 Mətndən feili birləşmələri seçib dəftərinizə yazın. Birləşmələrin əsas tərəflərinin qarşısında ifadə vasitəsini qeyd edin.

7 May ayında anadan olmuş azərbaycanlı tarixi şəxsiyyətlər, əlamətdar günlər haqqında bildiklərinizi ümumiləşdirərək danışın.

8 Mətndən içərisində ara sözlər işlənmiş cümlələri seçib səsləndirin, ara sözləri tapıb durgu işarələrinin işlənmə qaydasını konkret faktlar əsasında izah edin və yadda saxlayın.

9 Mətndə kursivlə verilmiş cümlədə “gizlənmiş” məkanı öz sözlərinizlə izah edin.

10 Mətndən bir neçə həmcins üzvlü cümlə seçib səsləndirin, hansı üzvün həmcins olduğunu və onlarda durgu işarələrinin işlənmə qaydasını izah edin.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

AZƏRBAYCAN DİLİ 8

Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili)
fənni üzrə dərslik

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	Hava ABDULLAYEVA, İradə ƏFƏNDİYEVA, Məlahət ƏLƏSGƏROVA
Dil və ixtisas redaktoru	Nadir MƏMMƏDLİ <i>filologiya elmləri doktoru, professor</i>
Naşir	Xəlil HƏSƏNOĞLU
Redaktor	Hafiz RÜSTƏM
Bədii redaktor	Jalə KƏRİMLİ
Texniki redaktor	Ləsfət TALIBOVA
Korrektor	Billurə ƏLƏKBƏROVA
Dizayner	Tural SƏFİYEV

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2019 - 062)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 10,0. Formatı 70x100 1/16.
Səhifə sayı 160. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı
Tirajı 11260. Pulsuz.

Çaşioğlu mətbəəsi
Bakı ş., M. Müşfiq küç., 2A.
Tel. 502-46-91

PULSUZ

Əziz məktəblil!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs illində istifadə üçün verilir. O, dərs illi müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsan ki, növbəti dərs illində digər məktəbli yoldaşın ondan sənin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayıң!

